

KULTURNI RADNIK

ORGAN SAVEZA K. P. D. HRVATSKE

donosi

u svakome broju: lagane scenske IGROKAZE I AKTOVKE za male amaterske pozornice (kao komediju »Čovjek bez prtljage«, od Š. Šimatovića i B. Stopara, šaljivu aktovku »Politički mučenik« od G. Senečića, komediju V. Majakovskog »Hladni tuš«, šaljivi scenski igrokaz »Smiren račun« od R. Vučaka i scenski komad B. Krefta »Velika Buna«, kao i Nemčićeva komedija »Kvas bez kruha«), Časopis nadalje donosi:

UPUTE ZA NASTAVU MUZIČKOG ODGOJA,

NOTNE PRILOGE ZA PJEVAČKE I INSTRUMENTALNE ZBOROVE,

PREDAVANJA za narodna sveučilišta,

LITERARNE PRILOGE za recitatorske i literarne sekcije, odgovore na sva kulturna pitanja, stručne članke, kritike i prikaze, osvrtre o radu i životu kulturno prosvjetnih društava i grupa u čitavoj NR Hrvatskoj,

Bibliografski pregledi,

Tumač muzičkih i kazališnih pojmova,

Likovne priloge,

KULTURNI RADNIK POMAŽE DRUŠTVIMA I PROSVJETNIM RADNICIMA U NJIHOVOM RADU.

Godišnja pretplata Din 400.— može se plaćati i u obrocima po 100 dinara. Narudžbe na Uredništvo Zagreb, ul. Crvene Armije 17/IV.

POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM — CIJENA 70 DIN.

Z A G R E B F E B R U A R 1 9 5 3

POGLEDI

ČASOPIS ZA TEORIJU DRUŠTVENIH I PRIRODNIH NAUKA

JOVAN STEFANOVIĆ: NEKA RAZMATRANJA U VEZI S NOVIM USTAVNIM ZAKONOM — ALEKSANDAR FLAKER: SOVJETSKI KNJIŽEVNIK I KRIZA REVOLUCIJE — RUDI SUPEK: MATERIJALNI, SOCIJALNI I PERSONALNI OSNOVI SOCIJALISTIČKE KULTURE — PETAR GUBERINA: O DIJALEKTIČKOM RAZVOJU ZVUKA I POKRETA U JEZIKU — IVAN VRANČIĆ: TRETIRANJE ZAKONA VRIJEDNOSTI U STALJINOVOM CLANKU »EKONOMSKI PROBLEMI SOCIJALIZMA U SSSR-u« — BERISLAV PERIĆ: PREDMET TEORIJE DRŽAVE I PRAVA — KULTURNI ŽIVOT, RUDOLF MATZ: IN MEMORIAM VACLAVU HUMLU — NAUČNA KRONIKA — ĐURO KUREPA: POVODOM DESETGODIŠNJEG POMENA NIKOLI TESLI — RUDOLF BICANIĆ: JEDNO OBJAŠNJENJE (POVODOM CLANKA J. MEDARIĆA) — PRIKAZI I OSVRTI, D. PEJOVIĆ: JEDNA TEOLOŠKA RASPRAVA O MARKSIZMU — A. ŠARČEVIĆ: FRANZ MEHRING »HISTORIJA NJEMACKE« — D. UMLJENOVIC: GEORGE KENNAN O AMERIČKOJ DIPLOMACIJI 1900—1950 — BIBLIOGRAFSKE BILJEŠKE — IZ SVEUČILIŠNOG ŽIVOTA; POZIV NA DISKUSIJU O PITANJIMA NAUČNOG-ISTRAŽIVAČKOG I NASTAVNOG RADA — K. BAĞENOVIĆ, E. CERKOVNIKOV, V. HAHN: JEDNO MIŠLJENJE O ORGANIZACIJI NAUČNOG RADA NA PODRUČJU PRIRODNIH NAUKA — A. TAVČAR: NAUČNI PODMLADAK NA SVEUČILIŠTU — M. PRELOG: UZ PROBLEM ORGANIZACIJE NAUČNOG RADA NA FILOZOFSKOM FAKULTETU — DR. B. BRAUSIL: PRIKAZ BEROVIC-STEFANOVIĆEVE »KLINICKE HEMATOLOGIJE«.

»POGLEDI 53«

ČASOPIS ZA TEORIJU DRUŠTVENIH I PRIRODNIH NAUKA

Izdaje:

Društvo nastavnika sveučilišta, visokih škola i suradnika naučnih ustanova
u Zagrebu

Uređuje redakcijski kolegij:

Kosta Bastaić, Slavko Borojević, Aleksander Flaker, Ivo Franješ, Grga Gamulin,
Leo Randić, Predrag Vranicki

Sekretar redakcije i odgovorni urednik

Rudi Supek

Šira redakcija:

Berus Niko, profesor Više Pedagoške Škole
Cipra Milo, profesor Muzičke Akademije
Čulinović Ferdo, profesor Pravnog fakulteta
Dabčević Savka, asistent Ekonomskog fakulteta
Filipović Vladimir, profesor Filozofskog fakulteta
Franković Dragutin, predavač Filozofskog fakulteta
Gospodnetić Jugoslav, asistent Akademije za kazališnu umjetnost
Grdenić Drago, docent Prirodoslovno-matematskog fakulteta
Guberina Petar, profesor Filozofskog fakulteta
Kurepa Đuro, profesor Prirodoslovno-matematskog fakulteta
Mažuran Đorđe, asistent Filozofskog fakulteta
Mohorović Andre, profesor Tehničkog fakulteta
Périć Berislav, asistent Pravnog fakulteta
Pinter Tomislav, profesor Medicinskog fakulteta
Prelog Milan, predavač Filozofskog fakulteta
Roler Dragan, asistent Ekonomskog fakulteta
Širotković Jakov, docent Ekonomskog fakulteta
Šidak Jaroslav, profesor Filozofskog fakulteta
Škavić Josip, rektor Akademije za kazališnu umjetnost
Škreb Zdenko, docent Filozofskog fakulteta
Škreb Nikola, asistent Medicinskog fakulteta
Torbarina Josip, profesor Filozofskog fakulteta
Vojnović Zdenko, direktor Muzeja za umjetnost i obrt
Zaninović Vice, predavač Filozofskog fakulteta

Uredništvo i administracija: Zagreb, Braće Kavurića 17 (Društvo nastavnika sveučilišta, visokih škola i suradnika naučnih ustanova), telefon 38-289. Broj ček. računa kod Narodne banke: Društvo nastavnika Sveučilišta i visokih škola Zagreb br. 401-T-183 za »Pogledje 53«.

Četvrtgodišnja pretplata: 150 Din., polugodišnja pretplata: 300 Din., godišnja pretplata: 600 Din. Cijena pojedinom broju 70 Din. Časopis izlazi mjesečno (osim u julu i augustu).

Uredništvo prima petkom od 17 do 20 sati.

ČASOPIS ĆE IZLAZITI NAJMANJE NA 5 ŠTAMPANIH ARAKA

Tisak Grafički zavod Hrvatske, Zagreb

Dr. Jovan Stefanović

NEKA RAZMATRANJA U VEZI S NOVIM USTAVNIM ZAKONOM

I.

Naš savezni Ustav nije star. Njega je izglasala neposredno od naroda izabrana Ustavotvorna skupština, i on je stupio na snagu koncem januara 1946. godine. Tako nije protekla ni godina dana od svršetka rata i oslobođenja cijelog jugoslavenskog teritorija, a nova jugoslavenska država, izrasla iz Narodnooslobodilačke borbe i Narodne revolucije, dobila je svoj Ustav. Prije toga njeno je ustavno uređenje bilo privremeno, a propisao ga je AVNOJ na svom Drugom zasjedanju u Jajcu koncem novembra 1943. godine. Osnovna načela tog privremenog ustavnog uređenja zadržao je i Ustav od g. 1946.

Taj se Ustav po svojoj pravnoj snazi nalazi nad zakonima. To dolazi otuda, što se on po svojim izričitim odredbama ne može mijenjati običnim zakonima, nego samo po postupku i pod uvjetima, koji su u njemu propisani.

Po tom postupku i pod tim uvjetima on je, prije donošenja novog Ustavnog zakona bio mijenjan tri puta: (1) Zakonom od 21. januara 1950. broj stanovnika, na koji se bira jedan zastupnik u Savezno vijeće (prvi dom savezne Narodne skupštine), smanjen je od 50.000 na 40.000. — (2) Zakonom od 29. septembra 1951. dato je pravo narodnim republikama da odstupaju od saveznih općih zakona. — (3) Najposlije Općim zakonom o narodnim odborima od aprila 1952. godine izmijenjeni su propisi glave XII. i još neki drugi propisi saveznog Ustava.

Ali svim tim zakonima nisu dati ime i karakter ustavnih zakona, iako je kod njihova donošenja bio primijenjen revizioni postupak. To je naročito važno za novi Opći zakon o narodnim odborima, koji je izmijenio veći broj ustavnih propisa. Što to znači? To znači, da taj Opći zakon ima karakter i pravnu moć običnog zakona i da će se on, prema tome, moći ubuduće mijenjati običnim zakonodavnim postupkom. Tako taj Opći zakon nije samo izmijenio ustavne propise o narodnom odborima, nego ih je i dekonstitucionalizirao, t. j. spustio na rang običnih zakonskih propisa. Zbog toga prije stupanja na snagu novog Ustavnog zakona nismo ni imali propise o narodnim odborima, koji bi se nalazili nad zakonima, dok smo ih imali prije donošenja posljednjeg Općeg zakona o narodnim odborima.

Na prvi pogled moglo bi izgledati, da se i propisi Općeg zakona mogu mijenjati samo po revizionom postupku i da se, prema tome, i njegovi propisi nalaze nad zakonima. To zato, jer su i njegovi propisi doneseni po revizionom postupku. Međutim, kod prosuđivanja toga pitanja treba voditi računa o tome, kakva je bila volja ustavotvorca (Narodne skupštine) prilikom donošenja Općeg zakona o narodnim odborima. Izgleda nam dovoljno jasno, da je njegova volja bila da propise

Ustava o narodnim odborima dekonstitucionalizira. Mi tu i takvu volju Narodne skupštine izvodimo iz dviju činjenica. Narodna skupština nije u Općem zakonu propisala, da će se i propisi toga zakona moći mijenjati samo revizionim postupkom. Ona zatim i zato nije tome zakonu ni dala ime ustavnog zakona. A da li je Narodna skupština mogla dekonstitucionalizirati propise Ustava o narodnim odborima? Nesumnjivo je, da je ona to mogla učiniti. Za to je bilo potrebno, da se primijeni revizionni postupak, propisan u Ustavu. A ona je to učinila. Običnim zakonodavnim postupkom ona to nije mogla učiniti. Jedino se tu može postaviti pitanje, da li se iz činjenica, koje smo gore spomenuli, može zaključiti, da je Narodna skupština, prilikom donošenja Općeg zakona o narodnim odborima, to i htjela učiniti. Nama izgleda, da može. To pak bez obzira na činjenicu, da ona to u tome zakonu nije izričito rekla. Teško je tu pretpostaviti, da je Narodna skupština htjela i propisima toga zakona, koji ulaze dosta detaljno u cijelu problematiku narodnih odbora, dati pravnu moć ustavnih propisa. Da je to htjela, ona bi to izričito i rekla. Međutim, ona to nije učinila. Ona je tom zakonu dala ime Općeg zakona, kako su se zvali i raniji savezni zakoni o narodnim odborima (od 1946. i od 1949. godine).

To, što smo rekli za savezni Opći zakon o narodnim odborima, važi i za republičke zakone o narodnim odborima, koji su tu materiju normirali u detalje. I te su zakone republičke narodne skupštine donijele po revizionom postupku, ali im nisu dale pravnu snagu ustavnih zakona. Sve je to razumljivo, jer bi se u protivnom slučajju dobili obimni zakonski tekstovi, koji bi imali pravnu snagu ustavnih tekstova.

Ta se situacija s obzirom na propise o narodnim odborima donekle izmijenila poslije stupanja na snagu novog Ustavnog zakona. Taj zakon sadrži neke najosnovnije propise o narodnim odborima, koji su bili već izraženi i u Općem zakonu o narodnim odborima. Na taj su način te odredbe opet dobile rang i snagu ustavnih propisa. Zašto? Zato, jer svi propisi Ustavnog zakona imaju rang i snagu ustavnih propisa, kao što taj rang i tu snagu imaju i nadalje oni propisi Ustava od 1946. godine, koje Ustavni zakon nije ni ukinuo ni izmijenio. A propisi Ustavnog zakona imaju taj rang i tu snagu zato, jer su i u njemu propisani specijalni postupak i specijalni uvjeti za njegovo mijenjanje. Zato taj zakon i nosi naziv Ustavnog zakona. Poslije njegova donošenja imaju jaču pravnu moć od običnih zakona njegovi propisi i propisi Ustava od 1946. godine, koji nisu njime ni ukinuti ni izmijenjeni.

II.

Poslije donošenja Ustava u januaru 1946. godine društveni, ekonomski i ustavnopravni život naše države nije stagnirao. U cilju izgradnje što potpunijih socijalističkih društvenih odnosa on se neprestano kretao naprijed ka sve savršenijim formama. Ne ulazeći u sve detalje te evolucije, koja se ispoljila naročito u posljednjim godinama, spomenut ćemo samo neke njene bitne točke. Ustav od 1946. g. ne sadrži odredbu o društvenoj svojini nad svim sredstvima proizvodnje. On je u tom pogledu postavio formulu, koja je odgovarala tadašnjoj situaciji. I to je razumljivo, jer poziv Ustava nije da formulira program, koji će tek trebati, u kraćem ili dužem razmaku vremena, ostvariti, nego da konstatira i sankcionira ono stanje ekonomskog i društvenog razvitka, koje je već postignuto u onome momentu, kad se pristupa njegovu donošenju. A u momentu, kad se, poslije svršetka rata i oslobođenja cijele zemlje, pristupilo donošenju našeg saveznog Ustava, sva sredstva proizvodnje nisu još bila nacionalizirana. Nenacionalizirana sredstva proizvodnje nisu tada bila ne-

znatna ni po broju ni po ekonomskoj vrijednosti. Ali Ustav je zato omogućio dalju nacionalizaciju sredstava proizvodnje i propisao, da će se ona moći vršiti zakonom. Jedino bi se s obzirom na tu odredbu moglo reći, da je Ustav donekle, ali samo posredno, ocrtao i program za razvoj tog nesumnjivo najvažnijeg pitanja društvenog i državnog života.

Zato je nacionalizacija sredstava proizvodnje nastavljena poslije stupanja na snagu Ustava, prvo Zakonom o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća od 5. decembra 1946., a zatim Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privrednih poduzeća od 28. aprila 1948. Tim je zakonima dovršena nacionalizacija industrijskih poduzeća. Poslije toga nacionalizirana je sva trgovina. Tako su postepeno predustavnim i poslije ustavnim mjerama u cijelosti nacionalizirani industrija, saobraćaj, bankarstvo i trgovina. Zemlja, međutim, nije nacionalizirana. Ali tu opet treba voditi računa s jedne strane o svim onim ograničenjima, koja je Ustav postavio za privatnu svojinu nad zemljom, i s druge strane o napretku, koji je u posljednjim godinama postignut na polju socijalizacije sela pomoću raznih tipova zemljoradničkih zadruga.

Sve je to postepeno, ali u kratkom razmaku vremena, stvorilo i učvrstilo materijalnu bazu za izgradnju socijalističkih društvenih odnosa i socijalističke demokracije kod nas. Međutim, ta materijalna baza nije bila i nije mogla biti sama za sebe dovoljna za ostvarenje tih elemenata socijalističkog društva. Za to je kapitalan problem način upravljanja nacionaliziranim sredstvima proizvodnje. U početku se to upravljanje i kod nas nalazilo u cijelosti u rukama države odnosno njena aparata. U takvoj se situaciji nisu mogli ostvariti socijalistički društveni odnosi i socijalistička demokratija. Baš obratno, zbog nje je nastala opasnost, da se ide u protivnom smjeru i da se ostvari državni kapitalizam s jakom birokratskom klasom, koja je negacija i socijalizma i demokracije, koji stoje i idu uporedo. Socijalizam i demokracija zahtijevaju ne samo širenje učešća radnih masa u upravljanju javnim poslovima uopće, nego također i prenošenje toga upravljanja sa državnih na društvene organe, t. j. na neposredne organizacije radnog naroda, i to u prvom redu s obzirom na upravljanje privredom.

Prvi, i to veliki i presudni korak u tome pravcu učinjen je kod nas Osnovnim zakonom o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva od 2. jula 1950. Taj je zakon značio zapravo najozbiljniju prekretnicu u razvoju izgradnje socijalističkog društva kod nas. On je u velikoj mjeri prenio upravljanje privredom na neposredne proizvođače. Najglavniji poslovi upravljanja državnim privrednim poduzećima preneseni su na radničke savjete i upravne odbore kao neposredne predstavnike radnih kolektiva. Uporedo s time onaj dio upravljanja privredom (planiranje i kontrola), koji je zadržan za državne organe, prenet je u znatnoj mjeri sa savezne države na narodne republike. Tako je decentralizacija upravljanja privredom izvršena u dva smjera: prenošenjem velikog dijela toga upravljanja na radne kolektive, dakle sasvim dolje na privredne jedinice, i jačanjem nadležnosti narodnih republika u onom dijelu upravljanja privredom, koji je još ostao u rukama države. Zato je morala uslijediti i ozbiljna reorganizacija državne uprave.

Nije se, međutim, ostalo samo na tome. Pozicija radnih kolektiva i njihovih predstavničkih tijela u privrednim poduzećima neprestano je pojačavana. Neposredno upravljanje privrednim poduzećima od strane radnih kolektiva ne predstavlja samo važnu prekretnicu na terenu upravljanja privredom prema marksističko-lenjinističkom učenju o ulozi i zadacima države prelaznog perioda od kapitalizma

prema komunizmu, nego i prijelaz na viši oblik socijalističke svojine sredstava proizvodnje. Državna svojina, kao niža forma, ustupila je mjesto višoj formi, društvenoj svojini. Na tu promjenu ukazao je maršal Tito već u svom govoru, koji je održao u Narodnoj skupštini (26. juna 1950.) o prijedlogu Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima od strane radnih kolektiva. »Odsada« — rekao je Maršal tom prilikom — »državna svojina sredstava za proizvodnju — fabrika, rudnika, željeznica — prelazi postepeno u viši oblik socijalističke svojine. Državna svojina je najniži oblik socijalističke svojine, a ne najviši, kao što smatraju rukovodioci SSSR-a. Eto, u tome je naš put u socijalizam, i to jedino pravilan put, kad se radi o odumiranju državnih funkcija u privredi«. (Arhiv za pravne i društvene nauke, 1950., br. 2, str. 200.). Taj prijelaz iz državne u društvenu svojinu sredstava proizvodnje zapravo je tijesno vezan s promjenom, koja se dogodila u upravljanju tim sredstvima. Tako su sredstva proizvodnje svojina društva, a ne države, a samo je upravljanje tim sredstvima povjereno radnim kolektivima i državnim organima i ustanovama, već prema tome kako je to zakonom i drugim općim propisima određeno.

Sve te mjere — privredne, političke i organizacione — koje su poduzete i ostvarene u nekoliko posljednjih godina, a osim toga i težnja da se nastavi s decentralizacijom, naročito na terenu privrede, zahtijevale su, da se pristupi donošenju novih propisa o narodnim odborima. Zato je najprije savezna Narodna skupština donijela novi Opći zakon o narodnim odborima od 1. aprila 1952., a zatim su narodne republike donijele, svaka za sebe, svoje zakone: o narodnim odborima općina i o izboru i opozivu odbornika narodnih odbora. Novi propisi o narodnim kotara, o narodnim odborima gradova i gradskih općina, o narodnim odborima odborima u velikoj su mjeri pojačali poziciju i ulogu narodnih odbora u ustavnom uređenju naše države. Ti su propisi u većoj mjeri prenijeli javne poslove u nadležnost lokalnih predstavničkih organa, narodnih odbora, i na taj način osjetno približili vršenje tih poslova građanima, naročito u domeni privrede.

Ali to nije sve. Izvršena je i značajna promjena u sastavu nekih narodnih odbora. Narodni odbori kotara i grada sastavljeni su po tim propisima od dva vijeća: kotarskog odnosno gradskog vijeća i vijeća proizvođača. Kotarsko odnosno gradsko vijeće jest predstavničko tijelo svih građana u kotaru odnosno gradu, dok je vijeće proizvođača predstavničko tijelo samo proizvođača, t. j. radbenika zaposlenih u proizvodnji, transportu i trgovini. Oni su u tome vijeću predstavljeni razmjerno svom doprinosu društvenoj zajednici, koji je izražen u njihovu udjelu u društvenom proizvodu kotara odnosno grada. Narodni odbori općine i gradske općine nemaju vijeće proizvođača.

Tako se stvaranjem te nove institucije ustavnog uređenja naše države počelo odozdo. Ponajprije su vijeća proizvođača ustanovljena u sklopu narodnih odbora kotara i gradova s time, da bi se zatim ona ustanovila i u sklopu narodnih skupština savezne države, narodnih republika i autonomne pokrajine, i u sklopu narodnog odbora autonomne oblasti. S obzirom na činjenicu, da kod izbora vijeća proizvođača ne sudjeluju svi građani s aktivnim izbornim pravom, ta institucija, uklopljena u sva naša predstavnička tijela osim onih najnižih (općinskih), ima da posluži jačanju uloge radničke klase u upravljanju javnim poslovima, a naročito da, s obzirom na njene nadležnosti, pojača njenu ulogu kod određivanja upotrebe i raspodjele njena viška rada.

To razlikovanje između proizvođača i neproizvođača, kad se radi o biranju vijeća proizvođača, pokazalo se potrebnim u današnjem stadiju izgradnje socijalističkog društva kod nas. U kasnijim stadijima te izgradnje ono sigurno ne će biti

potrebno, pa ni moguće. Dalji razvoj našeg društvenog i državnog uređenja morat će zato tražiti nove forme za rješavanje toga problema. Zato je E. Kardelj i rekao u svom ekspezu, koji je održao na zajedničkoj sjednici domova savezne Narodne skupštine 1. aprila 1952. o prijedlogu Općeg zakona o narodnim odborima: »Takav sastav vijeća proizvođača, kakav se predlaže Zakonom, mi ne možemo smatrati ni idealnim ni trajnim. Nema sumnje, na primjer, da razvijeno socijalističko društvo ne će imati potrebe da čini razliku između »proizvođača« i »neproizvođača«, jer će čitavo društvo biti asocijacija ljudi u proizvodnji, to jest svih građana. Danas je, međutim, takva institucija neophodno potrebna, jer predstavlja snažnu barijeru birokratizmu i konzerviranju državno-kapitalističkih elemenata i obezbjeđuje slobodan razvitak inicijative socijalističkih snaga. Ona podcrtava rukovodeću ulogu radničke klase, ali ujedno pojačava i njen savez sa svim ostalim radbenicima, naročito s radnim seljacima. To je sredstvo, to je oblik, u kome i kojim naši radbenici mogu spriječiti bilo kakvo izopačavanje socijalističke revolucije i obezbijediti nesavršeno više demokratizma i samouprave radnih ljudi, nego bilo kojim drugim oblicima. A to su, na kraju krajeva, najvažniji uvjeti za pobjedu socijalizma; pogotovu u jednoj relativno slabije razvijenoj zemlji«.

III.

Cijeli taj razvoj u našem društvenom, ekonomskom i državnom uređenju, kroz koji smo prošli poslije donošenja saveznog i republičkih ustava, nametnuo je potrebu izmjene tih ustava. To, s jedne strane zato, da bi se njihovi propisi doveli u sklad s ostvarenim razvojem, i, s druge strane, da bi se izvršila ona i onakva reorganizacija saveznih i republičkih državnih organa, kakvu iziskuju naše unutrašnje potrebe i odnosi i općenja sa stranama državama.

Najprije se pristupilo mijenjanju saveznog Ustava. Za to je izabrana forma Ustavnog zakona, a ne mijenjanje propisa u samom tekstu Ustava. Tako poslije donošenja toga zakona imamo dva ustavna teksta: Ustav od 1946. godine, ali samo s onim svojim propisima, koje Ustavni zakon nije ni ukinuo ni izmijenio, i Ustavni zakon. Ustavni zakon je sasvim ukinuo glave VI., VII., VIII., IX., X., XI., XII. i XV. Ustava, a osim toga je još i izmijenio neke druge njegove propise. Poslije stupanja na snagu saveznog Ustavnog zakona pristupilo se donošenju republičkih ustavnih zakona, koji će izmijeniti republičke ustave. Potrebno je i logično bilo, da se najprije izvrši revizija saveznog, a da se tek poslije toga pristupi reviziji republičkih ustava. To zato, jer se savezni Ustavni zakon (kao što je to prije činio i savezni Ustav) imao da propiše neka osnovna načela i za ustavno uređenje narodnih republika i jer buduće ustavno uređenje narodnih republika treba uskladiti s ustavnim uređenjem savezne države.

Novom organizacijom naših saveznih državnih organa, koju je propisao Ustavni zakon, ustavno uređenje naše savezne države izgubilo je svaku i formalnu sličnost s ustavnim uređenjem Sovjetskog Saveza i svih onih država, koje su pod njegovom dominacijom. To je logična posljedica našeg samostalnog razvoja i poslednjim godinama i naše težnje da izgradimo kod nas istinske socijalističke društvene odnose. Ali, s druge strane, već nam taj cilj, koji smo imali pred očima kad smo pristupili mijenjanju ustavnog uređenja naše države, dovoljno ukazuje sam za sebe na to, da novo ustavno uređenje naše države nije moglo biti i nije ni imitacija ustavnog uređenja neke zapadne države. To ni s obzirom na činjenicu, da smo dobili neke institucije — kao na primjer Predsjednika Republike ili državne sekretare, koji za

razliku od ministara nisu i ne mogu biti i članovi Narodne skupštine — koje su formalno slične institucijama ustavnog uređenja nekih zapadnih država. Stvarno između njih postoje razlike.

Cijela konstrukcija državne vlasti izgrađena je kod nas i danas strogo na načelu jedinstva vlasti, čak u jačoj mjeri, nego što je to bilo ranije. A to nije slučaj u državama zapadne Evrope, a još manje u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike. U svim je tim državama ispoljeno, u slabijoj ili u jačoj mjeri, načelo podjele vlasti, koje karakterizira izvjesna nezavisnost državnih organa jednih od drugih. Jedino je ta nezavisnost tu stepenovana — u nekim je državama ispoljena u jačoj, a u nekim u slabijoj mjeri.

Kod nas, međutim, takve nezavisnosti nema. Naprotiv, najviši državni organ ostala je Narodna skupština, dok su Predsjednik Republike i Izvršno vijeće njoj podređeni i od nje zavisni. Državni sekretari, koji imaju svojstvo državnih službenika, podređeni su Izvršnom vijeću, dakle posredno opet Narodnoj skupštini. Prema ranijem stanju načelo jedinstva vlasti još je pojačano, odnosno bolje osigurano, a to s obzirom na činjenicu, da će Narodna skupština, naš najviši savezni državni organ, biti u stalnom zasjedanju. To će joj omogućiti da besprekidno, preko svojih domova, naročito preko Saveznog vijeća i preko odbora svojih domova, kojih će uloga i u tome pogledu biti pojačana, prati i kontrolira rad ostalih državnih organa.

Među zapadnim državama jedino je u Švajcarskoj ustavno uređenje države izgrađeno na načelu jedinstva vlasti. No i pokraj toga postoje, ali u nekim drugim slučajevima, razlike između njezina uređenja i ustavnog uređenja naše savezne države. To i pokraj one osnovne razlike, koja postoji između njezina i našeg ekonomskog i društvenog uređenja.

Kad se pokušavaju praviti upoređenja između novog ustavnog uređenja naše države i ustavnih uređenja zapadnih država, ne smije se smetnuti s uma ni Vijeće proizvođača, koje će biti jedan od domova naše savezne Narodne skupštine. Takav dom nemaju parlamenti drugih država. On će zasad biti čisto naša institucija, i to sigurno ne beznačajna u novom ustavnom uređenju naše socijalističke države, ni s obzirom na svoj predstavnički karakter, ni s obzirom na svoj udio u vršenju vlasti. Taj dom nije u svemu izjednačen sa Saveznim vijećem — što je posljedica različitosti u predstavničkim karakterima domova i svrhe, zbog koje je Vijeće proizvođača ustanovljeno — ali je njegovo efikasno sudjelovanje kod odlučivanja o mnogim važnim problemima državnog života osigurano.

IV.

Činjenica je, da se pristupilo temeljitijoj reviziji našeg saveznog Ustava, iako je proteklo tek šest godina od njegova stupanja na snagu. Od donošenja republičkih ustava jedva je proteklo pet godina. Tu pojavu mijenjanja propisa o važnim institucijama ustavnog uređenja naše države u kratkim razmacima vremena zapažamo još više kod narodnih odbora. U razmaku od šest godina naš savezni zakonodavac donio je tri opća zakona o narodnim odborima. Drugi je značio veliki napredak prema prvom, a treći još veći prema drugom. A narodni odbori su jedna od temeljnih institucija ustavnog uređenja naše države.

Ako se to relativno brzo i često mijenjanje propisa o važnim institucijama ustavnog uređenja naše države posmatra površno, a da se ne traže dublji razlozi za to, ono može izgledati čudno, pa čak i neracionalno. Međutim, ako se uzme u obzir brzina, kojom se u našoj zemlji izgrađuje socijalizam i ostvaruju socijali-

stički društveni odnosi, to brzo zamjenjivanje starih propisa o važnim institucijama ustavnog uređenja naše države novima postaje razumljivo, a njihova racionalnost očita.

Puno ostvarenje socijalističkih društvenih odnosa ne može se postići, čim radnička klasa dođe na vlast. Taj je događaj nesumnjivo preduvjet za to ostvarenje, ali se ono ne može postići najednom, nego samo postepeno, u etapama. A da li će se po tome putu ići brže ili sporije, kao i da li će taj put biti potpuno ravan ili nešto krivudav, to će zavisiti od raznih materijalnih i društvenih okolnosti. Na putu izgradnje socijalističkog društva radnička klasa nailazi na razne prepreke i antisocijalističke tendencije, koje treba odstranjivati i ugušivati. Zato brzina hoda po putu izgradnje socijalizma zavisi u mnogome kako od jačine tih prepreka i tendencija, tako i od sposobnosti radničke klase da ih uoči i odstrani.

Ako sve to uzmemo u obzir, onda nam često mijenjanje propisa o važnim institucijama ustavnog uređenja naše države, u kojoj se sigurno ide putem izgradnje socijalizma, kao uostalom i često mijenjanje drugih propisa, dokazuje, da kod nas razvoj materijalnih uvjeta i socijalističke svijesti građana omogućuju brže ostvarivanje socijalizma. Prema tome, ako se to uzme u obzir, ako se taj problem posmatra s te strane, onda se to češće mijenjanje propisa o važnim institucijama ustavnog uređenja naše države ističe kao pozitivna strana našeg društvenog i ustavnopravnog života. Zato je E. Kardelj i rekao odmah na početku svog ekspozea, koji je dao o prijedlogu trećeg Općeg zakona o narodnim odborima u saveznoj Narodnoj skupštini: «Novi zakon o narodnim odborima, koji ćemo donijeti na ovom zasjedanju Narodne skupštine, jest treći po redu poslije pobjede naše Revolucije. Ja mislim, da je takvo, relativno brzo, mijenjanje zakona o narodnim odborima u suštini pozitivan znak, jer pokazuje, da je naše društvo sposobno da brzo i živo reagira na objektivne promjene u društveno-ekonomskim odnosima».

A o neophodnoj potrebi stalnog prelaženja u nove oblike i nove odnose E. Kardelj rekao je u tom ekspozeu: »Revolucija ne može stati na pola puta, ne može tapkati u istim oblicima i odnosima. Ona se mora neprekidno razvijati ka ostvarenju ciljeva i zadatka, zbog kojih je bila historijski nužna i opravdana, inače će biti potkopani i njezin historijski smisao i njena snaga. Pritom nastaje veoma velika opasnost, ako se izvjesne njene početne forme pretvore u njezin cilj i stalni metod. Upravo to najviše pridonosi njenoj neizbježnoj unutrašnjoj degeneraciji. U tom pravcu — kao što smo vidjeli na praksi — gura revoluciju birokratski element, koji živi od državnog aparata, od vladanja nad ljudima, a ne voli promjenu i kretanje. Međutim, socijalistička revolucija je socijalistička samo dotle, dok kreće stvari dalje i neprestano sprema teren za novi ljudski napredak (potcrtao E. Kardelj), za nove društvene odnose. Ona je kao proljetna bujica, koja očisti riječno korito nagomilanih smetnji i truleži, da bi kretanje u njemu moglo ići svojom normalnom strujom, i da bi se život u njemu mogao dalje nesmetano razvijati. Zato mi ne možemo stati, nego moramo stalno i uporno ići dalje ka novim oblicima i novim odnosima. Možda ćemo tu i tamo pogriješiti. Ne smeta! Život i praksa ubrzo će nam pokazati, gdje i koliko smo griješili i gdje treba ispraviti. Ali nema veće greške nego stati na mjestu, jer ta se greška i njezine posljedice ne daju ispraviti. Stajati na mjestu suprotno je dijalektičkim zakonima kretanja stvarnosti i kao takvo može da donese i uvijek je donosilo društvu samo zlo i štetu».

Federativno uređenje nove Jugoslavije jedna je od osnovnih tekovina oslobođilačke i revolucionarne borbe, koju su narodi Jugoslavije vodili za vrijeme Drugog svjetskog rata. Danas kod nas nije potrebno ni naročito naglašavati, da je uređenje države na federativnom načelu jedino razumno uređenje višenacionalne države. Takvo uređenje može biti primijenjeno i u jednonacionalnoj državi, ukoliko prilike takve države to zahtijevaju. Ali u višenacionalnoj državi ono je jedan od glavnih uvjeta za stabilnost, miran život i napredak države, a po koji put i za sam njen opstanak. To zato, jer je u takvoj državi za postizavanje toga potrebna ne samo formalna nego i stvarna ravnopravnost svih naroda, koji nju čine. A to se može postići jedino na bazi njezina federativnog uređenja. U momentu stvaranja prve zajedničke države Južnih Slavena 1918. godine i kasnije prilikom njezina ustavnog izgrađivanja, oni, koji su tada vodili glavnu riječ, ili nisu bili svjesni te istine, ili, ako su bili nje svjesni, nisu smatrali potrebnim da o njoj vode računa, iako je i tada bilo ozbiljnih glasova, koji su upozoravali na nju. Dobro su poznate posljedice takvog njihova stava i primjene untarističkog uređenja države.

Zato je nova Jugoslavija morala unitarističko uređenje stare Jugoslavije zamijeniti federativnim. To je učinjeno već za vrijeme privremenog ustavnog uređenja nove Jugoslavije, koje je propisao AVNOJ (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije) na svom Drugom zasjedanju u Jajcu koncem novembra 1943. godine. Potreba federativnog uređenja države bila je već toliko sazrela i toliko nesporna, da je AVNOJ mogao federativno načelo već tada, dok su borbe bile još u punom jeku, formulirati i primijeniti kao definitivno načelo ustavnog uređenja nove Jugoslavije. To su načelo potvrdile kasnije i savezna Ustavotvorna skupština i ustavotvorne skupštine narodnih republika prigodom izglasavanja saveznog i republičkih ustava. U saveznom Ustavu došle su zato do izražaja sve one institucije, koje prema dosadašnjim shvaćanjima karakteriziraju federativno uređenje države.

Da li je novi Ustavni zakon don'o neke promjene u tome pogledu? Na to pitanje mogli bismo odgovoriti, da je Jugoslavija nesumnjivo i poslije stupanja na snagu toga zakona ostala federativna država, ali je isto tako nesumnjivo došlo i do nekih promjena u njenoj federativnoj strukturi. Evo što ukazuje na to, da se to dogodilo.

Prema — da tako kažemo — tradicionalnom ustavnom uređenju federativne države, naša je savezna Narodna skupština po Ustavu od 1946. godine bila sastavljena od dva doma, Saveznog vijeća i Vijeća naroda, od kojih je prvi bio sastavljen od predstavnika cijelog naroda Jugoslavije; bez obzira na granice između narodnih republika, a drugi od predstavnika narodnih republika i autonomnih jedinica. S obzirom na to zastupnici prvog doma (Saveznog vijeća) birali su se po jedan na 40.000 stanovnika, dok su u drugi dom (Vijeće naroda) sve narodne republike birale jednak broj zastupnika, a autonomne jedinice nešto manje. Taj se drugi dom dosad smatrao bitnom institucijom federativne države. Njegovo postojanje omogućavalo se posebnim jedinicama federativne države da kao takve sudjeluju u vršenju poslova, koji su federativnim ustavom povjereni toj državi, i to po načelu ravnopravnosti. To pod uvjetom — razumije se — da taj drugi dom bude po svojim vlastitim i nadležnostima uglavnom izjednačen s prvim domom. Prema propisima našeg saveznog Ustava od 1946. godine, taj je uvjet bio ispunjen, jer je suglasnost domova u svim pitanjima iz nadležnosti Narodne skupštine po njima bilo apsolutno pravilo.

Prema novom Ustavnom zakonu situacija se u tome pogledu znatno mijenja. Budući da taj zakon predviđa ustanovljavanje u sklopu Narodne skupštine jednog sasvim novog doma, Vijeća proizvođača, kojega ranije nije bilo, dosadašnji domovi, Savezno vijeće i Vijeće naroda, spajaju se u jedan dom pod imenom Saveznog vijeća. Na taj se način predstavnici narodnih republika (i autonomnih jedinica) uključuju u Savezno vijeće. Oni postaju njegov sastavni dio. Tako će predstavnika narodnih republika (i autonomnih jedinica) u saveznoj Narodnoj skupštini još uvijek biti, ali oni, bar po pravilu, ne će djelovati zasebno, kao odvojeni dom, nego u sklopu Saveznog vijeća, dakle zajedno sa zastupnicima, koji će biti birani u kotarima i gradovima prema broju stanovništva (jedan na 60.000). Ove će druge birači birati neposredno, dok će predstavnike narodnih republika (i autonomnih jedinica) birati njihova predstavnička tijela. Ako se sada uzme u obzir, da će prvih biti mnogo više nego drugih, postaje jasno, da će uloga predstavnika narodnih republika (i autonomnih jedinica) u saveznoj Narodnoj skupštini biti znatno smanjena prema ranijoj situaciji.

Njihova uloga, međutim, javit će se izuzetno u punoj mjeri samo u nekim slučajevima. Tako će se oni obavezno izdvojiti u zasebno vijeće, Vijeće naroda, kad se bude radilo o odlučivanju o reviziji Ustava i o društvenom planu. A moći će se izdvojiti u Vijeće naroda, kad se bude radilo o prijedlogu zakona ili nekog drugog akta, koji se tiče Ustavom utvrđenih odnosa narodnih republika i federacije. U takvim slučajevima oni će se sastajati u Vijeću naroda, ako to predloži većina zastupnika izabranih od predstavničkog tijela jedne narodne republike. Ali i tada će Vijeće naroda na svome sastanku imati prvo da odluči, da li će u pitanju, radi koga se sastalo odvojeno, postupiti kao zasebno vijeće. Iz ovoga bi se mogao izvesti zaključak, da je predstavnicima narodnih republika i autonomnih jedinica ipak data dosta široka mogućnost izdvajanja iz Saveznog vijeća i djelovanja u zasebnom vijeću, i to s jedne strane zbog toga, što su slučajevi, u kojima je to izdvajanje moguće, određeni na dosta širokoj osnovi, i s druge strane zbog toga, jer u takvim slučajevima odlučuju oni sami, da li će djelovati odvojeno u zasebnom vijeću.

Vijeće naroda djelovat će odvojeno, i to obavezno, još u jednom slučaju, koji ima naročito značenje i naročitu vrijednost. To je slučaj donošenja saveznih općih zakona. Ustavni zakon poznaje, kao i prije savezni Ustav, tri vrste saveznih zakona. O nekim pitanjima zakone donosi samo savezna Narodna skupština. Ta su pitanja u punoj zakonodavnoj nadležnosti savezne države. O nekim pitanjima savezna Narodna skupština donosi osnovne zakone, u kojima ta pitanja normira samo djelomično, a detaljnije ili zatim normiraju narodne republike, svaka za sebe prema svojim prilikama i potrebama. Tu je onda zakonodavna nadležnost podijeljena između savezne države i narodnih republika. Sva ostala pitanja stavljena su principijelno u zakonodavnu nadležnost narodnih republika. O njima, znači, zakone donose samo narodne republike. Međutim, saveznoj Narodnoj skupštini data je mogućnost da i za ta pitanja propisuje neka osnovna načela, obavezna za republičke zakonodavce. Ona to može činiti takozvanim »općim zakonima«. Između osnovnih i općih zakona razlika je velika. Osnovnim zakonom savezna Narodna skupština normira neko pitanje, koje nije u njenoj punoj zakonodavnoj nadležnosti, nego ujedno i u njenoj i u republičkoj, i to u obimu, koji ona smatra potrebnim. Ono, što ona ne normira u osnovnom zakonu, republika normira svojim zakonom. U općem zakonu savezna Narodna skupština postavlja samo neka načela za neko pitanje, koje je u punoj zakonodavnoj nadležnosti narodnih republika. Ta su načela onda direktivna za republičke zakonodavce. Ali tu je onda od naročite važnosti

odredba Ustavnog zakona, po kojoj se za svaki prijedlog općeg zakona mora, prije nego što se stavi na dnevni red savezne Narodne skupštine, zatražiti mišljenje Vijeća naroda o tom, da li je potrebno njegovo donošenje. Ako Vijeće naroda da na to pitanje negativan odgovor, prijedlog općeg zakona ne može se staviti na dnevni red Narodne skupštine. Znači, da ga ona ne može donijeti. Tako je donošenje svakog općeg zakona učinjeno zavisnim od pristanka Vijeća naroda, koje čine predstavnici narodnih republika i autonomnih jedinica. To je razumljivo, jer se radi o postavljanju nekih načela od strane savezne Narodne skupštine za pitanja, koja su u punoj zakonodavnoj nadležnosti narodnih republika. Njihovi predstavnici treba zato da prethodno odluče, da li je postavljanje takvih načela potrebno i od interesa za narodne republike.

No bez obzira na sve te mogućnosti i prava Vijeća naroda ostaje činjenica, da to vijeće ne će po pravilu djelovati odvojeno. Zato tu nailazimo na jednu stvar, koja će djelovati u pravcu mijenjanja strukture i fizionomije federativnog uređenja naše države.

Ali pokraj nje na to će djelovati i jedna druga stvar, koja se također odnosi na organizaciju savezne Narodne skupštine. Pored predstavnika narodnih republika i autonomnih jedinica u Saveznom vijeću nalaziti će se zastupnici, koje će birati neposredno birači po kotarima i gradovima. Ali tu je od ne male važnosti, da će ti zastupnici imati i prava odbornika u kotarskim i gradskim vijećima onih kotara i gradova, na području kojih su izabrani, i da će oni tako biti neka vrst spone između kotarskih i gradskih narodnih odbora i savezne Narodne skupštine. Osim toga narodni odbori kotara i gradova imat će pravo da predlože biračima njihovo opozivanje. Znači, da će oni biti u izvjesnom smislu i predstavnici kotarskih i gradskih narodnih odbora u saveznoj Narodnoj skupštini. Iz toga bi se mogao izvesti zaključak, da će na taj način kotarima i gradovima odnosno njihovim narodnim odborima biti data mogućnost da preko njih sudjeluju u radu ili bar utječu na rad savezne Narodne skupštine. Time se nesumnjivo pojačavaju položaj i uloga kotara i gradova uopće, ali i stvara njihova određena uloga u federativnoj strukturi naše države. To postaje još očitije, ako se uzme u obzir, da će izvršavanje saveznih propisa spadati normalno u nadležnost narodnih odbora, izuzetno u nadležnost organa narodnih republika, a u nadležnost organa federacije, ako je to izričito propisano.

Što se tiče egzekutive, moramo upozoriti naročito na odredbu Ustavnog zakona, po kojoj su predsjednici izvršnih vijeća narodnih republika po svome položaju ujedno i članovi Saveznog izvršnog vijeća. Tako su narodne republike preko njih predstavljene u saveznom kolegijalnom izvršnom organu, što opet jača federativno načelo u ustavnom uređenju naše države. Prema Ustavnom zakonu u Saveznom izvršnom vijeću treba da budu zastupljene sve narodne republike.

To su glavni momenti iz Ustavnog zakona, koji će djelovati na to, da se karakterne crte federativnog uređenja Jugoslavije nešto izmijene. Bit će sigurno i drugo. Zadatak će biti naše pravne nauke da te izmjene istraži i procjeni i da na osnovu njih očrta novu sliku federativnog uređenja naše države. Tom prilikom ona će morati u dovoljnoj mjeri voditi računa i o postojanju Vijeća proizvođača u sastavu savezne Narodne skupštine, koje će predstavljati radničku klasu Jugoslavije u cjelini, a ne njene dijelove po narodnim republikama.

RUSKI KNJIŽEVNIK I KRIZA REVOLUCIJE

(Ruska književnost poslije Lenjinove smrti)

I. PSIHOLOŠKI ROMAN

Ako prvo poslijeoktobarsko razdoblje ruske književnosti možemo nazvati razdobljem lirskog, poetskog reagiranja na revolucionarne događaje, ako je drugo razdoblje novelističko i pretežno deskriptivno, onda je *treće razdoblje* (1925—1929) razdoblje romana, i to prvenstveno psihološkog romana. Vanredno brzi društveni razvitak u godinama od 1925—1929 uvjetovao je i ovu brzu smjenu dominantnih književnih vrsta. Suprotnosti, koje je Oktobar likvidirao oružanom borbom, već su počele zamjenjivati *nove suprotnosti*, koje su izrastale na tlu revolucijom stvorenih ekonomskih i društvenih odnosa. Te nove suprotnosti primjećivalo je još uvijek otvoreno i dosljedno realističko oko prvih proleterskih književnika (naveli smo primjere Libedinskoga i Tarasova-Rodionova)¹ i ukazalo na njih neuvijeno i prilično jasno. Književnost »suputnika« nije u tom razdoblju pokazala interesa za suštinske socijalne probleme revolucije. Ona to nije učinila ni u ovom, novom razdoblju, koje otvara *Lenjinova smrt* i rezolucija CK SKP(b) o književnosti od 1925. godine. Ali ona je prerasla svoje prvo, deskriptivno-novelističko razdoblje i počela postavljati ljudske probleme u svojim romanima posvećenim događajima revolucije. U antitezi prema »proleterskim piscima«, koji su i izrijekom *tražili i zahtijevali*, da književnost pruža sociološke podatke, ili čak (grupa »Na postu«), da svojim djelima organizira svijest radničke klase, ti su književnici, napustivši svoje ranije metode, zamjenjivali socijalne probleme psihološkim i u svojim djelima crtali pretežno psihološka stanja čovjeka u revoluciji. O smjeni njihovih interesa rječito svjedoči djelo Leonida Leonova. Svoj novelistički rad započeo je Leonov g. 1922. (*»Buryga«*) stilističkim eksperimentima, orijentalizmom, ritmičkom prozom i fantazijom (*»Gibel, Jegoruski«*), ali već g. 1924. piše po uzoru na Dostojevskog svoju dulju pripovijest *»Kraj maloga čovjeka«*, u kojoj postavlja problem psihološkog reagiranja inteligencije u revoluciji, problem, koji će postati centralnim problemom »suputničke« književnosti ovog razdoblja. Taj je problem naročito istaknut u romanima *Konstantina Fedjina*, »serapionovca«, koji se iz literature ostale svoje sabraće izdvojio već svojim romanom *»Gradovi i godine«* (1924), gdje je dijelom osmislio svoj vlastiti put, a dijelom pokazao sudbinu inteligenta, koji revoluciju prima kolebljivo do izdaje i smrti, da bi zatim u *»Braći«* (1928), fiksirao razvitak inteligenta-patriote, koji revoluciju prima na liniji umjetničkoga, kao buru, što će mu dopustiti da razvije svoj talenat i odjeknuti u njegovim simfonijama. Fedjinov odnos prema revoluciji nije određen. On je uvjereni pacifist i najodređeniji je i najjači zapravo u scenama, u kojima opisuje zla, što ih donosi rat. Ali odnos prema revoluciji nema te određenosti. Tu ima i heroizma, i ironije, i bojazni, što se odrazilo i na uznemirenosti, rasparčanosti kompozicije, na paralelizmu stilova, ornamentu rečenice, obilju

¹ Isp. članak »Ruski književnik i revolucija« u prošlom broju »Pogleda 53«

metafora, koje su karakteristične i za druge poslijeoktobarske pisce (Pilnjak, Gladkov, Leonov).¹ Njegov stav prema revoluciji je stav Nikite Kareva iz njegove »Braće«, koji govori svom bratu komunisti Rostislavu:

»Ja vas ne ću osuđivati, ni tebe ni oca, jer dok sam išao stepom, na svom sam putu svakoga dana sretao lešine. To, vjerojatno, traži prekrasna stvar, tvoja ili tvojih protivnika, svejedno. Rješavajte sami sudbinu stvari. Ja njoj služim stalno. Jer služiti njoj možeš samo onim, što umiješ raditi. Za mene je to davno riješeno. Učvršćujte svoju prekrasnu stvar na način, na koji vi to znate. Ja joj služim time, što gledam i slušam.«

To gledanje i oslušivanje revolucije omogućilo je Fedjinu da dade veliki spektar različitih njenih boja, da stvori (Naročito u »Gradovima i godinama«) čitav kaleidoskop slika, koje se antitetski slažu jedna do druge, ali taj je spektar prolomljen kroz prizmu inteligenta, koji nije mogao dati književnu analizu revolucionarnoga zbivanja, koji je u revoluciji tražio jedino boje za svoju umjetnost, premda ju je nastojao u pojedinostima i filozofski osmisliti.²

Drugačije je to kod Leonida Leonova, koji je također u centar svoje pažnje postavio čovjeka i njegovu psihologiju. U njegovim romanima pojavljuju se ne samo znanstveni radnici i umjetnici, nego i seljaci i bivši komandanti crvene konjice i moskovsko podzemlje, ali ne kao sociološki, već kao psihološki materijal. U »Jazavcima« (1925), doduše igra izvjesnu ulogu i socijalna pozadina, neprijateljstvo grada i sela, koje je toliko zabrinjavalo ruske poslijeoktobarske pisce. Ali ni taj sukob Leonov nije dao kao društveni sukob, već u prvom redu kao sukob dviju socijalnih psihologija. Sukob grada i sela, od kojih svaka strana znači za Leonova određeni životni princip, pisac je transponirao u sukob dvoje braće Paške i Semjona, od kojih je prvi u danima revolucije postao komesar, a drugi je stao na čelo pobunjenih seljaka. Semjon je ovdje nosilac seljačkog načela, koje je privremeno u revoluciji poraženo, ali u susretu Paške i Semjona, kojim završava roman, osjeća se, da Semjon nije do kraja kapitulirao. Porazom seljačke pobune konflikt nije riješen, i na ovaj šutljivi sastanak dvoje braće pada zavjesa. U »Lopovu« (1927) ponovo se pojavljuje taj konflikt pokazan kroz prizmu psihologije čovjekove. Ali ovdje čak nema ni podataka o tome, kada se događaji zbivaju, nema gotovo uopće historijskog okvira, već je isključivo psihologija ono, što Leonova zanima, psihologija iracionalnog, nepostizivog u čovjeku. Leonov izbjegava da govori o savremenim društvenim i političkim događajima. On posve određene socijalne probleme zamjenjuje psihološkim i moralno-etičkim. To je problem grada i seljačke stihije, problem njezine psihologije njenih načela, koja prodiru kroz pore revolucije. Nadalje, to je problem,

¹ Mnogo toga ima Fedjin da zahvali njemačkom ekspresionizmu (za vrijeme rata bio je civilni zarobljenik u Njemačkoj). No ako analiziramo Fedjinovo djelo, nije bitno, koliko on ima da zahvali ekspresionizmu, već kako je stilski izrazio svoj odnos prema revoluciji.

² I kod Fedjina je, kao specifičnost primanja revolucije od mnogih ruskih književnika, došla do izražaja slavenofilska filozofija. U »Gradovima i godinama« Fedjin će tupoj, činovničkoj i kramarskoj Njemačkoj Wilhelma II. suprotstaviti Rusiju kao zemlju imanentne čežnje za slobodom i mržnje prema filistarstvu, a u »Otmici Evrope« ta će antiteza dobiti druge oblike (ovdje već Fedjin usklađuje svoju raniju tezu sa zahtjevima postavljenima književnosti), i napretku industrijalizacije u Rusiji suprotstaviti će pisac nizozemske kapitaliste i Evropu, koju »njena industrija guši i davi«.

koji je za nas još interesantniji, problem hrabrog i odanog borca, komandanta u građanskom ratu, koji se demoralizirao u uvjetima poslijeratnog života i postao vodrom bande moskovskih gangstera, za što je u građanskom ratu stekao potrebu hrabrosti, spretnosti i snalažljivosti. Ali taj problem divljeg, neukrotivog komandanta »velikog borca« oružanog dijela revolucije, koji je »pošteno i bez roptanja podnio na svojim leđima onaj dio ogromnog tereta, koji mu je u oktobarskim danima pao u dio«, da bi kasnije, u vrijeme borbe, čije oružje »nisu bile puške, nego brojke«, nakon jedne uvrede, koju je pretrpio od »raskošno obučene žene visokog činovnika«, u društvu, za koje se borio, pao u pijanstvo i postao obijačem i provalnikom, bundžijom protiv direktora »s damicama u automobilu«, taj je problem Mitjke Vekšina Leonov potpuno potisnuo u pozadinu. On je taj socijalni problem zamijenio moralno-etičkim problemom, pitanjem prava čovjeka da ubije svoga bližnjega. Mitjka Vekšin nije postao u romanu revolucionerom, koji se slomio u novim uvjetima naišavši na novonastale društvene suprotnosti, već novim Raskoljnikovom. Osvećujući se za svog voljenog konja-ljubimca, on je posve hladnokrvno ubio za vrijeme građanskog rata bjelogardističkog oficira, i taj je događaj, prema Leonovu, postao osovinom, oko koje se razvijao dalji Mitjkin život, postao je uzrok svih promjena u njegovu životu. Leonov je time odvratio svoj pogled od pitanja, koja su poslije g. 1924. postala centralnim pitanjima, što su uznemirivala i uzbuđivala ruske književnike. Tek pogrdjedge on je preko sporednih lica svojih romana, opet u obliku pitanja etike i morala, natuknuo o nekim značajnim društvenim pojavama svoga vremena. Tako je u nekim zaturenim odlomcima fiksirao ličnost maloga sovjetskog činovnika Čikiljeva, koji sanja o tome, da svi ljudi budu iste visine i da svi plešu po taktu iste muzike, o zemlji, u kojoj ne će biti tajni, u kojoj će svatko špijunirati svoga bližnjega i gdje će do savršenstva biti dovedena kontrola ljudskih misli. Ponegdje je pak, kroz svoga Firova, odgovarao na zahtjeve za optimističkom i apologetskom književnošću, koji su se već tada postavljali.

II. PROLETERSKI PISCI I KRIZA REVOLUCIJE

Leonov je u svom »Lopovu« bez sumnje odrazio krizu ruske revolucije, koja je u tom razdoblju pokazivala prilično jasne simptome.³ Razočaranje jednog dijela revolucionarnih boraca nije izazvala samo pojava NEPA i oživljavanje kapitalističke djelatnosti u ekonomici te prošireni utjecaj malograđanštine u društvenim odnosima, već i pojava novih suprotnosti izraslih u redovima same revolucije. To je djelomično uočio i Leonov. Poslije Libedinskog i Tarasova-Rodionova uočili su je i mnogi drugi, manje značajni, ili danas zaboravljeni pisci. Tako je i Sergej Malaškin u svojoj »Mjesečini s desne strane« (1927) opisao demoralizaciju u redovima komso-mola, a u »Bolesnom čovjeku« fiksirao ličnost komesara-samoubojice, ali također bez akcenta na socijalnoj problematici, već tukući »sve rekorde ruske pornografije« (Struve) i zaustavljajući se na morbidnom, patološkom i košmarnom u čovjeku. Tako i Arosev, inače istaknuti partijski rukovodilac (poslanik u Pragu, zatim predsjednik VOKSA), u svojim novelama crta moralne i psihološke padove komunista svoga vremena, tako i Majakovski, koji je već u poemi »O tome« (1923) tragično zavapio o neispunjenim nadama u oslobođenje svemirske ljubavi, počeo gnjevno

³ Odradio ne samo time, što je jedan njezin vid u svome romanu dodirnuo, već i time, što taj vid krize revolucije nije razotkrio do kraja, nego ga je prekrivio velom iracionalizma.

bičevati nove »pompadure«. Kriza revolucije toga vremena ispoljila se u demoralizaciji velikog dijela književnika, naročito književne omladine. »Jesenjinština«, koja je poslije semoubojstva Jesenjinova (1924) postala pojavom šireg socijalnog značenja, pojavom, na koju su morali reagirati najistaknutiji partijski rukovodioci, jedan je od prvih značajnih njenih simptoma. Nju nije izazvala samo Lenjinova smrt i Staljinova pojava na kormilu partije, čime američki prijatelj Trockoga Max Eastmann tumači sve nedaće u ruskoj književnosti između 1924.—32., već u prvom redu još uvijek *objektivni* uzroci revolucionarne krize. Depresije književnika i njihova samoubojstva nisu nastajale zbog odnosa prema književnosti u poslijerevolucionarnim uvjetima, već zbog krize same revolucije. Poletni i optimistički »proleterski pjesnici« ubijaju se (Kuznecov) ili prestaju pisati još uvijek ne zbog toga, što bi se htjelo stati »na grlo« njihovoj pjesmi, već zbog toga, što se njihov polet slomio o malograđansku stihiju, koja je prodrila u redove boraca revolucije i o birokraciju, koja je iz tih redova izrastala.

Književnik vremena između 1925.—1929. smatrao je svojom dužnošću da na tu krizu revolucije odgovori. Ali dok je književnik-»sputnik« tu krizu odrazio govoreći o njoj posredno, dotle su predstavnici proletarske književnosti nastojali da »organiziraju svijest« svojih čitalaca i da djeluju na nju svojim djelima, dajući njima optimističku perspektivu. To je, čini se, smisao mnogih djela ove književne grupacije napisanih u tom razdoblju. Jedno od prvih takvih djela svakako je Gladkova »Cement« (1925), u kome je reagiranje na probleme revolucionarne krize još uvijek u osnovi realističko. Gladkov se ne boji reći, da obnovom porušene tvornice još uvijek nije riješeno pitanje ljudskih odnosa i još uvijek nije stvoren novi čovjek.

Ako je za Gladkova, kao što kaže Kogan, »revolucija u socijalnim odnosima sredstvo, a cilj njezin čovjek«, onda taj cilj u »Cementu« nije postignut, premda ga Gladkov vruće želi i ističe, da »moramo, konačno revoluciju provesti u sebi«, jer »nema ništa snažnijeg i otpornijeg od naših navika, osjećaja i predrasuda«. A te »navike i predrasude«, protiv kojih treba povesti borbu, nisu za Gladkova samo u odnosu Gljeba prema njegovoj ženi, već se ispoljuju, što Gladkov otvoreno ističe, i na drugim mjestima. Nije slučajno, da je uz Gljeba Čumalova, aktivnog partijskog radnika, Gladkov nanizao i tipove partijskih birokrata i iz njih izdvojio lukavog političara i birokratskog despota Badjina, s kojim Gljeb mora doći u sukob, i o kojemu je čak u finalnom prizoru sveopćeg bratimljenja i optimizma povodom puštanja tvornice u pogon,⁴ čime završava roman, taj aktivist i stvaralac morao misliti kao o čovjeku, »s kojim on ne može stajati na istoj zemlji«. I te Gljebove misli o samozadovoljnom partijskom vođi s tromim mišićima i sviješću o »svojoj snazi, značenju i ponosu vođe«, o karijeristi Badjinu, ostale su *neizbrisane* piskom sirene, poklicima mase i zvonjavom orkestra, koja je govorila o novoj pobjedi radničke klase i trebala je da ulije čitaocima snagu za dalje borbe. Gladkov je u svom romanu, istina, osudio i istjerao iz Partije sve Polje Mjehove, koje nisu mogle naći opravdanja za »tuste izloge i pijane kavane«, kojima su se počeli koristiti »podlaci i gadovi«, ali on ih nije do kraja *književno* osudio, pretvorivši ih u nosioce svih poroka, već je i njih i njihove misli dao realno i ljudski. Uostalom, i Badjin se

⁴ »Cement« je u ono vrijeme, zbog svojih optimističkih akorda, pozdravljen ne samo kao prvi veći »proleterski roman«, već i zbog svog odgojnog značenja. O tome svjedoči i službena preporuka Glavnopolitprosvjeta »masovnim gradskim knjižnicama« i Državnog učenog savjeta »školskim knjižnicama«, kojom je popraćen prvo izdanje romana.

kasnije kod Gladkova još nekoliko puta pojavio. U pripovijesti »Glavonogi čovjek« to je karijerista Kovaljev, koji znađe na sastancima citirati Marxa, Engelsa i Lenjina, pokazivati svoju nadmoćnost prema radnicima i brzo napredovati pomoću ljubavnih veza, mita i doušništva. U »Đavlu bez poroka« to je drug Soska, koji ne voli diskusije i kritike i koji se u svom radu rukovodi samo direktivama, ne trpi komsomolski polet, a ljudi se u njegovu prisustvu osjećaju neslobodnima, veselje im zamire na usnama, jer im Soska neprestano drži propovijedi, a sam miriše na giljotinu.

Nasuprot tom realističkom reagiranju jednog dijela »proleterskih pisaca« na probleme poslijerevolucionarne krize stoji po književnoj fakturi realističko, ali po svom društvenom stavu *romantično* reagiranje Fadjejeva, koji je u svom romanu »Poraz« (1927) odgovorio na poraze revolucije, vraćajući se u razdoblje građanskog rata i tražeći u porazu jednog partizanskog odreda optimističke i vedre note. Stilski se Fadjejev velikim dijelom oslonio na Tolstoja, isto tako kao što se Leonov u »Lopovu« oslonio na Dostojevskog. Partizanski je odred u Fadjejevljevu romanu poražen, i od njega ostaje svega 18 ljudi, ali čitalac i nadalje ostaje uvjeren u pobjedu te 18-torice. Kao da je time Fadjejev htio uvjeriti suvremenog čitaoca, da će usprkos privremenim odstupanjima i porazima, zahvaljujući svijesti i odlučnosti vođa (Levinson) i revolucionarnih snaga, koje te vode slijede (Metelica), a usprkos kolebljivcima (Mječik) revolucija ipak pobijediti. Zato je karakterističan Tolstojevim bojama crtan optimistički završetak romana. Odred je poražen, i njegov komandir Levinson ostaje sa svojim najvjernijim osamljen i — zaplače. Ali pred njegovim očima ukaže se slika veleborne prirode i njezina života, začuje se biser sitnog dječakčkog smijeha, i Fadjejev nastavlja lirski:

»Levinson je prošao šutljivim, još vlažnim pogledom ovo prostrano nebo i zemlju, koja je obećavala kruha i odmora, ove daleke ljude... koje će on morati uskoro učiniti isto tako svojim bliskim ljudima, kakvima su bila ova osamnaestorica, što su šutke jahali za njim — i prestao je plakati: trebalo je živjeti i ispunjavati svoje obaveze.«

»Prestao je plakati, trebalo je živjeti i ispunjavati svoje obaveze« — čini se, da je u toj posljednjoj rečenici sadržan osnovni smisao romana. Jedan od rukovodilaca RAPPA, držeći se uz to sheme odnosa u revoluciji i projicirajući tu shemu u svoj roman (Levinson — rukovodeća uloga partije, Dubov — radnička klasa, Mječik — kolebljiva inteligencija, Metelica i dr. — seljačka stihija u revoluciji), pokušao je da stvori zapravo novu »Mati« Gorkoga u novoj situaciji, odgojni roman, koji će ulijevati optimizam i vjeru u budućnost. U tom je Fadjejev uspio. Ali njegov je *romantizam* (kao i romantizam »Matere« Gorkoga) postao kasnije uzorom za pisanje sovjetskim književnicima. Ne zato, što je Fadjejev sam postao jedan od rukovodilaca Saveza sovjetskih pisaca, pa i njegov generalni sekretar, već zato, što je stvorio roman, koji je anticipirao teoriju »socijalističkog realizma« (književnost kao ilustracija partijskih parola, lik »pozitivnog junaka« — nadčovjeka, koji organizira svijest ljudi, optimizam, socijalno-pedagoško značenje romana i t. d.).⁵ Ipak, roman

⁵ Teoretičare »socijalističkog realizma« naročito je privukla apologija vođe (Levinsona) u romanu. Tako G. Brovman govori:

»... patetika Levinsonova lika postaje patetikom čitavog djela. Levinson je ljudski u najvišem smislu te riječi. Levinson je lik socijalističkog humaniste.« (Sovjetska literatura. Materialy soveščanija seminaru prepodavatelej sovjetskoj literatury pedagogičeskijh institutov. M. 1947. str. 139).

je zaista ostao vrijednim umjetničkim ostvarenjem. Pisan je s iskrenom vjerom, da će se ova kriza revolucije prebroditi i nije pravljen po narudžbi. To mu je dalo snagu i patetiku umjetničkog djela.

III. SLOM POEZIJE, MAŠTE I OSJEĆAJNOSTI

Transpozicija krize revolucije u književnosti poprimila je u posljednjim godinama drugog decenija specifične oblike u djelu *Jurija Olješe* i Venjamina Kaverina.⁶ Riječ je o romanima »Zavist« (Olješa, 1927) i »Umjetnik nepoznat« (Kaverin, objavljen g. 1931., ali napisan oko 1929.), dok su birokratske tendencije u Gladkovljevu »Cementu« prikazane realistički, ali retuširane vjerom u dalji napredak revolucije, dok se one u Leonovljevu »Lopovu« tek negdje u pozadini moralno-etičkih problema apostrofiraju, dok na krizu revolucije Fadjejev odgovara romantičkim optimizmom, i dok među rijetkima Majakovski bičuje birokratske poroke otvoreno i jasno, dotle se kod Olješe zastoje revolucije pojavljuje kao kočnica poetskog u čovjeku. Neobičan uspjeh njegove »Zavisti« svjedoči o tome, da je Olješa dirnuo u jedno od bolnih mjesta sovjetskoga društva. Postavljajući u svom romanu antitezu novoga i starog u sovjetskom društvu, on je »starom« dao pravo na »poeziju, maštanje i osjećajnost«, a »novom« je to pravo oduzeo. Romantičar Ivan Babičev i autorov dvojnjak Nikolaj Kavaljerov predstavnici su »starog«, ali oni su bogatiji životom i osjećajnošću od predstavnika »novog«, samozadovoljnog direktora kombinata prehrane »kobasičara« Andreja Babičeva, kome oni »zavidaју«. Tuga nad nestankom običnih ljudskih osjećaja, stvaranje »zavjere osjećaja«, borba dvaju Don-Kihota protiv mašinizacije i »kobasičara«, sve su to simptomi nastajanja jednog svijeta, koji je zaista počeo da guši ljudske osjećaje i polet ljudskog duha. A Andrej Babičev — »kobasičar« i direktor trusta nije ništa drugo nego poetska inkarnacija jednog svijeta, čije mašine više nisu mogle biti poetske,⁷ već su postale »bezosjećajnim ponosnim strojevima«. Olješini romantični pobunjenici protiv mašinizacije nisu tipični predstavnici starog, t. j. klasno neprijateljskog ili klasno preživjelog, već predstavnici »starih« osjećaja, »stare« poezije, »stare« mašte, koju »novo« likvidira u ime racionalizma. U njima je dio Olješe samog, onog Olješe, koji je još na kongresu g. 1934. održao iskreni govor u obranu svojih likova i individualnog poetskog stvaranja.

Dva svijeta su se sukobila i u romanu V. Kaverina »Umjetnik nepoznat« (Hudožnik neizvesten), Borac za zaboravljene moralne vrijednosti, za umjetničku slobodu Arhimedov sukobio se ovdje s predstavnikom tehnokracije, realizma, plitkog optimizma i arogantne samouvjerenosti Spektorovom, za čoga je socijalizam samo materijalna izgradnja Rusije i koji »nema vremena« da se zamisli nad pitanjima morala. Arhimedov se u Kaverinovu romanu bori protiv pomanjkanja časti, protiv

Timofejev u svom udžbeniku:

»U centru romana stoji lik boljševika Levinsona, u kome je razotkriveno partijsko načelo u revoluciji. Levinson — to je čovjek, koji unosi u revoluciju boljševičku organiziranost i smjer. Lik Levinsona — jedan je od najuspješnijih likova u sovjetskoj književnosti.« (Sovremennaja literatura, III. izd. M. 1948. str. 223).

⁶ U ovom prikazu odnosa ruskog književnika i revolucije zaustavljam se samo na najistaknutijim ostvarenjima ovog razdoblja, smatrajući da se upravo na njima taj odnos može najbolje pratiti. Ta ostvarenja izazvala su u svoje vrijeme i najviše pažnje u ruskoj kritici i čitalačkoj publici.

⁷ Interesantno bi bilo usporediti odnos prema stroju prvih proleterskih pjesnika i protagonista Olješine »Zavisti«.

hipokrizije, ograničenosti u ime nekih romantičkih iluzija — i on je pobijeđen. Pobjeda Spektorova je simbolična. To je pobjeda nepoetskog i neljudskog načela — zapravo pobjeda ujarmljene revolucije.

IV. SATIRA

Karakterističan je za ovo razdoblje druge polovine 20-tih godina bujan razvitak sovjetske satire, kako one sa svijesno određenim društvenim zadatkom (Majakovski), tako i one površne, naoko besciljne, ali zapravo ipak dovoljno iskrene i otvorene, da osvjetli društveno kretanje u Rusiji. Ovamo pripadaju satiričke novele »unutrašnjeg emigranta« *Mihaila Bulgakova*, koji u svojim groteskno-fantastičnim wellsovskim pričama ismijava poroke sovjetskog društva — male činovnike, koje guši i uništava birokratski mehanizam (»Đavolijada«, 1925) i sovjetske Čičikove, što se dobro snalaze i u Sovjetskoj Rusiji, koja je zadržala mnoge osobine stare, carske i vojno-birokratske države (»Doživljaji Čičikova«), zatim naoko površne i s neodređenog idejnog stanovišta pisane anegdote i novele Zoščenkove, Katajevljevi roman »Defraudanti« (Rastratčiki), poznati romani Iljfa i Petrova i dr. Premda veći dio tih satiričkih djela nije precizan u svojoj društvenoj kritici i zapravo (naročito kod Zoščenka) leži na granici između humorističke anegdote i satire (bolje rečeno — satira je svijesno ili nesvijesno u njima otupljivana i snižavana na površan humor), ipak, one su smjele da postoje i u svom postojanju mogle su također igrati ulogu Gogoljeva zrcala. Ni Zoščenko ni dioskurski par Iljfa-Petrov nisu uzimali kao predmet svoje satire same poroke sovjetske države i njezina mehanizma. Štoviše, u oba slučaja njihov je objekt preživjeli ostatak »staroga« u sovjetskom društvu; u prvom slučaju malograđanin, u drugom »veliki kombinator«, avanturista Ostop Bender i njegova mentalno »predrevolucionarna« okolina (Vorobjanjinov i dr.). Obojica su postupali shodno zahtjevima, koji su se pred satiru postavljali. No izabравši te povoljne medije (to naročito važi za Bendera, vrlo pokretnog, prodornog novog Čičikova, koji oko sebe može okupiti najrazličitije tipove i doći u najrazličitije situacije), oni su znali dirnuti i u poslovanje sovjetskih trgovačkih poduzeća, i u sovjetskog rukovodioca, koji zlatne zube proglašava buržoaskim, zato što je sam primoran da žvače ostacima svojih krnjaka, i u administrativnu birokraciju, koja na dopise građana reagira poslije 14 godina (Zoščenko), u provincijsku zaostalost, u pjesnikovanje po narudžbi (Iljfa, Petrov) i u sav onaj »potresni talog sitnica«, koje se nisu pojavljivale samo kao manifestacija sukoba između »starog« i »novog«.

Ipak, u odnosu na sistem sovjetske birokracije, koji je iz toga sukoba nicao, ova je satira bila površna i nedovoljno određena, zato što još vrijeme nije tu pojavu moglo ocijeniti prema njenim zaslugama, a i zato, što se nosioci te satire nisu udubljivali u novonastale pojave, da bi mogli doći do suštinskoga, koje se za njima krilo. Među rijetkima je Majakovski, koji se za razliku od gore spomenutih vezao za radničku klasu i u satiričkom ciklusu svoje feljtonske poezije, svojim komedijama i scenarijima reagirao na pojave vezane za narastanje birokratskog sistema te udario u njegov centar. Ali on je tim povodom doživio pravu književnu hajku i poslije nje dezertirao iz života (1930).

V. POBJEDA OTPORA

Borba za birokratsko-administrativni književni monopol započela je u Rusiji vrlo rano. U početku su monopolski položaj svojatali za sebe futuristi, smatrajući svoju poeziju jedino mogućim izrazom revolucionarnog doba. Slične težnje pojavljiva-

vale su se i u organizaciji »Proletkulta«. Ali takvim se pokušajima brzo stalo na kraj (Lenjin). Ponovo su se ovakvi pokušaji pojavili oko god. 1923. u grupi »Na postu« (Lelevič, Rodov, Gorbačev i dr.). Ali i oni su, zahvaljujući stavu Partije, pretrpjeli neuspjeh. Protiv njih je uglavnom bila uperena rezolucija CK iz 1925., donesena poslije diskusije o tezama memoranduma Voronskoga, u kojemu je on branio svoj stav u oštroj polemici s »napostovcima«, štiteći »suputnike«, satiričku književnost i realističko poniranje u stvarnost od zahtjeva, da književnost polazi isključivo s »proleterskih« pozicija i da služi »organizaciji psihologije i svijesti radničke klase«. Rezoluciju od g. 1925. sankcionirala je veći dio stavova ovog memoranduma, ali je prihvatila i neke stavove »napostovaca« te tako otvorila mogućnost daljeg podređivanja književnosti. Ona je ipak otklonila neke monopolističke tendencije, koje su se tada izražavale u isticanju potrebe klasne supremacije »proleterske književnosti«, ističući, da se »klasni karakter umjetnosti uopće i literature napose izražava u oblicima beskrajno raznovrsnijim nego, na primjer, u politici«, da proletarijat nema »određenih odgovora na pitanja, koja se tiču umjetničke forme«, osudivši »pretencioznu, polupismenu komunističku naduvenost« u kritici, »ton književne komande«, i izjavivši se za »slobodno takmičenje raznih grupa i smjerova«, a protiv »državno-birokratskih rješenja« i monopola.

Ipak, nije prošlo dugo vremena, i reorganizirana grupa »napostovaca« (odsada »Na literarnom postu« — »Nalitpost«) preuzela je vlast u RAPPU i u isto vrijeme s »velikim prijelomom« u razvitku sovjetskog društva, početkom prvog 5-godišnjeg plana pod parolom borbe za »osvajanje vlasti« u književnosti, a izgleda i uz podršku vrhova države i partije, preuzela monopol u književnosti SSSR-a. Kasnije je, vođa te grupe Averbah, poslije odluke od g. 1932., nestao s književne pozornice, a u vrijeme hajki na »trockiste« njegovu je imenu nadjenut taj epitet. To ipak ne znači, da je Averbah u borbi za monopol u književnosti radio na svoju ruku ili po uputama neke nestaljinke birokratske grupe, premda se izravna veza sa Staljinom ne može kod njega potpuno sigurno dokazati.⁸ Grupa Averbah-Bezimenski svakako je prva započela odlučnu borbu za podvrgavanje književnosti grupaškim interesima (još uvijek pod parolom klasne supremacije) i svoj cilj ostvarila.

God. 1928. prognan je u Sibir Voronski,⁹ koji je tražio od ruskog književnika da »skida veo« sa stvari, da »gleda jednostavnim očima na svijet, kao da ga vidi po prvi put«, a ne da propovijeda ideje. God. 1929. započela je haranga protiv dvaju najznatnijih »suputničkih« pisaca Piljnjaka i Zamjatina, od kojih je prvi dao pokajničke izjave, a drugi istupio iz književne organizacije i nešto kasnije emigrirao. U isto je vrijeme bačena parola o »socijalnoj narudžbi«, kojoj treba da se podvrgne književnost, a jedan od najistaknutijih kritičara, urednik časopisa »Krasnaja Nov«, Vjačeslav Polonski smijenjen je s dužnosti. Konačno je g. 1930. glavni organ RAPPA proklamirao, da je »opisivanje petogodišnjeg plana jedini interesantan problem za sovjetsku književnost«. U to vrijeme pada i samoubojstvo Majakovskoga,¹⁰ mnogim piscima prave se poteškoće u objavljivanju njihovih djela,¹¹ a književnost je u naglom opadanju. Književna kontrarevolucija izvršena je gotovo istovremeno sa

⁸ Max Eastmann u svojoj knjizi dokazuje, da je Averbah radio po Staljinovu nalogu, pozivajući se na pismo toga književnog despota objavljeno u organu RAPPA, a u kojemu Averbah zahvaljuje Staljinu za »savjete i upute«, za koje »ne znaju široki partijski krugovi.« (Artists in uniform. pp. 164.—165).

⁹ Nakon nekog vremena on je vraćen, ali se gotovo posve prestao baviti književnom kritikom, preuzevši uređivanje izdanja klasika. Kasnije je prestao i s radom na tom području.

¹⁰ O samoubojstvu Majakovskog i njegovim uzrocima vidi moj članak u »Republici« 7/1952.

stabilizacijom novih društvenih odnosa. Parola tematskog ograničavanja književnosti (opisivanje gradilišta petogodišnjeg plana) dovodi do poplave deskriptivne, reporterske, dokumentarne književnosti, koja guši i ono nekoliko vrednijih djela s temom petogodišnjeg plana (Katajev: »Vrijeme, naprijed!« i sl.), ili pak do očitih pokušaja književne simulacije (Piljnjak: »Volga utječe u Kaspijsko more«). Nivelirana književnost gubi time čak i onu funkciju, koju su joj vođe RAPPA namijenili, ona nije u stanju da »organizira svijest«, jer predstavlja u mnogo slučajeva više novinske izvještaje o industrijalizaciji negoli umjetnička djela. Osim toga čitav niz umjetnika ostaje u to vrijeme neaktivnim. Averbah je takvom svojom politikom učinio medvjedu uslugu svojim naredbodavcima. U tom svijetlu treba promatrati rezoluciju iz g. 1932. o raspuštanju književnih organizacija i o izravnom podređivanju ruskog književnika državi preko Saveza sovjetskih pisaca a i platformu »socijalističkog realizma« dovoljno široku da okupi (nosioci platforme izjašnjavali su se protiv grupaštva i hegemonije jedne književne klike) književnika bez obzira na njihov tadašnji ideološki stav, a dovoljno usku da spriječi svaku tendenciju kritike nesocijalističke stvarnosti, svakog realističkog tretiranja problema niklih na tlu ruskog društva, koje ne bi bilo u skladu s postavkama državnih vrhova. Namjesto zahtjeva za opisivanjem gradilišta postavljen je ponovo (na kongresu g. 1934) zahtjev za opisivanjem čovjeka, ali ne čovjeka kao takvoga, već čovjeka-heroja. Istaknuta je potreba »demokratskog« književnog stila pristupačnog masama, da bi se pojačala mogućnost pedagoškog djelovanja književnosti, a namjesto stilske raznolikosti i prevladavanja baštine klasičnog ruskog realizma prihvaćena je još krajem 20-tih godina (što je naročito karakteristično) konzervativna parola »povratak klasicima«.¹² Sovjetska književnost postala je ono, što je danas: stilski konzervativna, apologetska, pragmatički dodatak državnoj politici i njena služavka.

¹¹ Karakterističan je na pr. slučaj s »Tihim Donom« Šolohovljevim. O teškoćama, koje je pisac imao pri objavljivanju svoga djela, svjedoči njegovo pismo Gorkom iz g. 1931., u kome između ostaloga kaže: »... neki »ortodoksni« vođe RAPPA, koji su čitali šesti dio, okrivljavali su me, što, tobože, opravdavam (kontra-revolucionarni kovački, op. A. F.) ustanak, navodeći činjenice pritiska na Kozake gornjeg Dona. Da li je to tako? Bez koncentracije boja ja sam nacrtao surovu stvarnost, koja je prethodila ustanku... Kao neotklonjivi uvjet štampanja postavljaju mi uklanjanje niza mjesta, koja su meni najdraža (lirski odlomci i još nešto). Zanimljivo je to, što deset ljudi predlaže, da izbacim deset raznih mjesta, i poslušam li sve, tri četvrtine treba izbaciti...« (I. Ležnjev: Mihail Šolohov, M. 1948. str. 16).

¹² Zanimljivo bi bilo istražiti povijest stilova ovoga razdoblja, razvitak stilskog konzervativizma i zahtjeva za »povratkom klasicima«. Od potpunog negiranja klasika i baštine prošlosti u prvim revolucionarnim godinama došlo se u ruskoj književnosti pod parolom borbe protiv »formalizma« i »dekadencije« do onemogućavanja pokušaja da se stvore novi stilovi i forme, do gušenja svake stilske invencije, do potpune pobjede konzervativizma.

Opaska: Budući da u našim knjižnicama nema izvornog materijala iz tog razdoblja ruske književnosti posluzio sam se mjestimično gotovim sudovima o pojedinim pojavama. Upotrebljavao sam ovu literaturu:

L'vov-Rogačevskiz: Novejša ruskaja literatura, M. L. 1924.

Gorbačev G.: Očerki sovremennoj ruskoj literatury, L. 1925.

Rozanov J.: Putevoditel' po sovremennoj ruskoj literatury. II. izd. M. 1929.

Lunačarskij A.: Russkaja literatura. M. 1947.

Timofejev L.: Sovremennaja literatura. M. 1948.

Dr. Jirásek J.: Sovetské literatura ruská 1917—1936. Praha 1937.

D. Janakijev: S'vetski pisateli. Literaturni portreti. Sofija 1947.

Struve G.: Soviet Russian Literature 1917.—1950. Oklahama 1951.

Eastmann M.: Artists in Uniform. New-York 1934.

Rudi Supek

MATERIJALNI, SOCIJALNI I PERSONALNI OSNOVI SOCIJALISTIČKE KULTURE

Teze za diskusiju*

1.

Socijalistička kultura nije neko stanje, koje ćemo ostvariti u dalekoj budućnosti, niti neki apstraktni ideal, koji suprotstavljamo konkretnom sadašnjem društvenom razvitku, već je ona stvarno gibanje, kojim prevladavamo klasno društvo i njegovu kulturu i izgrađujemo besklasno društvo i njegovu kulturu. Stoga kad određujemo ono, što je specifično naše u ideološkom i kulturnom sadržaju naše socijalističke revolucije neophodno je, da ne zaboravljamo i ono, što je u njoj univerzalno, općečovječansko, što predstavlja elemenat i primjer socijalističkog kulturnog htijenja uopće.¹

2.

Socijalistička kultura ne stvara se po zakonu mehanističke fatalnosti (po »teoriji odraza« baze u superstrukturi, kako je shvaćaju suvremeni sovjetski ideolozi) niti po zakonu malograđanske stihije (po metodi slobodnih asocijacija, koniuktivnih teza i antiteza, ličnih sklonosti, koja se u posljednje vrijeme javlja kod nas), već kao svijesni, kritički napor uzdizanja ljudske svijesti i osjećaja na jedan viši stupanj, u smislu oslobađanja od raznih oblika otuđenja (alijenacije) čovjeka u klasnome društvu. Ovakav stav uključuje nužno kritički odnos prema kulturnoj baštini u smislu Lenjinove postavke, da »marksizam nije niukoliko odbacio najdragocjenije tekovine buržoaske epohe, već je, naprotiv, usvojio i preradio (podcrtao RS) sve ono, što je bilo od vrijednosti u više od dvijehiljadugodišnjem razvitku ljudske misli i kulture«.

Naročito za nas, u »prelaznoj epohi« između kapitalizma i socijalizma, kad se veoma živo osjećaju utjecaji buržoaske kulture, koja nam je često po svojoj problematici najbliža, a po svojim rješenjima najprotivnija, kad se »staro« i »novo« često puta nerazmrsivo isprepliće, potreban je jasan kritički

* Diskusiju, koja je održana u Društvu sveučilišnih nastavnika 29. januara, objaviti ćemo u slijedećem, martovskom broju »Pogleda«.

¹ Neke stavove navodim ne zato, što bi oni bili nešto novo ili predmet naročite potrebe za diskutiranjem, nego samo kao upozorenje na neka skretanja, koja se kojiput pojavljuju kod nas.

odnos prema prošlim kulturnim vrednotama, a on se stječe jedino temeljitim poznavanjem onih pokretnih sila i zakona, koji su oblikovali dosadašnji kulturni život, a naročito kulturni život buržoaske epohe.

3.

Dobro je poznato, da je sav dosadašnji kulturni napredak bio uvjetovan porastom proizvodnih snaga čovječanstva, pa da je i naša današnja borba protiv materijalne, industrijske zaostalosti zemlje jedan od preduvjeta za stvaranje socijalističke kulture. Ali pritom ne treba zaboraviti, da danas, kao u svim velikim epohama ljudskoga napretka, ljudski, oslobađajući rad predstavlja jednu od osnovnih vrijednosti i kulturnih tema, te da je zadatak da se nasuprot buržoaskoj kritici industrije, tehnike i nauke uopće (zbog njihove nečovječne i destruktivne primjene u kapitalizmu) revalorizira ljudski rad i tehnika kao sredstva oslobođenja i napretka čovjeka u socijalističkom društvu. »Kritiku tehnike« treba pretvoriti u kritiku kapitalizma, u kritiku njene destruktivne primjene, u borbu protiv imperijalizma i za mir!

4.

Socijalistička revolucija ukida socijalno-političke posljedice podjele rada (privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, klasne odnose i t. d.), ali ne ukida specijalizaciju ljudskih sposobnosti u proizvodnom procesu. Usprkos neizbježnoj specijalizaciji čovjeka u proizvodnom i naučnom radu socijalistička kultura djeluje u smislu harmoničnog razvitka svih ljudskih sposobnosti (povratak k idealu renesansnog uomo universale nasuprot buržoaskog »beamterskog« specijaliste) bilo smanjenjem prinudne specijalističke djelatnosti (skraćenje radnog vremena, prilagodba proizvodnih sredstava i ritma proizvodnje čovjeku) bilo kompenzatorskom aktivnošću u biološkom pogledu (veliki značaj fizičke kulture) ili psihološkom pogledu (razonoda, kulturni život, svijest o društvenom značaju individualnog rada, neposredno učestvovanje u društvenom upravljanju proizvodnjom, to jest čovjek kao društveno, biće ostvaruje ideal uomo universale u onim vidovima društvene djelatnosti, u kojima to ne može u vlastitoj individualnoj djelatnosti).

5.

Porast proizvodnih snaga društva omogućio je čovjeku lakše zadovoljavanje primarnih životnih potreba (ishrana, stanovanje, odijevanje, zaštita zdravlja) i utjecao na razvitak i povećanu društvenu ulogu sekundarnih životnih potreba (na primjer, intelektualnih potreba: znanje, obaviještenost — štampa, rukovanje suvremenim tehničkim pomagalima; afektivnih potreba: umjetnost, film, razonoda, sport i t. d.; osjetilnih potreba: životna udobnost — komfor, higijena, čistoća i skladnost upotrebnih predmeta, oblika i materije i t. d.). Razvitak sekundarnih potreba razvijao se u kapitalizmu po logici tržišne stihije (proizvodnja sračunata na momentani efekat, reklamu, novost, senzacionalnost, na velike razlike u kupovnoj moći potrošača, na kratkotrajnost, na psihologiju društveno zaostalih slojeva društva i t. d.). Zadatak je socijali-

stičke kulture da razvitak i zadovoljavanje sekundarnih potreba podvrgne kriteriju stvarnog obogaćenja ljudske ličnosti, pravilnom razvitku svih njegovih doživljajnih mogućnosti u skladu sa prirodnim, harmoničnim razvitkom njegove individualne i društvene ličnosti.

6.

Objektivna prevlast društvenih faktora (nauka i tehnika, industrijalizacija, urbanizacija, profesionalni i klasni odnosi) nad prirodnim faktorima (strah od gladi, prirodnih nesreća, epidemija i t. d.) u razvitku kapitalizma tako da su socijalna ili humanistička pitanja (pitanja odnosa čovjeka prema čovjeku i društvu) potisnula naturalistička pitanja (pitanja odnosa čovjeka kao pojedinca ili vrste prema prirodi, kozmosu ili smrti). Dok se ideološka borba između progresivnih i reakcionarskih snaga još u 18. vijeku pretežno vodila na kozmološkom i naturalnom planu (borba protiv animizma, religije), danas se ona usredotočuje oko društvenih pitanja i humanističke problematike, i to ne u apstraktnom već konkretnom obliku: pitanje jednakosti čovjeka u društvu. Nakon što se svijest čovjeka kao društvenoravnopravnog bića oslobodila mitsko-fantastičnog (u religiji) i formalno-metafizičkog ili utopističkog predočavanja (buržoaska demokracija), ona je primila u marksizmu konkretni i naučni empirički oblik društvenog ostvarenja jednakosti. Otuda proizlazi ideološki značaj borbe za ostvarenje socijalizma i njegove propagande na načelima naučne objektivnosti u tretiranju činjenica; podudarnosti između ideala i djelovanja, riječi i čina; naučne partijnosti u smislu dijalektičkog osvjetljavanja onih zakona društvenog razvitka i svještavanja naroda na onim zadacima, koji proizlaze iz njihova vlastitog društvenog historijskog kretanja.

7.

Humanistički sadržaj socijalističke kulture ili socijalistički humanizam sastoji se u ukidanju ili postepenom prevladavanju svih onih oblika otuđenja (alijenacije) ljudske svijesti i prirode, koji su u dosadašnjem, dosocijalističkom društvenom razvitku bili uvjetovani čovjekovom podređenošću prirodnim i društvenim silama.

Osnovni oblici otuđenja u klasnom društvu očituju se: u otuđenju ljudskoga rada (fetišizam robe i novca), u otuđenju ljudske slobode (fetišizam države, državne birokracije i državnih poglavica, fetišizam individue), u otuđenju društvenog ili generičkog bića čovejka (u religiji, idealizmu države, idealizmu posebnih čovjekovih djelatnosti — »čiste« estetik, »čiste« nauke i slično), u otuđenju ljudskih potreba (asketizam i senzualizam, formalizam i naturalizam, mističizam i primitivizam, i t. d.). Ukidanje tih oblika otuđenja podrazumijeva kako preobrazbu društvenih odnosa tako i aktivno osvještavanje i stvaranje drugačijih potreba pomoću kulturnog djelovanja, to jest društvenim oblikovanjem ljudske svijesti i osjetljivosti.

8.

Zadatak socijalističke kulture bit će da razriješi neke osnovne protivurječnosti, koje su razdvajale i iskrivljavale svijest čovjeka-građanina. Tako, na primjer, ove: a) protivurječnost između društvenog života i privatnog

života, odnosno »javne« i »privatne« svijesti, individualizma (građanskog individualizma) i kolektivizma (građanskog etatizma); b) protivurječnost između racionalizma (nauke, tehnike, determinizma) u proizvodnom procesu dobara i iracionalizma (tržišne stihije, antinaučnosti, antidemokratske, indeterminizma) u oblasti raspodjele dobara; sažeto se to može izreći kao protivurječnost između racionalizma u tehnici i iracionalizma u »veltanšauungu«; i c) protivurječnost između dehumanizacije ljudske, društvene sredine, što je uvjetovano klasnim odnosima, i humanizacije ljudske, prirodne sredine, što je uvjetovano industrijskom preobrazbom prirode; ova potonja zavisi od prve, i treba je tretirati kao relativnu pojavu u općim razmjerima, ali i prva zavisi od potonje i određuje pozitivno ili negativno društvenu (klasnu) svijest kao objektivni faktor.

9.

Za naučno shvaćanje osnova socijalističke kulture, ne samo u našoj »prelaznoj epohi« između kapitalizma i socijalizma, nego i inače, potrebno je spoznati zakonitosti, koje određuju razvitak građanske kulture, jer navedene protivurječnosti sadrže, u specifičnom obliku, neka opća pitanja, kao što su odnosi pojedinaca i društva, čovjeka i prirode, čovjeka i industrije, i t. d.

Tako je protivurječnost između »privatne« (privatno-vlasničke, sebične, usamljene, »slobodne«) i »javne« (državničke, političke, liberalističke ili etatiističke, nacionalističke, imperijalističke, rasističke, i t. d.) svijesti čovjeka-građanina uvjetovana onom suprotnošću između ekonomije i demokracije, koju je Marx formulirao u oblasti ideologije kad kaže, da je »savršenstvom idealizma države postignuto u isti mah i savršenstvo materijalizma građanskog društva«, to jest da je građanin idealizacijom svoga društvenog bića u obliku buržoaske države i formalne građanske demokracije istovremeno uspostavio i materijalizam svog privatnog, vlasničkog, kapitalističkog individualnog bića!

Ta protivurječnost dominira čovjekom-građaninom, koji se historijski ili antropološki pojavljuje kao homo duplex (čovjek sa »razdrtom« ili »nesretnom« sviješću — podvojenost individualne svijesti i društvene svijesti), a ona se očituje u ideološkoj superstrukturi:

— u pravu, filozofiji i moralu kao suprotnost između buržoaskih apologeta države ili formalne buržoaske demokracije (Hegel, J. St. Mill, Spencer, Dewey, i t. d.) i apologeta samoinicijativnog privatnika, odnosno anarho-individualizma (Destut de Tracy, Stirner, Nietzsche, i t. d.); ta suprotnost ne označava samo isključivanje tih prividno nepomirljivih suprotnosti, već i njihovo preplitanje, tako da u krajnjim individualističkim postavkama nalazimo redovito i tendencije k mističizmu kolektivne egzistencije čovjeka, i to objašnjava česte obrate građanskog individualizma od društvenog nekonformizma k društvenom konformizmu u najgorem obliku;

— u estetici i umjetnosti to se očituje kao suprotnost između »tendenciozne« i »čiste« umjetnosti, oficijelne umjetnosti i larpurlatizma, zatim u estetskom maniherizmu (teorija o »dvostrukom sastavu« stvari i lijepoga, Baudelaire) kao međusobna uvjetovanost lijepog i ružnog, uzvišenog i niskog, trajnog i trenutnog, dopuštenog i nedopuštenog, iskrenog i lažnog, svjesnog i nesvjesnog, ličnog i bezličnog, a te suprotnosti, po dijalektici naročito idejne

i afektivne ambivalentnosti, prenose se sve više u čovjekovu subjektivnost (bijeg ili odvratanje od društvene stvarnosti i stvarnosti, to jest predmetnosti uopće), u same psihološke funkcije izražavanja, čime zaoštruju krizu stvaralačke ličnosti.

Budući da se te osnovne suprotnosti u svakoj etapi razvitka drugačije izražavaju u čovjekovoj svijesti i podsvijesti (uloga potonje sve više raste), to je potrebno razvitak građanske umjetnosti sagledati u cjelini — tumačiti jednu etapu istovremeno po prethodnoj i po slijedećoj, a ne uzeti izolirano jednu pojavu i ocjenjivati po logici grubih analogija, kao što se to uvriježilo kod nas u posljednje vrijeme. To znači, da treba metodički polaziti od načela čovjeka kao društvene i *historijske cjeline*, a ne od *pojedinačnog doživljaja nekog lijepog izraza ili djela*. Čovjek u građanskoj umjetnosti nastoji izraziti u prvom redu *sebe* u svojoj protivurječnosti kao i svoj napor da prevlada tu protivurječnost; treba shvatiti građansku umjetnost dramatski kao etape čovjeka u nastajanju, kao kristalizaciju nekih rješenja, čiji smisao s obzirom na pogrešnost i bezizlaznost takvih rješenja postaje vidljiv redovito tek u slijedećoj etapi razvitka!

10.

Druga osnovna protivurječnost (između *racionalnog* obilježja proizvodnog procesa i *iracionalnog* obilježja podjele dobara) odrazila se u svim oblastima građanske ideologije kao tendencija k ograničavanju racionalnog odnosa prema stvarnosti. Potonja se, zbog progresivne specijalizacije naučne i praktične djelatnosti, sve više cijepa na funkciju i predmet, na oblik i sadržaj, tako da se sve više suprotstavlja mišljenje kao takvo predmetu mišljenog, umjetničko stvaranje kao takvo sadržaju ili predmetu stvaranja. U filozofiji se to očituje kao *prevlast metodologije*, funkcija, misaonih »aktova«, simbola (novokantoni, novo-hegelijanci, novo-pozitivisti, logisti, i t. d.) nasuprot zahvatanja same strukture predmeta i stvarnosti, uzete u cjelini (to se redovito opravdava »borbom protiv metafizike« i često prikazuje kao neka vrsta prerastanja antiteze materijalizam — idealizam). U umjetnosti se to očituje kao estetski konstruktivizam (formalizam, dekorativizam), tako da se umjetničko stvaranje više inspirira postupcima, metodama, tehnikom stvaranja i kombinatorikom, koje ono sadrži, nego samim predmetom, čija se slučajnost i besmislenost sve više ističe. Kriza racionalizma raste u građanskoj ideologiji proporcionalno sa krizom demokracije.

Nasuprot tome tumačenju same stvarnosti, opstojnosti, svijeta, ljudske egzistencije uopće vrši se sve više uime iracionalnih faktora (Nietzsche — »volja za moć«, Ed. Hartmann — »nesvijesno«, Bergson — »životni elan«, Klages — »duša«, Scheler — »emocionalnost«, i t. d.), koji se suprotstavljaju razumu, nauci i tehnici, dok se naučne metode istraživanja zamjenjuju fenomenologijom, to jest jednom indeterminističkom, antievolucionističkom i subjektivističkom metodom. Iracionalizam u filozofiji i umjetnosti predstavlja u osnovi spiritualizaciju one stihijnosti, koja vlada zakonima kapitalističke proizvodnje (konkurencija, odsustvo društvenog plana, ekonomske krize, it.d.). Tako se fetišizam kapitalističkog tržišta pretvorio u umjetnosti u fetišizam pomodarstva, novosti, senzacionalnosti, zapanjujućih otkrića, čudesnih iznahašća, stalnog eksperimentiranja i »revolucioniranja« izraza, tako da je konkretan čovjek u njegovoj cjelini prestao biti predmet doživljaja, a ostala je još samo

240

neka apstrakcija od čovjeka, zapravo apstrakcija njegove znatizelje, »ubijanje dosade« u kapitalističkom smislu te riječi.

Estetski konstruktivizam (čija druga strana medalje jest ekspresionizam u subjektivističkom obliku: san, čuderno, bizarno, automatsko, i t. d.) oslanja se i crpe svoj vitalitet iz tehničke revolucije, iz analize materije, njene statičke i dinamičke primjene u životu, njene funkcionalnosti i ekonomičnosti, dakle u postepenoj sintezi naučnog, tehničkog i estetskog korištenja proizvoda ljudskoga rada. Nema sumnje, da su industrijalizacija i tehnika izazvale u tom pogledu osjetljive promjene u onom vidu ljudske estetske osjetljivosti, koji je uvjetovan preobrazbom čovjekove materijalne sredine. Estetski konstruktivizam, koji jednom nogom stoji u najfantastičnijim metafizičkim konstrukcijama (što je uvjetovano njegovom idejnom komponentom) drugom nogom stoji na čvrstom tlu tehničke preobrazbe životne sredine.

11.

Dehumanizacija građanske ideologije vršila se odricanjem od »vladajućih ideja« opće-društvene prirode — ideja »prirodnih prava«, kao što su jednakost, bratstvo i sloboda, zatim ateizam, racionalizam, pa materijalizam i prirodnim naukama, vjerovanje u progres, u historijski determinizam, makar i idealistički shvaćen, i t. d. — i nadomještavala se »vladajućim idejama« privatno-vlasničke prirode: ideje konkurencije (»velike ribe jedu mle ribe«, »tko jači, taj tlači«), nejednakosti ili aristokratizma pojedinaca ili naroda (imperijalizam i rasizam). To je bilo uvjetovano u prvom redu pojačanom klasnom borbom u nacionalnom okviru i imperijalizmom u internacionalnom okviru. Istovremeno su tehnički napredak i nesuzdrživa industrijalizacija stvarale utisak o općem povišenju životnog standarda, o blagostanju, koje se približava, a životnoj udobnosti, o novim mogućnostima uživanja života, dakle o tome da život, iako je, uzet u cjelini, besmislen i nečovječan, može biti izvor zadovoljstva i uživanja, pa je uloga čovjeka pojedinca da ga najpametnije iskoristi. Stoga vidimo, kako buržoaska ideologija znači udaljavanje od stvarnosti u njenim višim idejnim vidovima (odnos prema društvu i svijetu u cjelini odnos prema budućnosti, prema historiji uopće, kao bezidejnost, indeterminizam, fenomenologizam, i t. d.), dok joj se u njenim nižim idejnim vidovima (život u njegovoj afektivnoj i instinktivnoj jezgri) približuje. Odatle pojava hedonizma i pragmatizma u filozofiji, etici i umjetnosti, ona mješavina radikalnog skepticizma u odnosu na historiju i društvo kod suvremenih egzistencijalista, s avanturizmom i hedonizmom u odnosu na individualno angažiranje u životu. Odatle također bjegstvo u historicizam, u primitivne civilizacije i u antiku, koje za »modernog« čovjeka predstavljaju neposredni odnos prema prirodi u njenom instinktivnom vidu (instinktivno znači u većoj ili manjoj mjeri dehumanizirano), dakle izvjesnu dezindividualizaciju suvremenog čovjeka.

12.

Socijalistička revolucija i preobrazba stvarnosti ukida materijalnu, društvenu osnovu spomenutih protivurječnosti, pa prema tome prevladava i protivurječnost idealiziranog, mistificiranog društvenog bića i individualističkog, egoistički usamljenog čovjekovog bića. Time otpada i apstraktno shvaćena

241

protivnost između individualizma i kolektivizma, kao i »čiste« i »tendenciozne« umjetnosti. Stvarnom, aktivnom i racionalnom idejnom odnosu u rješavanju navedenih protivurječnosti odgovara nužno i umjetnost, koja je realistička po metodi, socijalistička (ili implicitno tendenciozna) po sadržaju (kao stvarni napor revolucionarne klase i čovjeka kroz taj historijski proces), te humanistička po cilju s obzirom da će imati na umu obogaćenje i puno oslobođenje ljudske ličnosti.

Otpada i suprotnost iracionalizma (emocionalizma) i racionalizma, jer iracionalno i emotivno prestaju biti osnova »veltanšauunga«, a ostaju samo kao komponenta i sredstvo ljudskog izraza. Raznolikost izraza ne će opadati, već će, naprotiv, rasti, a zavisit će kako od predmeta stvarnosti, koji će umjetnik odabrati, tako i od stupnja preoprabke ili individualizacije umjetničkog doživljaja. Ni jedno ni drugo ne može umjetniku diktirati socijalistička ideologija.

13.

Napredak društvene svijesti čovjeka, odnosno promjena »psihologije društvenog čovjeka« neposredno je zavisna od uloge i karaktera društvenih ustanova u ljudskim odnosima. Društvene ustanove i društveni odnosi određuju svijest čovjeka, ali svijest čovjeka, naročito najprogresivnijih i najsvjesnijih pojedinaca i grupa, određuje također prirodu društvenih ustanova i odnosa. u određenim okvirima historijskog razvitka. Otudjenje ljudske svijesti kroz društvene odnose (na primjer: fetišizam države i državnih poglavica u buržoaskim i još više i inforburovskim zemljama) postaje nemoguće, ako razvijamo *socijalističko samoupravljanje u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*, ono dakle, iščezava razvitkom socijalističke demokracije. U prelaznoj epohi ono se ostvaruje borbom protiv ostataka prošlosti. Borba mišljenja je najadekvantniji oblik osmišljavanja historijskog i kulturnog preobražaja kao i osvještavanja i oslobađanja pojedinaca. Stoga je ona nužni stil kulturnog života socijalističke demokracije. Nikakvi društveni autoriteti ili organizacije nemaju pravo da suzbijaju ili ograničavaju borbu mišljenja idealizacijom jednog misaonog stava kao najadekvatnijeg i jedino pravilnog u datom historijskom momentu. Revolucionarne snage društva, koje neposredno rukovode preobrazbom društvenih odnosa, redovito su najsposobnije da uoče i bitne crte ideološkog, pa i kulturnog preobražaja. Ali to ne znači i *sve* idejne crte i *sve* njegove stvaralačke potencije, a ove socijalizam mora upravo oslobađati, a ne sputavati. Zašto? Zato što cilj socijalističke revolucije i socijalističkog preobražaja društva nije u tome da postigne jedinstvo u jednoličnosti kulturnog života djelujući odozgo, etatizacijom kulturnog stvaranja, već da postigne jedinstvo u raznolikosti, jedinstvo u htijenju da se socijalizam ostvari i obrani (ali i to jedinstvo postat će s vremenom sve više čisto implicitno i formalno: poštovanje tuđe slobode kao svoje vlastite u društvenom i kulturnom stvaranju), a raznolikost s obzirom na inspiraciju i originalnost izraza.

Humanistički sadržaj socijalizma mogao bi se definirati tako, da se kaže, da podruštvljenje čovjeka-pojedinca ne ide bez izvjesne individualizacije (oslobađanja lične ili kolektivne inicijative) društvenih ustanova i odnosa. Jedno uvjetuje drugo, a oblik te uvjetovanosti određen je konkretnim historijskim procesom društvene preobrazbe.

242

14.

Kulturni život u ostvarenom socijalizmu prestaje biti pod vlašću jedne »vladajuće« ideologije, to jest jednog sistema ideja, koje osiguravaju jednoj društvenoj grupi ili klasi njen vladajući položaj, pa prema tome prestaje biti sredstvo ideološke borbe u klasnom smislu. Time on, naravno, ne prestaje biti dio jednog pogleda na svijet i afirmacija izvjesnih društvenih vrednota, koje mogu jedne drugima protivuriječiti. On samo ne će više biti ona idealna oblast, koja će služiti, da se kroz ideološke, i uopće duhovne postavke, *ostvari* rješenje još neriješenih materijalnih, društvenih problema i odnosa. Borba ideologija, škola, pravaca, stilova, kakvu nalazimo u razvitku građanske kulture, otpada. Na njeno mjesto dolazi u centar pažnje ne društvo uopće već pojedinac, dakle ličnost, to jest obogaćenje čovječjih potreba (umnožavanje njegovih životnih, misaonih i osjećajnih mogućnosti) i oslobođenje čovječjih stvaralačkih potencija, njegove originalnosti. Znači da dolazi do diferencijacije izraza, stihova, shvaćanja, osjećanja prema *vrsti koncentracije i kondenzacije doživljaja*, prema faktoru subjektivnog trajanja u organizaciji iskustava i odabiranja adekvatnog izraza. Faktor društvenog osamostaljenja pojedinaca, koji se provlačio progresivno kroz čitav dosadašnji historijski razvitak čovjeka, doći će u socijalističkoj kulturi do svoje pune vrijednosti. Određivanje socijalističke kulture po jednoj općoj šablona, recimo čisto antitetički prema građanskoj kulturi, kao što je to slučaj sa sovjetskom umjetnošću, (koja se već nalazi u »socijalizmu«!) znači stagnirati na onom stupnju razvitka, koji stvarno onemogućava individualizaciju i osamostaljenje kulturnog stvaranja.

15.

Kao što se socijalističko društvo izgrađuje na materijalnim i društvenim odnosima, zatečenim u času revolucije, tako se i socijalistička kultura nužno izgrađuje, po dijalektičkoj negaciji i sintezi, na već zatečenim kulturnim i idejnim vrijednostima i tendencijama.

Sadržaj i oblik socijalističke kulture u prelaznom periodu zavise u dobroj mjeri od tih zatečenih kulturnih pravaca i zbivanja. U našim ušima, a i širim evropskim, razmjerima moramo računati sa tri osnovne »tipične« struje, koje se još odrazuju u kulturnom životu buržoazije, pa će utjecati dijalektički na formiranje socijalističke kulture:

a) *romantična* tradicija (slobodoumna četrdesetosmaška i humanistička tradicija), koja se najlakše asimilira u idejnom pogledu socijalizmu, ali unosi u njega tendencije k romantičnoj idealizaciji društvene stvarnosti (idealizacija znači uvijek i mistifikacija, naročito u naše vrijeme), k isticanju naročitih individualnih i kolektivnih (nacionalističkih) vrednota, također k pretjeranom pridavanju važnosti subjektivnom faktoru;

b) *larpurlatistička ili simbolistička* tradicija, koja djeluje naročito po liniji buržoaskog individualizma, artizma i apstraktne specijalizacije ljudskih sposobnosti i savršenosti tih sposobnosti (kult lijepoga, čiste umjetnosti, antitendencioznosti, i t. d.), a pozitivna joj je osobina da pojačava individualnu odgovornost u izrazu, da je vješta u naturalističkom opisivanju fragmenata stvarnosti (naturalizam = iracionalizam društvenih faktora = prezir ili aristokratizam prema drugoj masi kao takvoj);

c) *nadrealistička i ekspresionistička* struja, koja je najdalje otišla u iracionalističkoj i subjektivističkoj negaciji društvene stvarnosti, ali je istovre-

243

meno stvorila najadekvatniji oblik (ritam, tempo, slikovitost, intelektualnost) izraza, koji dobro odgovaraju grčevitosti i nemiru suvremenog čovjeka, pa se formalno najlakše prebacuje ili ispunja jednim idejnim, socijalno-tendencioznim sadržajem (koji i kao takav ostaje u višim intelektualnim, više općenit, više ekspresivan, nego individualiziran).

Činjenica je, da je nadrealistički ili ekspresionistički izraz najbolje služio takozvanoj borbenoj, tendencioznoj socijalnoj umjetnosti u njezinu propagandističkom vidu; da simbolizam i larpurlartizam predstavljaju prvu refleksiju, zastoje, razmišljanje i izvjestan uzmak u socijalnoj angažiranosti, te da romantizam nastavlja sa svojim humanističkim, često puta nerealnim, pomalo apstraktnim, ali upornim humanističkim bavljenjima oko novih tema.

Pravilna ocjena i odnos prema tim kulturnim tradicijama, prema njihovu idejnom sadržaju i obliku njihove osjetljivosti, kao i kritički odnos prema asimilaciji njihovih izražajnih mogućnosti, mogu mnogo pridonijeti raščišćavanju kulturnih problema, a napose umjetničkog izraza u našoj »prelaznoj epohi.« Pritom ne smijemo gubiti iz vida jedno: iako ti pravci imaju različite kulturno-historijske, pa prema tome i individualno-psihologijske korjenove (ne radi se o »temperamentu«, kako se netko izrazio!), već sama upravljenost k istom cilju nužno utječe na prirodu evoluciju i dalju preobrazbu njihova izraza, a to ne može biti jednolično i uniformirano, odozgo dekretirano socijalno-mimikrijsko imitiranje posvećenih uzora!

16.

Cilj je socijalističke kulture da čovjeka učini slobodnijim. Sloboda je moć, što je čovjek ima nad prirodnim i društvenim silama, izvan sebe i u sebi. Vlast se stječe spoznajom objektivnih zakona i podvrgavanjem njima ljudske djelatnosti. Prirodni i društveni zakoni ne sadrže samo nužnost već i slučajnost, mogućnost odstupanja. Postoje i slučajevi odstupanja, u prirodi kao i u svijesti i volji čovjeka, koji su samo negacija nužnosti. Ali postoje i odstupanja, koja nisu samo negacije jedne nužnosti, već i negacija svoje slučajnosti, svojeg odstupanja ili protivljenja, a takva odstupanja dovode na planu prirode do novih struktura, novih oblika organizacije stvari, a na planu ljudske subjektivnosti, ljudske svijesti do stvaranja i poimanja novih stvarnosti, novih općih zakonitosti, novih oblika racionalnosti, do općevažjećih principa. Socijalistička kultura zalaže se za ovakvu vrstu slučajnosti, odstupanja ili individualne slobode, jer je ona stvaralačka, bremena novim oblicima kulturnog života, jer znači dalje napredovanje u ljudskoj svijesti (u njezinu univerzalnom vidu) i u ljudskom društvu. Ali ona ne želi spriječiti i one prve, »čiste« negacije, »besplatna« očitovanja individualne volje, »vječne protuslovce« po sebi sterilne, da ne bi, sprečavajući njihovu slobodu odstupanja, negirala slobodu uopće, i time onemogućila ono stvaralačko odstupanje, stvarno obogaćenje, istinsko rađanje ljudske slobode i više svijesti čovjeka. Po tome se naša koncepcija socijalističke kulture radikalno razlikuje od sovjetske, koja gazi svaku individualnu inicijativu, onemogućuje svaku vrstu »odstupanja« i nužno vodi ka kulturnoj sputanosti i sterilnosti stvaralačke ličnosti.

Sudbina socijalističke revolucije, čija je neminovnost već postala sastavni dio svijesti progresivnog čovječanstva, zavisi u sadašnjoj etapi razvitka od humanističkog sadržaja, to jest od konkretnog oslobođenja i obogaćenja pojedinaca u socijalističkim zemljama!

O DIJALEKTIČKOM RAZVOJU POKRETA I ZVUKA U JEZIKU

Jezik je stvarnost koja pravi jedinstvo s dvjema drugim stvarnostima: prva je stvarnost — stvarnost realnog, materijalnog svijeta (prirode kao takve i svega što u njoj postoji, u prvom redu društva i individua); druga je stvarnost — stvarnost mišljenja, misli kao elementa, u kojemu se odražava realni svijet, kao elementa koji aktivno prerađuje taj realni svijet i koji je sposoban da se služi t. zv. apstraktnim mišljenjem (pojmovima), preko čega, posredstvom izraza — misli, napreduje materijalni i duhovni život društva, čovjeka.

Ako je jezik tako povezan sa svim stvarnostima, i ako je on sâm dio te opće stvarnosti, gdje je u njemu pokret — kao osnovni movens svake stvarnosti — i zvuk kao jedna od forma pokreta?

Smatram da su elementi pokreta i zvuka bili uvijek osnovni elementi ljudskog izraza, uopće, napose ljudskog jezičnog izraza, neumjetničkog i umjetničkog.

Jedinstvo između zvuka i pokreta u prirodi i u jezičnom izrazu sastoji se u tome što zvuk i pokret u prirodi i u jezičnom izrazu predstavljaju pojave prirode. Zvuk i pokret u prirodi direktne su pojave prirode, a zvuk i pokret u jezičnom izrazu jesu specifične pojave zvuka i pokreta u prirodi. Dakle zvuk i pokret, u bilo kojem pojavljivanju, prirodne su pojave.

Svaki zvuk proizvod je titranja. Zvuk jezičnog izraza, bilo da se radi o neartikuliranoj ili artikuliranoj riječi, uvijek se svodi na titranje.

Pokreti, koji se upotrebljavaju kao elementi jezičnog izraza, mogu se još uvjerljivije povezati s pokretom u prirodi (materijalnom svijetu), jer ne samo da pokreti predstavljaju opće kretanje, nego mogu biti, u službi izraza, direktno povezani s oblikom stvarnosti koju izražavaju.

Budući da se svi elementi jezičnog izraza, u prvom redu oni elementi koji se odnose na zvuk i pokret, najstvarnije realiziraju u govoru, dajem naziv »vrednote govornog jezika« onim elementima jezičnog izraza koji imaju svoju jezičnu vrijednost na osnovi zvuka i pokreta. U vrednote govornog jezika ubrajam i samu stvarnost koja može također služiti samoj sebi kao izraz.

Prema tome vrednote govornog jezika jesu: 1. *intonacija*, 2. *intenzitet*, 3. *rečenični tempo*, 4. *pauza*, 5. *mimika*, 6. *gesti*, 7. *stvarni kontekst*.

Postavlja se pitanje: Kako su se historijski razvijale vrednote govornog jezika i koje su funkcije one imale u svojim razvojnim stupnjevima? Kakav odnos postoji između etapa vrednota govornog jezika i etapa ljudskog razvoja uopće?

Treba dakle proučiti, u našem konkretnom slučaju, kako se odnosi jezični izraz osnovan na prirodnim elementima (t. j. na pokretu i zvuku u prirodi) prema prirodnim i društvenim uvjetima čovjeka.

Najprimitivniji čovjek (kao i čovjek uopće) jest pojava — izraz prirode, koja se stalno pojavljuje, očituje u kretanju, mijeni. Dakle i u zvuku. Prvi ljudi, da bi

mogli postojati i živjeti, mogli su se i morali su se služiti upravo pokretom i zvukom. Oni su se mogli služiti pokretom i zvukom, jer je čovjek anatomski bio u stanju da izrazi reflekse pokretom i krikom: imao je organe za ostvarivanje pokreta i zvuka. Najprimitivniji čovjek morao se služiti pokretom i zvukom, jer su ga prirodne okolnosti, fiziološke potrebe i nagoni tjerali da traži pokretima hranu, da skuplja rukama hranu, da emitira krikove pri ujedu, ubodu, boli uopće. Svako zadovoljenje potrebe bilo je uvjetovano akcijom, dakle pokretom i zvukom. Sama akcija bila je izraz nečega: traženja hrane (glad), nagona za održanjem (samobrana). Taj izraz bio je istovjetan s akcijom. On još nije bio simbol i pokretač nove akcije na osnovi izraza. Zato se ova etapa čovječjeg izraza ne bi mogla svrstati u historiju jezika. Ona bi mogla ući u neku vrstu biologije jezika. Ipak treba istaći da su organi biološkog izraza, akcije — izraza, isti kao i budući organi jezičnog izraza (larynx, usta, jezik, zubi, ruke i t. d.).

Prvi jezični izraz (to jest prvi nebiološki izraz), u svom najprimitivnijem obliku, mogao je biti samo u formi produženja akcije, dakle opet u formi pokreta-zvuka. Čovjek, koji se još nije bio stvarno odijelio od prirode zbog nerazvijenog rada i mozga, mogao je da izrazi materijalni svijet oko sebe i svoj prvi život samo putem imitacije pokretom i zvukom. Dakle slijepom imitacijom stvarnosti, odnosno nuždom refleksa. Organi koji su mu služili za zadovoljenje fizioloških potreba mogli su ostvariti pokret i zvuk u funkciji jezičnog izraza. Imitacija je tako, na osnovi pokreta i zvuka, samo nužni korak dalje od gole akcije, jer svaka akcija sadržavajući pokret ili zvuk (odnosno oboje), u času kad nužda akcije prestaje, znači i izraz te akcije.

Tako bi prvom stadiju čovječjeg razvoja, t. j. stadiju prirodne nužde odgovarao (i uvjetovan je) isključivo onomatopejski izraz, imitiranje zvuka i pokreta po nuždi prirodnog zvuka i pokreta. Akcija, slijepo imitiranje akcije bili su izraz života toga čovjeka; vrednote govornog jezika, kao osnovni elemenat izraza, vrlo su žive, ali su i one pod pritiskom prirodnog zvuka i pokreta. Drugim riječima jezična je forma odgovarala stupnju čovječje vlasti nad prirodom. Zato što je to bila etapa vrlo primitivnih sredstava za proizvodnju (pa se ni ljudsko mišljenje još nije bilo razvilo), čovjek je mogao jedino po prirodnom zvuku i pokretu imitirati, predstaviti i donekle zamijeniti pojedine materijalne stvarnosti. U toj prvoj post-biološkoj etapi, opseg čovječje mozgove aktivnosti još uvijek je vrlo uzak i isključivo skopčan s nužnim potrebama čovjeka, da omogući sebi život. Stoga je i u toj etapi najefikasniji izraz bila još uvijek sama akcija, sama stvarnost, bilo na osnovi njezine prisutnosti ili na osnovi slijepe imitacije stvarnosti, na osnovi jêke — odraza stvarnosti.

Ali prvi krik, prvi pokret koji je slijepo imitirao prirodni zvuk i pokret u okviru skupine ljudi, ipak već predstavlja suprotnost između prirodnog i čovječjeg zvuka i pokreta, jer je namjena bila drugačija: čovjek je svojim krikom i pokretom nastojao da udruži više individua u zajedničku borbu i da se suprotstavi prirodi i izrazom. Krik i pokret, ma da slijepo imitiranje prirode, bili su ipak čovječja akcija i postajali su polako osnovica za čovječje simbole.

Imitacija, oponašanje stvarnosti u obliku veće skupine glasova, svakako je stupanj dalje u društveno-materijalnoj i mozgovnoj situaciji čovjeka, pa je zato i došlo do tog razvojnog stadija. Bio je to nužni prijelaz od pojedinoga onomatopejskog zvuka, glasa-jêke u riječ-jêke. Ta nova forma izraza predstavlja razvijeniji stupanj čovječjeg mozga: čovjeku je već tada uspelo, da rad-izraz, koji su usporedo rasli, uzdigne na stupanj stanovitih zamjena svoje akcije.

I biološka etapa jezika i onomatopejska etapa (u smislu slijepog imitiranja prirode) nisu zabilježene ni od koga na neki dokumentaran način. Mislim da se, ipak, gornje pretpostavke mogu braniti, jer se osnivaju na uskoj povezanosti razvojnog stadija čovjeka i njegova izraza. Čovjek se mogao služiti uvijek samo onim što je u svom razvoju postigao. Stoga će i artikulirana riječ, to jest jedina etapa jezika koju čovječanstvo poznaje na dokumentaran način, biti rezultat i paralelna pojava kasnije i veoma razvijene etape ljudskog rada i ljudskog mozga. Artikulirani jezik moći će nastati istom onda kad će čovjek već sâm izraditi velik niz pojedinih predmeta; kad će misao već »pući« nakon mučnih etapa rada i kombiniranja, u čemu se ta misao i radala. Tada će čovjek steći mogućnost da se služi i tada će se početi služiti t. zv. artikuliranim govorom, riječima, kao simbolima, a ne kao nužnom jekom stvari. Mogućnost upotrebe glasova kao nenužnih simbola nastupila je u momentu kad je čovjek toliko napredovao u svom materijalnom i duhovnom životu, da su znakovi za stvarnost postali jednostavnija forma upravljanja predmetima. Vrednote govornog jezika, kao samostalna cjelina, u formi slijepe imitacije stvarnosti nisu više bile u mogućnosti da izraze kombinacije stvari i uopćavanje predmeta. Ta nova stvarnost i ti novi sadržaji nadmašivali su zvuk i pokret prirodnih pojava, kako ih je obično oko i uho opažalo. Materijalni i umni razvoj čovjeka stvorio je sebi novo i prikladno izražajno sredstvo upravo u formi artikulirane riječi kao znaka za stvarnost.

Nema sumnje, da su prvi počeci artikuliranoga govora bili pomiješani s onomatopejskim izrazom i da je artikulirani govor uporedo s napretkom čovjeka teško probijao sebi put. Ne samo to, nego su i prve artikulirane riječi imale nužno onomatopejski karakter, koji je slabio uporedo s jačanjem čovječje vlasti nad prirodom. Razvoj ljudskog rada i ljudske misli imao je potrebu oslobađanja i omogućivao je oslobađanje glasovnih cjelina od nužde prirodnog zvuka i pokreta. Tako su se u jezičnom izrazu sukobile dvije suprotnosti: artikulirana riječ, koja je težila oslobađanju od prirodne nužde, i prirodni zvuk i pokret (vrednote govornog jezika), koji je bio pričvršćen uz prirodnu stvarnost. Ali ljudski materijalni rad i ljudska misao stvaraju sebi ravan izraz: artikuliranu riječ bez veze s nuždom prirodnog zvuka i pokreta. Artikulirana riječ pokazala se kao vrlo podesna za ljudsku materijalnu i duhovnu aktivnost, koja je preko takve forme izraza mogla da uspješno kombinira stvarima kad je već bila za to osposobljena (ili da mijenja stvarnost prirode i stvarnosti misli).

Da li artikulirana riječ kida vezu između stvarnosti izraza i stvarnosti materijalnog svijeta, prirode? Da li je artikulirani govor eliminirao jezični izraz osnovan na vanjskom pokretu, na imitaciji stvarnih pojava prirode i akcije čovjeka? Da li je elemenat zvuka ograničen samo na artikulirane riječi s više manje određenim značenjem, ili je oblik zvuka obuhvatio izražajnu materiju izvan rječničkih granica? I napokon, da li je rječnik, da li su riječi, kao određena glasovna cjelina, ograničene isključivo na okvir glasova, koji sačinjavaju riječi, ili je taj okvir bez okvira, i pristupačan izražajnoj moći prirodnog zvuka, onako kako se on objektivno-subjektivno i subjektivno-objektivno pojavljuje u nekoj društveno-lingvističkoj cjelini ili preko kombinacija individualno-umjetničkih?

Vrednote govornog jezika nisu mogle iščeznuti u etapi artikulirane riječi, jer čovjek nosi u sebi vrednote govornog jezika, nosi ih sa sobom, vidi ih i čuje u prirodi. Pojavljuje se i on sam u njima. One su njegov stalan spoj s prirodom. Vibracije u čovječjem tijelu, odrazi i prerađivanje prirodnih zvukova i pokreta u ljudskom mozgu nužno su ostali i kasnije, kada je čovjek stekao mogućnost da se izražava riječima kao nenužnim simbolima stvarnosti.

Stoga opažamo da su vrednote govornog jezika stalno prisutne pri izražavanju riječima, i to ne samo kao sastavni dio samih riječi u formi zvuka glasova, nego i u drugim formama-sadržajima.

Mi prije svega opažamo da su artikulirane riječi samo jedan dio jezičnog izraza u etapi artikulirane riječi. Bezbroj varijacija intonacije (tona), intenziteta, mimike i pokreta uopće, stalno je prisutan pri artikuliranom govoru, i to ne kao neki dodatak, nego kao aktivan elemenat jezičnog izraza. Zvuk artikuliranih riječi pomiješan je sa zvukom intonacije i intenziteta, koji u skladu sa sadržajem misli obuhvaća sve zvukove artikuliranih glasova, podređujući ih općoj liniji zvuka-misli; to jest, principiјelno slobodno variranje zvuka u mozgu, na izvorima prirodnog zvuka, usklađuje se s mišlju i usklađuje zvuk artikuliranih glasova (preformira ih) prema misli. Uz intonaciju i intenzitete kao odraz prirodnog zvuka stoji izražajni elemenat mimike, gesta kao odraz prirodnih pokreta, kretanja. Mimika i gesti, zajedno s intonacijom i intenzitetom, daju osnovnu formu, izraz misli, a artikulirani glasovi ulaze u ovaj osnovni oblik misli-izraza.

Prema tome, materijalna stvarnost, priroda daje permanentno elemente čovječjeg izraza. To je zato, što je čovjek dio prirode, jedna od pojava prirode, pa u svome društvenom životu, u jednoj od najjačih snaga svoga društvenog života i napretka, u jeziku, odražava prirodu u njezinim elementima zvuka i pokreta. Svaki glas, artikulirani i neartikulirani, svaka riječ predstavlja, uključuje zvuk. Ton, intonacija, intenzitet glasa, riječi, jest zvuk. Pauza je razmak između dva zvuka, i prema tome i ona je dio zvuka. Mimika, pokreti, kojima se služimo pri jezičnom izrazu, imitacija su, oponašanje pokreta u prirodi, kretanja i promjena stvari u prirodi. Sve to protječe u različitim vremenskim razmacima kroz vrijeme, i vrijeme protječe kroz njih, i tako se povezuje objektivno vrijeme prirode s objektivno-subjektivnim vremenom jezičnog izraza. Nadalje, nizanje riječi u rečenice ili nizanje rečenica obuhvaća svoj posebni prostor, svoje vrijeme i svoj pokret. Stvarnost, stvarni kontekst, koji je često prisutan pri izražavanju i zamjenjuje riječi, jest dio izražavanja zvuka ili pokreta, ili eventualno obojega, predstavljajući tako stvarnost prirode u jeziku; prostor u prirodi i prostor u jeziku.

Tako u isto vrijeme postoji artikulirana riječ i vrednote govornog jezika kao jezični izraz. Time je stvorena suprotnost između njih.

Ali te suprotnosti između artikulirane riječi, koja je oslobođena od nužde da imitira prirodni zvuk i pokret, i između vrednota govornog jezika kao odraza prirodnog zvuka i pokreta, nisu se završile jednostranom pobjedom artikulirane riječi i propašću vrednota govornog jezika. Niti su vrednote govornog jezika (zvuk i pokret) ostale, preživjele samo zato, da dadu glasovni ili glasovno-pokretni skelet artikuliranoj riječi. Suprotnost je nadmašena mnogo plodnije.

Ako kažemo: *Izidi!*, ili ako nekome rukom pokažemo vrata, mi izražavamo istu objektivnu stvarnost; ali smo upotrebili različit izraz. U prvom slučaju: artikuliranu riječ u vezi s vrednotama govornog jezika, a u drugom smo slučaju upotrebili samo vrednote govornog jezika. Stupanj inervacije, koji je paralelan s različitim emocionalnim stanjima, diktira nam izraz. Jasno, i to je dio stvarnosti, i to je sastavni dio misli (koju izražavamo bilo kojim izrazom), ali ta stvarnost predstavlja različite reakcije onoga, koji govori. Misao, koja direktno prethodi izrazu, može dakle biti u različitim emocionalnim stupnjevima.

Prema tome, u etapi artikulirane riječi (kako je čovjek poznaje na indirektan ili direktan način) vrednote govornog jezika nisu samo sredstvo, da se ostvari glas artikulirane riječi (bez zvuka ne bi ni postojale artikulirane riječi), niti one pred-

stavljaju (kao u prvim etapama čovječjeg govora) u zvuku i pokretu (vrednotama govornog jezika) nužnu formu jezičnog izraza. Stvarna upotreba vrednota govornog jezika u etapi razvijene artikulirane riječi očituje se, služi kao izraz bogatijega materijalnog i duhovnog života društveno-individualnog čovjeka. Oslobođene od nužde prirode s pomoću artikuliranih riječi, ali isto tako oslobođene od okvira određenih glasova (u koji su uokvirene artikulirane riječi), one mogu svojom stalnom vezom sa zvukom i pokretom u prirodi davati artikuliranim riječima nove vrijednosti prema mogućnosti čovjeka, da adaptira i preformira prirodne zvukove i pokrete, a na visini potreba duhovnog života čovjeka, u prvom redu misaono-emocionalnoga. Na taj način vrednote govornog jezika, u suprotnosti s riječima, prelaze okvire riječi — zahvaljujući postojanju samih tih riječi — i vrativši se njima, bogate riječ i uopće elemente jezičnog izraza, prema tome i sebe same. Odatle i činjenica da vrednote govornog jezika nisu u etapi artikulirane riječi izraz same materijalne stvarnosti na osnovi imitacije — jêke, niti su oblik iznenađnog, refleksnog krika. One su naprotiv izraz reakcije čovjeka na stvari oko sebe, izraz su njegovih misaono-emocionalnih stavova prema stvarima i prema svemu, što je oko njega i u njemu. Stvarno svaki čovječji artikulirani izraz uklopljen je u vrednote govornog jezika. I dok riječi kao konvencionalni znakovi stvarnosti mogu da dožive razne perturbacije u svojoj strukturi, vrednote govornog jezika — kao odraz prirodnog zvuka i pokreta — prate svojim formama-sadržajem samu stvarnost. Ton, intenzitet, pokret u direktnom su odnosu s mišlju, s njezinim misaono-emotivnim sadržajem. Artikulirane riječi postaju adekvatna forma misli samo onda, kad se ukllope u zvučni elemenat čitave cjeline (najprije u mozgu, onda i u izgovoru).

Kao što su vrednote govornog jezika u svojim prvim etapama (prije artikulirane riječi) bile nedovoljne da izraze napredniji ljudski rad i ljudsku misao, tako su i artikulirane riječi, zbog svojih okvira i pojedinačnih značenja, postale preuske da izraze stvarnost u prirodi (stvari) i misaono-emocionalnu stvarnost od vremena, otkada je čovjek duboko ušao u smisao stvari i svojim misaono-emocionalnim mogućnostima stao temeljito mijenjati prirodu, stao u sebi dublje odražavati i refraktirati prirodu. Zato je čovjek — povezan s prirodom elementima zvuka i pokreta — upotrebio za izraz napredne stvarnosti i misli one izražajne elemente, koji su bili prvi njegov izraz, i koji su kao takvi mnogo pomogli progresu čovjeka. Ali u novoj materijalno-duhovnoj situaciji, kad je već i artikulirana riječ bila preuska da izrazi tu situaciju, vrednote govornog jezika u borbi s artikuliranim riječima negirale su se u svojoj prvotnoj funkciji slijepog oponašanja stvarnosti i prešle su u novi kvalitet.

Tako je razvijena ljudska misao upotrebila ono, što je već prije »prisvojila« od prirode, ali sada je i forma — kao i sadržaj — predstavljala nešto kvalitativno novo. I vrednote govornog jezika postale su izražajni elemenat produbljene ljudske misli i bogatijeg života ljudskih osjećaja.

Vrednote govornog jezika postale su tako sredstvo silno razvijenoga čovječjeg uma, i čovjek preko njih kreira i rekreira značenja riječi, kombinira ih u rečenice s raznim strukturama. Nema nijednog jezika na svijetu, nema nijednog čovjeka na svijetu, koji ne kombinira, ne varira riječi preko vrednota govornog jezika, koje se formiraju prema sadržaju misli. Kao što ćemo mi posebnom intonacijom kazati *ne, ne*, Francuz *non, non* u smislu *da*, kad hoćemo da nekome negativnom formom nešto potvrdimo, tako isto na pr. kažu ljudi iz jednog dijela Kameruna *kem, kem* (= *ne, ne*) mjesto *e, e*, (= *da, da*).

Vrednote govornog jezika u etapi ljudske misli prešle su dakle na područje izraza stalno operativnog čovječjeg mozga, čovječjih misli; a s pomoću njih čovjek,

oslobađajući se stege riječi, »leksikološkog značenja«, u mogućnosti je da svojim kreativnim umom stalno bogati značenja riječi i da ih različito postira u raznim emocionalnim i drugim situacijama. Tako vrednote govornog jezika postaju ne samo jedan od elemenata jezičnog izraza, nego jedan od najjačih dokaza jedinstva ljudske misli i jednake sposobnosti čovječjeg mozga, ma gdje se on nalazio.

Razvijen jezični izraz preko oslobođenih vrednota govornog jezika predstavlja naročito za čovjeka umjetnika, veliko područje izražajnih mogućnosti. Umjetnička spoznaja, koja crpi izvor svoje spoznaje u društvenoj stvarnosti, ne zaustavlja se na pojedinačnoj izoliranoj stvarnosti. Ta spoznaja prelazi pojedinačnost, izoliranost, pa bi uokvireno značenje artikulirane riječi bilo kočnica umjetničke spoznaje, misli-izraza. Umjetnik, premašujući sve forme, koje se ograničavaju na već spoznato, na utvrđeno eksperimentima, nalazi u vrednotama govornog jezika onaj sadržaj-formu, koji je unijet u dnevni život razvijenog čovjeka, ali koji je neiscrpljiv u svojim varijacijama.

Međutim umjetnički izraz, na osnovi artikuliranih riječi, služi se na području umjetničke misli-izraza posebnim kombinacijama vrednota govornog jezika. Umjetnička misao-izraz razvila je dalje vrednote govornog jezika, koje su se već nalazile na višem stupnju u etapi artikulirane riječi.

Mogućnost davanja, rekreiranja zvuka, onomatopeje s pomoću glasova riječi i vrednota govornog jezika, neuokvirenost pokreta — sve je to čovjek umjetnik upotrebio na planu, kvalitetu umjetničke misli-izraza. Povezanost svih elemenata glasa i vrednota govornog jezika, povezanost vrednota govornog jezika i muzike stvorila je ritam, osnovu za svaku umjetničku formu-sadržaj. Ritam običnog govora s elementima zvučno-pokretnim u riječima i vrednotama govornog jezika, uzdignut na viši stupanj (na liniji umjetničke misli-izraza), postao je kvalitativno novi ritam, umjetnički ritam, koji je sa svoje strane uzdigao glasove riječi i vrednote govornog jezika, kao cjelinu, na novi umjetnički kvalitet.

Zato je čovjek umjetnik, kombinirajući glasove, zvuk pojedinih glasova riječi (koji nisu bili oponašanje prirode) uspio, preko svojih kombinacija, da oponaša prirodu, da je dublje prikaže.

Baudelaire je kazao:

Les parfums, les couleurs et les sons se répondent...

(Correspondances)

*Son haleine fait la musique,
Comme sa voix fait le parfum!*

(Tout entière)

Verlaine je istakao, da je muzika osnovica pjesničke kompozicije:

De la musique avant toute chose...

De la musique encore et toujours!...

(Art poétique)

Valéry kaže slično:

»L'intention de raccorder la poésie au chant me semble exacte dans son principe et conforme aux origines comme à l'essence de notre art.«

(Morceaux choisis, 183.)

Rimbaud je povezao glasove s bojama:

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu!...

(Voyelles)

Glasovi riječi, ma da uokvireni u riječi, oslobađaju se fiksnog značenja riječi, jer su riječi preko novog kvaliteta vrednota govornog jezika dobile svoju vlastitu

muziku, stekle svoj vlastiti izražaj. I preko zvuka i pokreta uokvirenih riječi, preko zvuka i pokreta novog kvaliteta vrednota govornog jezika, čuje se zvuk i pokret prirode dublje i snažnije nego što ga je priroda pokazivala primitivnom čovjeku, koji je kopirao u shvaćanju i izrazu glas i pokret prirode.

A što je rima u pjesmi nego pojačavanje, puno formiranje ritma, koji se kreće i stvara u kretanju glasova riječi i vrednota govornog jezika. Jednak broj slogova, koji često nalazimo u pjesmama, jest ritam kako ga čuje pjesnik u prerađenoj stvarnosti svojega ja. Kidanje rime, nejednaki broj slogova jest novi, drugačiji glas prirode, stvarnost bilo koja, kako se odražava u kreativnoj umjetničkoj misli. Novi kvalitet vrednota govornog jezika, koji je slobodan od bilo koje nužde prirodnog zvuka i pokreta, omogućava svojim elementima da se ritam manifestira i da se stvarnosti dublje izraze.

Kad umjetnička misao primi isključivo prozni oblik i tada vrednote govornog jezika na umjetničkom kvalitetu posjeduju sve mogućnosti da ostvare preko ritma društveno-individualni svijet umjetnika. Poznato je da je čitava antička retorika počivala na važnosti melodijske kadence na kraju rečenice. U prvo su vrijeme čak metričke sheme bile obavezne. Tako su se s vremenom počele mjeriti rečenice po dužini, naročito njihovi završeci. Retorički pak period bio je sličan recitativima latinske crkvene muzike.

Iako sva ta stanovišta ne uključuju promatranje elemenata zvuka i pokreta u jezičnom izrazu u smislu elemenata prirode uzdignute na viši stupanj, očovječene, iako često pridaju formalnom broju slogova umjetničku vrijednost, ipak se vidi, da se već od davnine osjeća koliko je ritam proze povezan s ritmom pjesme. Mi smo već vidjeli kako su vrednote govornog jezika davale izrazu s pomoću riječi objektivni karakter novog ili specijalnog značenja, naročito emotivne naravi.

Ali kao što vrednote govornog jezika na višem stupnju daju posebne vrijednosti onomatopejama, stvaraju osnovni ritam pjesmi, isto tako one daju neumjetničkoj, a naročito umjetničkoj prozi melodijsko-pokretni lik, u kojemu riječi, ograđene okvirom glasovne sadržine, prelaze svoje okvire i šire svoja značenja. Postoje posebnim životom u ritmu.

U slijedećem odlomku Ranko Marinković, preko ritma, u kojem sve odjekuje od glasova, zvukova i umjetnički zamišljenih pokreta, uspijeva da sebi i čitaocu predstavi vrući ljetni dan na jednom dalmatinskom otoku:

»A ljeto vitla nad otokom svojim žarkim bičevima, i čuje se kako cvrčci kuju u krošnjama rogača i dudova i lastavice kako prelijeću i klikću, i magarci revu i koze, zapuštene i gladne, tužno bleje, privezane i sapete uz smokve i masline. Zanosno miriše ružmarin i kadulja, smola kaplje iz ranjenih borovih debala i vjetar svira nad otokom svoju staru svirku o plovidbama i morima, o plavim zračnim prostorima, po kojima jedre bijeli galebovi...« (Proze, Pakosne svečanosti, 7).

Toplina je najprije izražena punim (tvrdim) palatalima i guturalima kao forte tempom: (A ljeto vitla nad otokom svojim) žarkim bičevima i čuje se kako cvrčci kuju u krošnjama rogača i dudova... klikću... magarci... koze... uz smokve... Ritam, koji se u prvom dijelu stalno diže ponavljanjem veznika i umetnutim dije-loyima (koze zapuštene i gladne... privezane i sapete) pretvara se u lagani decrescendo na kraju rečenice (uz smokve i masline), da se odmah pojača slijedećom rečenicom (zanosno miriše ružmarin), gdje će opet glasovi š, ž, s ostvarivati jezično-muzičku kompoziciju.

Ritam u stihu i u prozi postizava se kreativnim rasporedom vrednota govornog jezika, njihovom kompozicijom u cjelini jezičnog izraza i pri pojedinim kombinacijama glasova same artikulirane riječi. Ritam sadrži, baš u sadržini vrednota

govornog jezika, osnovni izraz umjetničke misli. Pokretnost, neuokvirenost vrednota govornog jezika, mogućnost da se priključe, da preformiraju svaku artikuliranu riječ, pruža umjetniku veliko područje kreacije ritmova. U ritmu govori stvarnost, koju duboko osjeća umjetnik; on nam prenosi svoju umjetničku misao ritmom, i mi ulazimo duboko u stvarnosti s pomoću umjetnikova ritma. I riječi, artikulirane, uokvirene riječi lišavaju se svojih spona s pomoću vrednota govornog jezika, koje na liniji umjetničkog kvaliteta čine od njih ne samo zbroj značenja po leksikološkom materijalu, nego i po zvukovima. Tako se i riječ pretvara u najsadržajniji zvuk. A njezino je značenje preciznije, nego u bilo kojem leksikonu.

Na umjetničkom planu vrednote govornog jezika postaju, dakle, za umjetnika jezičnim izrazom elemenat punog oslobođanja od uokvirenosti riječi. Kreativna mogućnost pojedinih elemenata govornog jezika služi umjetniku da prerađuje zvukove i pokrete kao elemente ritmičke, muzičke cjeline. Umjetnik iznosi svoju društveno-individualnu prirodu ljudskim zvukom i pokretom, vrednotama govornog jezika, koje su premašile sve etape omeđenosti ili nužde. U mozgu umjetnika postoji njegov zvuk i pokret, koji je prevalio put svih generacija ljudi, postoji zvuk i pokret, koji je umjetnik sebi izgradio kao društveno individualna ličnost. I ovdje je zvuk i pokret, u riječi i izvan riječi, kao ljudski zvuk i pokret u prvom redu: s a d r ž a j, a taj je sadržaj društveno-individualnog karaktera.

Novi kvalitet, na koji su prešle vrednote govornog jezika, nije samo ograničen na umjetnički jezični izraz. U glumi pokret, mimika nije prosta kopija stvarnosti; niti kopija stvarnosti niti kopija mimike u govoru, već su pokreti u glumi izraz kompleksnih stvarnosti, koje su prerađene kroz mozak vrlo razvijenog čovjeka umjetnika. Chaplinovu glumu, pokrete na pr. u filmu »Moderna vremena«, ne nalazimo u pojavnom obliku ni u rastu stabla, ni u letu ptice, kao što je ne nalazimo ni u pokretima ljudi, koji mimikom i gestom izražavaju neumjetničke sadržaje. Umjetnička je gluma premašila i pojavni pokret u prirodi i viši stupanj neumjetničkog ljudskog pokreta, mimike. Slično je s pantomimom.

Zvuk, koji je već u običnom artikuliranom govoru premašio prosto imitiranje zvuka i šuma u prirodi i koji je premašen u umjetničkom jezičnom izrazu, još je jedamput kvalitativno premašen u muzičkoj umjetnosti.

Tako nastaje u umjetničkom sadržaju-obliku potpuno oslobođanje vrednota govornog jezika, koje u isto vrijeme oslobađaju umjetnika od bilo kakve uokvirenosti. Na taj način forma postaje najdublje jedinstvo sa sadržajem, koji opet formom ostvaruje dijalektičku povezanost mnogih sadržaja: jer jedna forma — umjetnički ritam jezične umjetnosti, glumačka forma, pantomima, slika, kip, a naročito muzička forma — može izraziti više pojedinačnih sadržaja povezanih u višem dijalektičkom jedinstvu. Umjetnost bi prema tome bila najvidnija realizacija dijalektike na području (sadržaja-forme) ljudske materijalno-duhovne aktivnosti i produktivnosti.

Takvi su eto rezultati suprotnosti između zvuka i pokreta u prirodi i u ljudskom izrazu, specijalno u jezičnom izrazu. Njihovo jedinstvo izvora, nakon premašenih suprotnosti, penje se na novo dijalektičko jedinstvo, gdje čovjek svojim kreacijama postaje novi lik čovjeka i novi lik prirode. U tom liku on je pokidao mostove slijepe imitacije zvuka i pokreta u prirodi: čovjek je pokidao svako ograničenje na pojedini tip izraza i spojio je u više jedinstvo sve izraze. Ali sve u višim kvalitativnim stupnjevima, podigavši umjetnički izraz na najviši, gdje se svi elementi slobode, koje smo uočili u neumjetničkom izrazu, kombiniraju u vidu umjetničkog ritma: zvuk, u zvuku riječi i zvuku slike; pokret, u pokretu zvuka i pokretu slike. Riječ, muzika, slika prave jedinstvo ljudskog zvuka i pokreta — a sve na izvorima prirode.

Tretiranje zakona vrijednosti u Staljinovom članku »Ekonomski problemi socijalizma u SSSR-u«

U septembarskom broju »Boljševika« prošle godine uoči 19. kongresa SKP(b) izašao je već poznati Staljinov članak »Ekonomski problemi socijalizma u SSSR-u«, koji se obavezno, kao i materijali 19. kongresa, sada proučava u svim kominformovskim zemljama. Mi ćemo se ovdje osvrnuti samo na pitanje zakona vrijednosti i robne proizvodnje što se tretira u tom članku.

Prije svega poznato je, da su svi ruski ekonomisti pišući ili govoreći o djelovanju zakona vrijednosti u njihovoj ekonomici polazili od »genijalnog« Staljinova »učenja« o djelovanju zakona vrijednosti u socijalizmu u preobraženom obliku. To je »učenje« od onda pa sve do danas, kad ga se Staljin odriče, bilo genijalno, značilo je nov doprinos marksizmu-lenjinizmu, nov stupanj u razvitku ekonomske nauke, viši stepen i t. d., i t. d. Danas međutim, Staljin doslovno kaže, da se zakoni ne mogu preobraziti, da je teza o preobražavanju zakona nepravilna. Sad će jasno, ova najnovija postavka postati genijalna, predstavljat će nov doprinos u razvitku ekonomske nauke i t. d. Žalostan je položaj ruskih naučenjaka.

Staljin je, dakle, ranije govorio o djelovanju zakona vrijednosti u socijalizmu u preobraženom obliku. Sam taj izraz »preobražen« nije nov u političkoj ekonomiji. Marx ga upotrebljava u svojim djelima. Tako je, na primjer, profit preobraženi oblik viška vrijednosti, najamnina preobraženi oblik cijene i vrijednosti radne snage, cijena proizvodnje preobraženi oblik vrijednosti i t. d. U svim se tim slučajevima bit stvari nije promijenila. Profit je u biti isto što i višak vrijednosti, najamnina isto što i cijena, odnosno vrijednost radne snage (ništa zato, što se najamnina ne mora poklapati sa vrijednošću radne snage), a vrijednost je u biti isto što i cijena proizvodnje. Prema tome, definirati djelovanje zakona vrijednosti u socijalizmu kao djelovanje u preobraženom obliku znači, ako smo na terenu marksističke političke ekonomije, da je djelovanje zakona vrijednosti u biti u socijalizmu isto kao i kapitalizmu.

Međutim, elementarna je stvar, da su i sadržaj i forma ekonomskih zakona uslovljeni stepenom razvitka proizvodnih snaga i njima odgovarajućim produkcionim odnosima, odnosima svojine. Određeni nivo proizvodnih snaga uslovljava određene produkcione odnose, a time i određene ekonomske zakone. Čim se promijene produkciono odnosi, mijenja se i sadržaj ekonomskih zakona, a ti zakoni tada karakteriziraju te nove produkcione odnose. Prelaskom na socijalizam osim sadržaja bitno se mijenja i forma ekonomskih zakona. Tad se, naime, zakoni, koji su inače objektivno uslovljeni, pošto su spoznati, ispoljavaju kroz svijesno djelovanje ljudi, a ne više kroz njihovo stihijsko djelovanje, kako je bilo prije socijalizma. Ljudi su u svakom slučaju nosioci ekonomskih zakona, no kako smo spomenuli prije socijalizma to je djelovanje stihijsko, a sad u socijalizmu svijesno, spoznato. Prelaskom,

dakle, na socijalizam, kao prve faze novih komunističkih produkcionih odnosa, nužno djeluju novi ekonomski zakoni, novi i po sadržaju i po formi, pa čak ako zadržavaju i svoje prijašnje ime. Takav zaključak rezultira iz marksističkog shvaćanja ekonomskih zakona.

Da li je to sve sovjetskim ekonomistima bilo poznato, i jasno? Svakako! Pa ipak oni, koji drže, da se u Rusiji izgrađuje ili je već izgrađen 100%-tni socijalizam, takvo kontradiktorno Staljinovo učenje proglašavaju genijalnim, novim doprinosom ekonomskoj nauci i t. d. To znači, da su oni svijesno govorili nešto, za što su i sami znali da nije tako. Oni mogu da misle, uče i čitaju kao i ostali ljudi, ali ih je birokratski sistem moralno slomio, načinio od njih licemjere, beskičmenjake, ljude, koji se boje za svoje unosne pozicije. To nas podsjeća na Andersenovu priču »Carevo novo ruho«, gdje svi vide, da car ide bez odijela, gol, ali se ipak dive carevoj prekrasnoj novoj odjeći, koje nema, jer znaju, da će svi oni, koji ne mogu da je vide, ili biti proglašeni nesposobnima za svoju službu, ili pak neizrecivo glupima, a oni nikako ne žele riskirati svoje dobro mjesto ili biti proglašeni glupima. Nije tragično u ovom slučaju, što Staljin postavlja stvari netočno (na primjer to, da zakon vrijednosti djeluje u socijalizmu (ne mislimo SSSR) u preobraženom obliku ili pak njegova poznata definicija socijalističke trgovine, obrazloženje nužnosti planiranja u socijalizmu i t. d.), nego je tragično, da čitav kadar naučnih radnika, koji se bavi teorijom, naučnim istraživanjem, plješće i do neba uzdiže takve i druge slične postavke. Takvo je stanje istodobno zapreka istinskom naučnom radu i istraživanju. Svako učenje koje je drugačije od »genijalnog«, znači gubiti egzistenciju, znači biti proglašen neprijateljem socijalizma, inostranim špijunom i t. d.

Mi, međutim, moramo primijetiti, da je ovdje Staljin i nehotice ipak postavio stvar tako, da dobro odražava realno stanje stvari, ne doduše, za pravi socijalizam, kako on misli, ali za današnji SSSR. Zbog promjene u društvenim odnosima, gdje su postale dominantne državno-kapitalističke tendencije u privredi i u društvenom životu uopće, zakon vrijednosti djeluje zaista u preobraženom obliku, njegova se bit nije promijenila, kao što se bit državnog kapitalizma ne razlikuje od kapitalizma uopće; državni je kapitalizam i dalje kapitalizam. Mogli bismo reći, a da nikako ne bismo pogriješili, da danas u SSSR-u, gdje su dominantne državno-kapitalističke tendencije, vlada preobraženi kapitalizam.

Poslije ovoga potpuno je jasno, da se Staljin morao odreći svoje prijašnje teorije, koja je besmislica, ako je u SSSR-u socijalizam, a ako je održi, ako ona istinito odražava realnu stvarnost, onda je u SSSR-u samo preobraženi kapitalizam. Do takve konzekvence dovodi prijašnja teorija. Spašavajući iluziju, da je u SSSR-u izgrađen socijalizam, Staljin napušta i napada svoju prijašnju teoriju. I sad postavlja drugu.

Na prvim stranicama spomenutog članka »Ekonomske problemi socijalizma u SSSR-u« Staljin razmatra pitanje robne proizvodnje u socijalizmu (dakako da ima pred očima SSSR) i dalje, u trećem poglavlju, posebno pitanje zakona vrijednosti u SSSR. On ta dva pitanja — a radi se o uslovima egzistencije robne proizvodnje i zakona vrijednosti — promatra odvojeno, premda nema nikakvih posebnih uslova i razloga za egzistenciju robne proizvodnje i nekih posebnih za zakon vrijednosti. Faktori koji uslovljavaju robnu proizvodnju, uslovljavaju i zakon vrijednosti. To je svakome poznato. To, doduše, ni Staljin ne negira.

Marx je — a to je isto tako svima poznato — u »Kapitalu« pokazao, da postoje dva osnovna faktora, koja uslovljavaju egzistenciju robne proizvodnje: jedan je društvena podjela rada, a drugi privatna svojina. No Marx je u isto vrijeme poka-

zao i to, da ni jedan ni drugi faktor nemaju apsolutni karakter. Roba se pojavila na granicama pojedinih plemena u davno vrijeme, kad su to bile osnovne ekonomske jedinice, unutar kojih je vladala društvena svojina, a ne privatna. Tada je robna razmjena egzistirala još na društvenoj svojini. I dalje, unutar svake takve ekonomske jedinice bila je određena društvena podjela rada, doduše primitivna, ali unutar nje robne proizvodnje nije bilo. U komunističkom društvu bit će visoko razvijena društvena podjela rada, kao izraz visoko razvijenih proizvodnih snaga, a robne proizvodnje ne će biti, dok u socijalizmu, kako to pokazuje naše iskustvo, produkti rada uzimaju oblik robe i na socijalističkom, društvenom sektoru privrede. Dakle, i jedan i drugi uslov jesu osnov robne proizvodnje samo u određenim historijskim situacijama. Mora da postoji određujući društveni faktor, na osnovu kojeg ta dva faktora uslovljavaju robnu proizvodnju. To može biti samo određeni stepen razvitka proizvodnih snaga, koji je osnovni kriterij za prosuđivanje i klasifikaciju bilo koje društvene pojave. Robna se proizvodnja, a time i zakon vrijednosti, javlja kao što se, da se poslužimo tom fizikalnom analogijom, u optičkom spektru javlja vidni dio samo unutar određenih valnih dužina odnosno frekvencija, u golemom svom historijskom rasponu samo unutar određenih nivoa proizvodnih snaga.

Prema tome, izvan svake je sumnje, da u karakterizaciji i klasifikaciji bilo koje društvene pojave treba poći u prvom redu od nivoa proizvodnih snaga. Međutim, Staljin u svom razmatranju (njegova najnovija teorija) uslova robne proizvodnje, a s time i zakona vrijednosti u ekonomici SSSR-a, za koju drži da je socijalistička, ne polazi od nivoa proizvodnih snaga, već samo od oblika svojine. Osnovni je razlog robne proizvodnje i zakona vrijednosti SSSR-a, prema Staljinu, egzistencija dvaju oblika svojine: državne ili, prema njemu općenarodne i kolhozne. Takvo tumačenje svakako nije slučajno. Mislimo, da Staljin nije nenamjerno pošao u svojoj analizi ovog problema od datog konkretnog nivoa proizvodnih snaga, što bi bi'o jedino pravilno, u današnjem SSSR-u. On bi, naime, tada neminovno morao doći do konstatacije niskog nivoa proizvodnih snaga u cjelini (u prosjeku) i pojedinačno u pojedinim granama i poduzećima, a već je prošlo više od 35 godina, što su odstranjene smetnje razvitku proizvodnih snaga, što postoji »potpun sklad«, kako je to Staljin ranije uočio, između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa u SSSR-u.

To je jedno, a drugo je ovo: diferencija u proizvodnosti radova jest tolika, njihova »specifična težina« toliko je različita u pojedinim granama privrede i u pojedinim poduzećima u istim granama, da je još uvijek nužno u međusobnom njihovom odnosu svođenje na »zajednički nazivnik«, a taj je zajednički nazivnik, kako je pokazao Marx, veličina vrijednosti produkata pojedinih grana. U tome je suština stvari, u krajnjoj liniji, a ne u postojanju dvaju oblika socijalističke svojine. Socijalistička svojina (u SSSR-u ona danas ima deklarativni karakter) na ovom stepenu proizvodnih snaga, kako to pokazuje naša praksa, mijenja sasvim karakter robne proizvodnje i zakona vrijednosti, ali ih još ne ukida.

Staljin, dakle namjerno (jer mi mislimo, da on sve ovo, što smo kazali zna) nije pošao u tumačenju robne proizvodnje i zakona vrijednosti od nivoa proizvodnih snaga u SSSR-u, jer bi se odmah postavilo pitanje, zašto je taj nivo tako nizak, a prošlo je već toliko godina od Oktobra kako smo već naglasili, a s druge strane, mogle bi se otkriti sve kompenzacione mjere u svladavanju toga niskog nivoa u ekonomskoj politici (i vanjskoj i unutarnjoj) i politici uopće, koju danas provodi SSSR napose prema kominformovskim zemljama. No, ni to nije sve.

Stvar je u ovome: svatko zna, da je čovjek — neposredni proizvođač najvažnija proizvodna snaga i da se društvo kreće linijom sve većeg razvitka proizvodnih snaga, pa prema tome linijom razvitka čovjeka-proizvođača; čovjek se, međutim, može razvijati samo u sve većoj slobodi, u sve većem oslobađanju bilo od ropstva prirode ili ropstva društva, bez obzira na konkretne forme ili stepen toga ropstva. Feudalizam je, na primjer, tražio slobodnijeg čovjeka, nego što je bilo ropstvo, a kapitalizam slobodnijeg, nego što je bio kmet. A ako socijalizam znači dalji stepenu razvitka proizvodnih snaga, a on to znači, onda ne samo da mora biti veći kulturni nivo neposrednog proizvođača, nego i veća njegova lična i materijalna sloboda, i to u svim sektorima njegova djelovanja.

Međutim, u jednoj političko-birokratskoj državi, gdje se skućava sloboda pojedinca i kolektiva, gdje vlada teror i prisila, odnosi u proizvodnji koče razvitak proizvodnih snaga; ti odnosi znače regres u poređivanju s progresivnim kapitalizmom. Takvo je stanje glavni, osnovni razlog zaostajanja u SSSR-u, razlog niskog nivoa proizvodnih snaga u cjelini i pojedinačno, a što onda stvara nužnost svodenja radova na »zajednički nazivnik«, na vrijednost. Tu je, dakle, osnovni razlog i robnoj proizvodnji i zakonu vrijednosti. Eto, zbog čega Staljin nije pošao od pravog mjesta u postavljanju teorije robne proizvodnje i zakona vrijednosti u SSSR-u.

Nadalje: privatna svojina na poduzeća, zavode i t. d. znači, da je privatnik, kapitalist vlasnik ne samo sredstava za proizvodnju i produkata, nego da on i upravlja tim poduzećem sâm ili preko svoga direktora. Naprotiv, društvena svojina znači i društveno upravljanje, a ako toga nema, onda društvena svojina ima samo deklarativni karakter. Bitno se ništa ne mijenja prema prijašnjem. Radni kolektiv opet ima direktora, koji nije njemu odgovoran, već u krajnjoj liniji jednom ili nekolicini u vrhu birokratske ljestvice. Na taj način stara suprotnost između društvenog karaktera rada i privatne svojine odnosno privatnog upravljanja javlja se opet, koči proizvodne snage i u suštini stvari svodi se sve na isto ono otprije. Tako je baš u SSSR-u.

Naša je zemlja jedina pošla putem otklanjanja zapreke razvijanju proizvodnih snaga time, što je dala poduzeća na upravljanje samom radnom kolektivu. Tako se jedino mogu proizvodne snage dalje razvijati i konačno doći u svom razvitku do one točke, one visine, u kojoj više nije nužno svodenje pojedinih radova na zajednički nazivnik, t. j. gdje produkti rada ne moraju uzimati oblik robe.

PREDMET TEORIJE DRŽAVE I PRAVA*

I.

Objektivni se svijet potpuno može spoznati samo onda, ako se uopćavanjem niza pojedinačnih pojava spozna njihova suština. Pojedinačni se predmeti prikazuju često drukčijima, nego što su oni u stvari, pa je stoga zadatak nauke, kao sistematike ljudske spoznaje, da savlada taj nesklad između pojava i suštine. Ako se naučni pogled zadrži samo na pojedinačnom, predstavlja to opasnost da se ne postigne bitno saznanje; suprotno tome, pogrešno je nastojanje, da se sazna suština stvari zanemarujući njene pojavne forme.

Izlazi, dakle, da su za cjelovitu spoznaju pojedinačno i opće jednako važni. Istina, kao cilj procesa naučne spoznaje, utemeljena je baš na saznanju suštine i zakonitosti *pojava*, pa prema tome ne postoji pitanje prioriteta između pojava i suštine, općeg i pojedinačnog. Suština i zakonitost ne postoje *van* pojava, već u njima. U svakom pojedinačnom imanentno je opće, a opće se može izraziti jedino kroz pojedinačno.

Pa ipak, snaga i razvijenost ljudskog mišljenja očituje se onda, kad se posjeduje sposobnost apstrahiranja od nebitnih svojstava jednog predmeta i obuhvaćanja njegovih bitnih, suštinskih obilježja. I sa spoznajne i tehničke strane u jednoj nauci ovo donosi očiglednu korist. Tek se za takvu spoznaju može kazati da je razvijena. Na taj se način stvaraju pojmovi, a time se ujedno postavljaju i temelji nauke, koja — uz ostala obilježja — ima i to svojstvo da je sustav pojmova.

Problem općeg i pojedinačnog, suštine i pojave također postoji i na području pravne znanosti. U *posebnim* naukama prava izučava se ono pravo, koje pozitivno postoji ili koje je postojalo jednom u ljudskom društvu. Tom prilikom radi se o pojedinim pravnim pojavama pozitivnog ili historijskog karaktera. Ostajući samo pri ovome, može se — svakako što je i važno — shvatiti, što pravo *sada* zahtijeva ili što je pravo *jednom* tražilo.

Podjela pravne znanosti na posebne nauke prava (na pr. nauke ustavnog, građanskog, krivičnog i t. d. prava) bila je izazvana, u krajnjoj liniji, onim istim zakonom, koji vlada u čitavoj materijalnoj i duhovnoj proizvodnji — zakonom *podjelé* rada.

* Jedan od osnovnih zadataka na području teorije države i prava sastoji se u tome, da se odredi predmet izučavanja. Tek polazeći od toga može se pravilno postaviti čitav sistem.

Do sad su predmet t. zv. teorije države i prava ili uvoda u pravne nauke ili filozofije prava i t. d. (formalno mijenjanje naziva često je utjecalo na nejednakost sadržaja i sistema) različito određivali mnogobrojnim autorima, koji su pripadali često oprečnim teoretskim orijentacijama i školama. Kod nas se sada pokazala još veća potreba, da se teoriji prava, utemeljenoj na historijskom materijalizmu, odredi njen predmet. Ova rasprava neka posluži kao prilog tom pitanju.

(B. P.)

Specijalizacija *pravne znanosti* na posebne nauke prava bila je posljedica podjele *sistema prava* na pojedine pravne grane; podjela u sistemu prava zavisi, opet, od raznovrsnosti *društvenih odnosa*, koji nastaju i nestaju. Dakle, zbivanja u materijalnim temeljima društva utjecala su i na formiranje njegove pravne nadgradnje, i to što se tiče sadržaja i što se tiče forme.

U nauku uopće, pa tako i u pravnu znanost, ulaze sve novi naučni rezultati, čime se obim ljudskog znanja sve više širi. Stoga ne postoji mogućnost da se do u detalje savladaju sva ili većina naučnih postignuća; redovito to nije moguće ni u nekoliko srodnih nauka; čak je to teško i u jednoj samoj nauci. S obzirom na to čovjek je prisiljen da obrađuje specijalne dijelove nauke i da se obraća detaljima.

Međutim, specijalizacija općenito, a u pravnim naukama posebno, ima svoje dobre i loše strane. Njena je dobra strana prije svega u tome, što odgovara jednoj praktičnoj potrebi; zatim u tome, što ima za posljedicu koncentraciju napora na jedan ograničeni krug ili na pojedini problem, čime se daje mogućnost detaljnog ispitivanja i donošenja, na osnovu toga, preciznih zaključaka. Tu se, kod naučnika, naročito primjenjuje smisao za detalj i duboku analizu. Ali ostajući samo pri tome i forsirajući isključivo tu težnju do krajnjih granica, ta se prednost specijalizacije pretvara u opasnost.

I priroda i društvene pojave pokazuju nam, da pojedinosti postoje samo u vezi sa cjelinom i da ih samo u vezi sa cjelinom, t. j. kroz niz veza s drugim pojedinostima, možemo pravilno shvatiti. Prednost je, doduše, u nauci izdvojiti, u svrhu detaljne analize, jedan problem iz njegova kompleksa, ali je isto tako opasno potpuno ga otrgnuti i ne povratiti ga natrag njegovoj cjelini. Izvan veze nema nauke. Pogrešno je naučni pogled iscrpiti samo detaljima, a ne vidjeti cjelinu, i obratno.

Prema tome, za svaku znanost pa tako i za pravnu, gdje se u posebnim naukama izučavaju pojedine pravne pojave, javlja se potreba jedne *uopćavajuće discipline*. Kao što se u slučaju specijalizacije razvija smisao za detalj i analizu, tako bi trebalo uopćavanjem postići cjeloviti pogled i sintezu. Dok se kod posebnih nauka postavljalo pitanje, što pravo sada traži ili što je pravo jednom tražilo od određenih adresata, uopćavajućom disciplinom — teorijom prava — mi tražimo odgovor na pitanje: što je pravo kao takvo, što je ono kao *socijalni faktor*?

Teško je pravilno shvatiti pojedine pravne pojave, kojima se bavimo u posebnim naukama prava, bez rukovodne pomoći teorije prava. Ako se zadržimo samo na spoznaji pravnih pojava, ne možemo postići racionalnu spoznaju prava, pojam o pravu. Baveći se jedino posebnim naukama prava, možemo samo odgovoriti na pitanje »*Quid iuris?*« (što je po pravu, što pravo traži), ali ne i »*Quid ius?*« (što je pravo, što je pravo kao takvo). Odgovor na potonje pitanje može dati jedino nauka, koja istražuje suštinu prava — a to je teorija prava.

U svojoj prvoj zadaći na formiranju *pojma* o pravu teorija prava oslanja se na posebne pravne nauke. U ovim naukama, naime, mi možemo opaziti pojavne forme prava kroz historiju. Samo kroz niz pojavnih formi, apstrahiranjem njihovih nebitnih obilježja, a uopćavanjem bitnih, može se postići saznanje suštine.

Sušтина materije otkriva se proučavanjem manifestacija materije (kretanja, djelovanja i t. d.). Suština živog razumnog bića pomoću njegovih vanjskih očitovanja (misli, osjećaja, radnji i t. d.). Suštinu jednog socijalnog faktora, kao što je pravo, možemo također spoznati jedino u vezi s njegovim pojavnim formama (zahtjeva, prinude, materijalnih izvora i t. d.). Posebne pravne nauke sadrže te pojavne forme. Teorija prava za svoju konstrukciju treba najprije (ali ne jedino!) ovu građu iz posebnih nauka. Tako se razvija proces od empirijske spoznaje do racionalne, od pravnih *pojava do pojmā* o pravu.

*

Svakoj su nauci imanentne dvije težnje: da pronalazi i istraži određene činjenice, a zatim, da spoznate činjenice sredi i logički poveže. Prva se težnja obično naziva naučnom heuristikom, a druga naučnom sistematikom. Te težnje također posjeduju i teorija prava.

Međutim, potreba naučne sistematike kod apstrakcijom dobivenih saznanja ističe se još više. Nauke o konkretnim pravnim pojavama neophodno treba da usvoje određenu sistematiku. To još više treba da usvoji teorija prava, kao uopćavajuća nauka pravne znanosti. Kako u teoriju prava stalno ulaze ili treba da ulaze nove spoznate činjenice, kao rezultat stalnog razvitka pravnog i društvenog života, one bi predstavljale nesređeni zbir, ukoliko ne bi primile određeno mjesto unutar određenog sistema.

Dakle, teorija prava kao racionalna spoznaja treba da bude i *sistematska*, to jest razrađena kroz određeni sustav, koji će imati unutrašnju, logičku povezanost. Nikakvo vanjsko, mehaničko povezivanje općih pojmova i posebnih nauka prava ne bi moglo utemeljiti takvu teoriju prava, koja bi zasluživala u punoj mjeri ime samostalne nauke. Teorija prava bila bi tako svedena na jednu pomoćnu disciplinu tehničkog karaktera i time bi prestala da postoji kao teorija. Međutim, adekvatan sistem, koji posjeduju teorija prava, dokaz je ne samo specifične spoznaje činjenica nego i njihove ispravne povezanosti i klasifikacija. Između ostalih karakteristika i sistem je bitno obilježje svake teorije, pa tako i teorije prava. Teorija je potpuna jedino ako je *sustav spoznaja*.

Nadalje, teorija prava mora biti racionalna i sistematska obrada *osnovnih pojmova* u vezi s pravom i državom. Ona uzima u izučavanje najprije one pojmove, koji su neophodno nužni, da bi se moglo postići uopćavajuće saznanje o pravu i na osnovu toga pristupiti pravilnom izučavanju ostalih nauka prava. Teorija prava ne daje čitavo saznanje o pravu u kvantitativnom smislu, nego daje samo bitno i temeljno, u kvalitativnom smislu. Taj se dio unutar teorije prava može s mnogo opravdanja nazvati »*filozofijom države i prava*«, jer se time pruža šire zahvaćena spoznaja osnovnih pojmova u vezi s pravom i državom, koja je logička pretpostavka svim ostalim pravnim pojmovima. Filozofija prava bila bi tako jezgro i najvredniji dio opće teorije prava.¹

Osim toga, teorija prava obuhvaća sistem *općih pravnih pojmova*, to jest onih, koji se pojavljuju redovito u posebnim naukama prava. Teorija prava daje spoznaju i tih pojmova, čime ona zaista ispunjava i jedan zadatak pretežno tehničkog karaktera. Nema bojazni, da bi se ovom funkcijom teorije prava (ako postoji u njoj sistem osnovnih pravnih pojmova) mogao umanjiti njen značaj samostalne nauke, utoliko više, što je obrada ovih općih pojmova u teoriji prava različita od njihove obrade u posebnim naukama prava. Naročito ovom stranom teorija prava postaje *uvodna nauka* prema ostalim pravnim naukama.

Nemoguće je u sistemu teorije prava ne zapaziti ovo razlikovanje između osnovnih i općih pojmova, jer svi pojmovi nisu, za egzistenciju prava, jednako

¹ Drugo je pitanje, hoće li se ovako shvaćena filozofija prava u cjelini ili samo djelomično uključiti u predavanja opće teorije prava u prvoj godini pravnog studija i ne predstavlja li ona, zbog nedovoljne pripreme studenata prve godine, izrazitu poteškoću. Ali ona stvarno sačinjava integralni dio opće teorije prava.

nužni, pa stoga ni jednako važni. Ima pojmova, koji su neophodna pretpostavka pojmu prava, a ima ih koji to nisu. Osnovni pojmovi jesu *conditio sine qua non* za postojanje prava (to je, na pr., pojam vlasništva, pravne norme, kazne i nagrade i t. d.) za razliku od općih pojmova, koji su normalni za pravo, ali nisu bezuslovno nužni (pojam zakona, uredbe, običajnog prava, raznih vrsta tumačenja prava i tako dalje).

Potrebno je naglasiti, da ovako konstituirani osnovni i opći pojmovi ne ostaju sadržajno zatvoreni i nepristupačni dopunama ili ispravkama na osnovu novih činjenica. Budući da se pravni i društveni život neprestano razvija i mijenja, takvoj dinamici ne bi nikako odgovarala statičnost teorije prava. Prema tome, teorija prava se nikad ne smije smatrati završenom u tom smislu, da se ništa nova ne može više u nju unijeti. Jer općenito, znak nastanka i afirmacije jedne teorije jest kritika, a znak njezina nestajanja i vlastite negacije jest dogmatizam. Dogmatizam se tako očituje kao prvi znak nesposobnosti jedne teorije da odrazi i tumači objektivni svijet, a on je ujedno i razlog, da ona više nema razloga da postoji.

Teorija prava ne pruža samo uopćavajuće izučavanje *pravni* pojava. Ona to čini, doduše, pretežno i u velikoj većini slučajeva. Ali ona, radi sintetičkog saznanja samih *pravni* pojava, mora ispitati i neke njima srodne. Ona, na primjer, tretira norme morala, običajne norme i t. d., da bi specificirala (*differentia specifica*) *rod* (*genus proximum*) društvenih normi, kojima pripada i pravo.

Teoriju prava, naime, nije moguće naučno postaviti i razviti kao »čistu teoriju prava«. Pojam o pravu i državi nemoguće je dobiti pomoću »čisto pravnog metoda«, kao što to hoće poznati teoretičar Hans Kelsen:

»Opšta teorija — kaže on — onako kako je pretstavljena u ovoj knjizi, upravljena je pre na strukturalnu analizu pozitivnog prava, nego na psihološko ili ekonomsko objašnjenje njegovih uslova, ili moralno ili političko ocenjivanje njegovih ciljeva.«²

Teorija prava ne može a da — sve u svrhu pravilnijeg i potpunijeg shvaćanja svoga glavnog objekta, prava — ne uzme u izučavanje niz ostalih društvenih pojava ekonomskog, sociološkog ili političkog karaktera. To je za nju neobično važan materijal. Ona vrši nad tim »metajuridičkim« podacima jedan asimilatorski rad, i sintetička saznanja tako dobivena služe za ostale nauke prava.

Jedno na taj način može se utvrditi, što je pravo kao takvo i spoznati zakonitost razvitka *pravni* pojava.

II.

Zahvaljujući uopćavajućem pogledu na pravo i spoznaji suštine prava, upliv teorije prava širi se u ostale pravne nauke. S onim, što je teorija prava, uopćavajućim putem, postigla, ona hoće da obogati i olakša saznanje pojedinih *pravni* pojava u ostalim naukama prava. Samo na osnovu poznavanja prava kao takvog može se shvatiti, što je konkretna pravna norma u pojedinosti, koji je njen cilj i kakav je njen materijalni izvor. Može se kazati, da kao što je disciplina ustavnog prava rukovodeća za čitav *system* prava, tako je u okviru pravne znanosti za sve *nauke* prava rukovodeća teorija prava. Jer ustavno pravo je ona grana jednog pozitivnog pravnog poretka, koja u sebi sadržava osnove i glavne principe svih

² H. Kelsen: Opšta teorija prava i države, predgovor, strana 12—13, Bgd. 1952.

ostalnih *pravni* grana pozitivnog sistema jedne države. Teorija prava, s druge strane, obuhvaća suštinu onih pojava, koje se izučavaju u posebnim naukama prava. Samo putem teorije, to jest cjelovitim, uopćavajućim pogledom pojedine pojave mogu biti jasne.³

Budući da teorija prava postiže saznanje osnovnih i općih pojmova, moguće joj je da zauzme prema ostalim naukama prava izuzetan položaj: ona postaje *rukovodeća nauka* u čitavoj pravnoj znanosti.

Ta njena rukovodeća uloga sastoji se u tome, što pojedinim *pravni* naukama daje osnovne postavke i opći smjer, kojim će one krenuti dalje u razvijanju vlastitog sadržaja i svojih specijalnih pojmova. Što teorija prava dosad nije davala, ili to nije činila u potpunosti, osnovne postavke ovakvim pojmovima, to ne znači, da nije trebalo da ih daje. Teorija prava, čini se, još nije potpuno uspjela da istakne svoju rukovodeću ulogu za ostale nauke pravne znanosti.

Na nekoliko primjera može se pokazati rukovodeći značaj teorije prava prema ostalim *pravni* naukama:

a) u pojedinim naukama prava izučavaju se *pravne norme* jednog pozitivnog ili historijskog pravnog poretka. Na taj se način može saznati, kakve su pravne norme postojale u konkretnim uslovima života i koji su bili njihovi zahtjevi prema adresatima. Različite će pravne nauke govoriti o *pojedini* normama prava ili o njihovoj *skupu*, izraženom kroz pravni institut, ili o njihovoj *ukupnosti*, obuhvaćenoj određenim *pravni* sistemom. Ali nijedna posebna pravna nauka ne će se direktno upustiti u pitanje, što je pravna norma u svojoj općenitosti, što je ona kao takva, kao pojam. Posebne pravne nauke ne će uzimati u izučavanje — da bi bolje odredile pravnu normu kao takvu — ostale društvene norme i tražiti razliku između ovih i pravne norme. Mi ćemo u nauci ustavnog prava govoriti o ustavnim normama, to jest najvišim *pravni* normama u hijerarhiji propisa jednog pozitivnog sistema. Ali se ne ćemo tom prilikom upustiti u pitanje, što je pravna norma kao takva, ili koja je njena razlika prema ostalim društvenim normama (na primjer: normama morala). Sve to ima da pripremi za ostale pravne nauke uopćavajuća nauka prava — teorija prava.

b) jedan od osnovnih pojmova građanskog prava jest također pojam *vlasništva*. Građansko pravo svakako će dati detaljnu analizu *pravni* obilježja vlasništva, dat će prikaz prava vlasništva i t. d. Ali ulogu vlasništva u državi i u pravu, utjecaj njegov na klasnu strukturu, organizaciju države i na odnose među državama, nauka građanskog prava ne će direktno dati. Ona može dati pravnu analizu pojma, ali ne i njegovo sociološko porijeklo, te potpuni značaj i mjesto vlasništva u organizaciji države i prava uopće. Sve to treba da pruži teorija prava.

c) jedan od osnovnih pojmova nauke krivičnog prava jest pojam *kazne*. Teorija prava mora dati osnovno shvaćanje instituta kazne. Pitanje kazne je, naime, u vezi s nizom društvenih i naučnih problema. Ono nije, prema tome, samo pitanje krivičnog prava, već je to jedan kompleksan problem, u kojim nalaze odraza filozofske, sociološke, psihološke i druge komponente. Koji je razlog kazni i nagradi u društvu uopće, zašto pravo i država nužno moraju da raspolažu s ovakvim »sredstvima socijalne mehanike«, kako ih je ispravno nazvao Rudolf Ihering u svom djelu »Cilj u pravu?« Zašto su pravo i država klasni regulatori nagrade i kazne u jednoj državnoj zajednici, to je, naravno, predmet ispitivanja u prvom redu teo-

³ Svakako i posebne nauke prava predstavljaju *teorije*, ali u odnosu prema teoriji prava one predstavljaju posebne teorije prema općoj. Zato se i kod mnogih pisaca naglašava naziv »opća teorija prava«.

rije prava, a osnovne postavke i pojmovi postignuti tom prilikom predaju se nauci krivičnog prava na dalju obradu i specijalizaciju.

Povodom ovoga rukovodećeg značaja teorije prava prema ostalim naukama prava nikako se ne radi o tome, da posebne nauke prava gube time svoju samostalnost, jer one ne primaju gotove zaključke, nego samo osnovne postavke, sa kojih mogu ići dalje u razvijanju svojih specifičnosti.

Teoriji prava moguće je dati osnovne postavke ostalim naukama prava i zbog toga, što se ona koristi podacima iz *drugih društvenih nauka*. Ona je u savezu s nizom takvih društvenih nauka (filozofijom, ekonomijom, sociologijom i t. d.). To ne znači, da i posebne nauke prava ne mogu biti povezane s različitim društvenim naukama. Ali teorija prava u prvom redu predstavlja mjesto, gdje se konstruira jedno sintetičko saznanje o pitanjima, koja — kasnije i specijalno — razmatraju posebne pravne nauke.

Na osnovu dosadašnje analize mogla bi se postaviti slijedeća približna definicija prve zadaće teorije prava:

Prva zadaća teorije prava jest u tome, da bude sistematska naučna spoznaja osnovnih i općih pojmova u vezi s pravom i državom.

S obzirom na to teorija prava može se smatrati uvodnom, uopćavajućom i rukovodećom naukom na području pravne znanosti.

III.

U dosadašnjoj analizi predmeta teorije države i prava može se utvrditi, da teorija prava potječe iz činjenica i da nastaje kao racionalna obrada određenog ontološkog materijala. Ovdje činjenice prethode teoriji. Za svaku teoriju, pa tako i za teoriju prava, ovo je nužno, i ovo je jedini pravilan put. Ali to nije sve niti je potpuno.

Cjelovit opis funkcija jedne teorije nikako nije na ovaj način priveden kraju. Dati »otisak stvarnosti« svakako je logična i primarna dužnost teorije, ali to nije njen *potpuni zadatak*. Suprotno bi nam mišljenje nametnulo pitanje *što će nam postignuto saznanje*, kamo i kako da ga primijenimo u praksi pravnog i još šire — *društvenog života*? Ovakvo je mišljenje svakako izazvano jednostranom, pa stoga djelomično i pogrešnom interpretacijom pojma teorije. Na osnovu njega mi ne bismo mogli saznati, šta to znači »teorija kao materijalna sila« ili »teorija kao oružje duha«. Čini se, da se konstatiranju i razradi ove činjenice odnosno imanentnog elementa u svakoj teoriji, pa tako i u teoriji prava, nije dosad u našoj pravno-teoretskoj literaturi poklonila dostojna pažnja. Međutim, analiza razvitka pravno-filozofske misli mogla bi nam o tome dati vrlo korisnih podataka.

Stoga u pojam teorije prava treba unijeti osim ontološkog i *deontološki* element, koji je nuždan, ako teorija hoće da ispuni svoju cjelovitu funkciju. To znači, da ona ne završava svoju društvenu ulogu *samim saznanjem*, pa makar se radilo o spoznaji tako važnih društvenih fenomena, kao što su pravo i država. Teorija pod određenim uvjetima postaje materijalna sila i tada, nastala na osnovu činjenica iz objektivnog svijeta, utječe na objektivni svijet. U tom slučaju ona prelazi iz sfere *saznanja* na područje *djelovanja* te postaje stvarna mogućnost da se, spoznavši suštinu pojava, utječe na formiranje pojava u određenom pravcu. Konačni cilj svake teorije, pa tako i teorije prava, jest u tome da ona služi tumačenju objektivnog svijeta, ljudskom društvu.

Ali problem te druge strane teorije prava dostojan je posebne i historijski dokumentirane obrade, čime bi se nadmašio opseg naslova ovog članka.

K U L T U R N I Ž I V O T

Rudolf Matz

In memoriam — VACLAVU HUMLU (1880—1953)

Vačlav Huml red. prof. Muzičke akademije u Zagrebu, rođen je god. 1880. u Berounu u Češkoj. Apsolvirao je g. 1899. praški Konzervatorij, kao učenik znamenitog pedagoga Otokara Ševčika. Dvije godine bio je koncertni meštar Filharmonije u Lavovu, od 1903. do 1922. nastavnik violine u školi Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu, od 1922. do smrti redoviti profesor i pročelnik odjela za violinu i violončelo Muzičke akademije.

Malo ima muzičkih pedagoga u svijetu, koji bi kroz pola stoljeća jednakim elanom i jednakom intenzivnošću radili na odgajanju mladih generacija u istom gradu, pa čak u istoj zgradi.

Kad je Huml došao k nama, Zagreb je — unatoč razmjerno velikom broju amatera i intenzivnom gajenju komorne glazbe u pojedinim zagrebačkim kućama — u muzičkom svijetu vrlo malo značio. Zato nije teško zamisliti, pred kakvom se golemom zadaćom našao prof. Huml. Bile su samo dvije mogućnosti: ili da se prilagodi prilikama, da pomalo zaboravlja sve ono veliko znanje, koje je dobio od svog učitelja (kako se to događalo velikoj većini muzičara, koji su iz većih centara došli u Zagreb), ili da se beskompromisno baci na posao, da prilagodi sredinu, u koju je došao, svojem nivou i svojem gledanju na umjetnost. Huml je izabrao ovaj drugi, za njega daleko teži put, koji je njemu donio značenje velikog pedagoga, a Zagrebu muzičku kulturu.

Pedagoško djelovanje prof. Humla možemo razdijeliti u tri razdoblja. Točne granice između pojedinih razdoblja ne daju se povući, no možemo reći, da prvo razdoblje — u kojemu prof. Huml predaje svojim učenicima uz manje izmjene ono, što je naučio od svog učitelja Ševčika — traje nekako do prvih godina trećeg decenija. U to doba prof. Huml radi kao posve osamljena pojava, i njegov rad oštro odskače od svega ostalog, što je učinjeno kod nas za to vrijeme na muzičkom polju. To razdoblje svršava formalnim ili stvarnim apsolutorijem prve grupe njegovih učenika, a to su Baloković, Kolić, Miranov, Pejačević, Schön, Špehar i dr. Žepić. U drugom razdoblju karakteristične su dvije činjenice: prva, da je u to doba Huml počeo tražiti u većem opsegu nove putove u pedagogici violine, a druga, da u svom radu na dizanju muzičkog nivoa Huml nije više tako osamljen, kao što je bio do tog vremena.

Nakon svršetka I. svjetskog rata došlo je do velikih promjena u muzičkom životu Zagreba u idejnom i u stvarnom smislu. Zagreb, koji je dotad na tom polju bio bližnja točka na liniji Beč—Graz—Zagreb, postaje centrom novog muzičkog zbivanja. Prestaje biti provincijalnom filijalom zapadno- i srednjeevropskog muzičkog života, bez spomena vrijednog muzičkog produktivnog i reproduktivnog stvaranja, prestaje biti mjesto, u koje bi tek od vremena do vremena zalutao pokojni renomirani umjetnik. Zagreb dobiva bogatu koncertnu sezonu, sa brojnim gostova-

njima inozemnih umjetnika, tako da i posjetioci koncerata i muzičari stječu pojam o vrhunskim muzičkim ostvarenjima. Pomlađuje se opera, osniva se Zagrebačka filharmonija, Zagrebački kvartet (jedan je od njegovih osnivača i prof. Huml). Pojavom naprednih amaterskih pjevačkih društava »Lisinski« i »Glazbenog društva intelektualaca« kao i reorganizacijom »Kola« diže se nivo vokalne muzike i pobuđuje interes za muziku u svim slojevima građana. Umjesto gotovo isključivog konzumiranja stranih muzičkih djela počinje se sistematski izgrađivati domaća muzička literatura, koja je — ne malim zalaganjem Dobronića— većim djelom bazirana na našem narodnom melosu. Time je zapravo nastavljen onaj rad, koji je prestao smrću Lisinskog. Dok su, na pr., Česi nakon Smetane i Rusi nakon Gljnke stvorili svoje specifične »škole«, mi smo nakon Lisinskoga lutali kojih 60 godina i izgubili se u blijedim i bezbojnim putovima muzičke malograđanštine.

U početku te nove epohe osniva se i Muzička akademija u Zagrebu, kao naš najviši muzičko-odgojni zavod. Zaslugom dugogodišnjeg njezina rektora prof. Frana Lhotke bila je dobro i stručno organizirana te je ubrzo pokazala uvjerljive i nedvournne rezultate svoga rada. Na instrumentalnom polju razvila su se uz ostale dva snažna razreda, i to razred klavira prof. Svetislava Stančića i razred violine prof. Vaclava Humla, dok se u odjelu za kompoziciju gotovo isto tako afirmirao razred prof. Blagoja Berse. Ta tri velika imena naše muzičke pedagogike, uz zdušno zalaganje ostalih, označuju veliku prekretnicu u našem muzičkom životu. Njihovom zaslugom prošli smo ogroman jaz između sentimentalnog diletantizma i pozitivne umjetnosti bazirane na stručnom znanju i savremenim pogledima.

Otprilike u isto doba započinje druga epoha Humlova pedagoškog rada. Majstor je u kontaktu gotovo sa svim istaknutim savremenim pedagozima violine. Povremeno se sastaje s njima, kad odlazi u inozemstvo na pojedina međunarodna natjecanja, na kojima redovito sudjeluje kao uvaženi član porote. Svaki istaknuti violinista, koji koncertira u Zagrebu izmjenjuje tom prilikom misli sa prof. Humlom.

U to vrijeme dolazi do važne prekretnice na polju tehnike violine. Opazilo se, da odviše jednostrano forsiranje tehnike ne daje potpuno zadovoljavajuće rezultate, a uočila se i činjenica, da tehnika, onako kako je bila formulirana i izrađivana početkom ovog stoljeća, ima neke nedostatke s obzirom na fiziološke funkcije čovječjih organa. Povod za to dao je slučaj nekolicine poznatih virtuozna tadašnjeg vremena, a naročito slučaj Kubelika. Kad su ti umjetnici došli u najzrelije godine i kad su se od njih očekivali najveći rezultati, oni su naglo popustili. Konstatirano je potpuno iscrpljenje mišića, tetiva i živaca obiju ruku, kao posljedica suvišnog i neekonomskog potroška energije i tkiva zbog t. zv. »igre pomoću snage« (Kraftspiel) i konstantnog pritiska.

Da bi se tome doskočilo, javlja se nov način sviranja pomoću opterećivanja zica prirodnom težinom ruke (Gewichtspiel) i pomoću elastičnog udara prstiju (perkusijske) s izmjeničnim otpuštanjem (relaksacijom). Ogromna uštednja snage i daleko ležernija igra omogućili su slobodnije muziciranje a i očuvanje elastičnosti organizma izvodioca do duboke starosti. Prestaje se i s forsiranjem žonglerske tehnike, koja je sama sebi svrhom, a tehnika se podvrgava službi umjetničke interpretacije. Muzikalno plitke kompozicije, u kojima prevladavaju vanjski efekti, silaze pomalo s programa, da ustupe mjesto ozbiljnim i vrijednim djelima violinske literature. Ostaju tek standartni koncerti, a sonate i komorno-muzička djela istiskuju razne varijacije, parafraze opernih arija, fantazije i slične manje vrijedne muzičke forme.

Prof. Huml budno prati taj razvitak. Svojim ogromnim pedagoškim djelovanjem i sâm sudjeluje u traženju novih putova. Duskora se opažaju velike koristi

od primjena tih novih principa, koji su u Humlovoj školi dali odlične rezultate, utoliko više, što je u to doba njegov razred obilovao talentiranim studentima. Kako je nakon rata Vojvodina (bivša južna pokrajina Mađarske) pripala našoj državi, nadareni mladi violinisti — kojima oni krajevi obiluju — saznajući za izvrsne rezultate Humlove škole, došli su u Zagreb umjesto u Budimpeštu. Došli su u dobar čas, jer su naišli na pedagoga, kojemu jedva da je bilo premca.

Među prvim i značajnim apsolvencijama toga doba bio je Ljerko Spiller, sada koncertant i profesor i koncertni meštar u Buenos-Airesu. Za njim su slijedili deseci apsolvencija, sve samih dobrih i solidnih instrumentalista, koji su znali svoj métier. Nezaboravni su nastupi Humlovih učenika na ondašnjim javnim priredbama Muzičke akademije. Na pojedinim večerima znalo ih je nastupiti i po četvorica, od kojih je jedan bio bolji od drugoga. Sve je bilo tehnički korektno, stilski ispravno, temeljito prostudirano, a izneseno proučeno i s mnogo elana.

Orkestar Akademije, u kojemu je bila većina Humlovih učenika, dovinuo se tridesetih godina pod vodstvom prof. Lhotke do zamjerne visine.

Nije nam moguće u okviru ovoga prikaza nabrojiti sve Humlove učenike — proizašle većinom iz ove etape — koji djeluju u domovini i u inozemstvu. Evo ih tek toliko da bi se donekle vidio opseg Humlova rada. U Zagrebu djeluju: Aranjoš, Bačić, Barić, Dujmović, braća Đorđevići, Fišer, Ganoci, Grebenar, Kurtaker, Matz, Odhazel, Ogrizović, Pinkava, Prukner, Schön, Segedi, Senci, Senečić, Špehar, Šulek, Thune, Unger, Vicey, Weiland i drugi. U ostalim mjestima ove države: Dermeš i Ornik (Ljubljana), Dragutinović, Marjanović, Marković, Pašćan i Žeželj (Beograd), Brandl (Maribor), Kiršner i Skobalr (Rijeka), Moćan (Karlovac) i D. Šulek (Varaždin). U inozemstvu djeluju: Baloković, Hudarski, Kerče, Kolić, Kuharec i Plamenac (USA), Jovanović (Engleska), Hahn i Winckler (Njemačka), Menšik i Mikšl (Austrija), Derhovšek (Mađarska), Šlik (Češka). Na ostalim kontinentima nalaze se: Nedelčev u Johannesburgu u Africi, Sever u Jeruzalemu, Nevistić u Australiji i Spiller u Argentini. Od inozemaca, koji su došli profesoru Humlu u Zagreb na studije, spomenuti ćemo trojicu Engleza: Jacka Heuwela i braću Friedländer. Napokon i nekoliko imena njegovih najmlađih učenika: Hefler, Klima, Kugy, Kviring, Lorković, Mijatović, Minić, Palinko, Stranić, Turajlić i Vuković.

Taj veliki procvat, kao plod razvitka majstora u drugoj epohi njegova djelovanja, naglo je prekinut god. 1941., kad je Drugi svjetski rat zahvatio i našu zemlju. Kao Slaven, rodom Čeh, Vaclav Huml nije nikako mogao shvatiti, da poplava Wehrmachta, SS-a i Gestapa u jednoj slavenskoj zemlji može značiti slobodu i nezavisnost tog naroda i te zemlje. Ljudi, koji su bili tada na čelu muzičkog života Zagreba, upotrebili su to kao argumenat da maknu prof. Humla s Akademije. Umirujući je zajedno s prominentima prof. Stančićem, Duganom, Lhotkom i još nekim nastavnicima Muzičke akademije. Nije čudo, da je u relativno kratkom vremenu od 4 godine pao nivo našeg najvišeg muzičkog zavoda. Najviše je stradao gudački odjel, koji se još dugo vremena nakon svršetka rata, kad su prilike na Muzičkoj akademiji već davno bile normalizirane, nije mogao oporaviti. Tek prije tri godine nastupilo je u violinskom odjelu Muzičke akademije neko poboljšanje. Trebalo je oko pet godina, dok su došli do izražaja ponovni rezultati rada prof. Humla. Taj rad, u kojemu se majstor služio bogatstvom svog cjelokupnog iskustva, tvori treću i posljednju epohu njegova djelovanja.

Kroz čitavo vrijeme, dok je bio udaljen iz Akademije, prof. Huml neumorno radi dalje, kao da se nije ništa dogodilo. Od jutra do mraka drži satove sa svojim starim, već apsolviranim učenicima. Usavršava ih i priprema s njima koncertne

programe, a poučava i dio onih mlađih učenika, koji su formalno bili upisani u Konzervatorij (kako je tada prozvana Muzička akademija), a stvarno su učili kod njega. Proučava stručnu literaturu. Mnogo studira i eksperimentira.

Među njegovim naprednijim učenicima-apsolventima nalazi se i dr. Milan Žepić, koji neprestano s njime radi. On upozorava prof. Humla na noviju medicinsku literaturu, koja obrađuje teme interesantne i poučne za violinskog pedagoga, koji želi dublje upoznati mehanizam čovječjeg tijela. U razgovorima se pretresaju mnoga fiziološka pitanja, s jedne, a akustička, s druge strane. Govori se o inervaciji, refleksima, tonusu, labavljenju, perkusiji i o drugim, dotada manje upotrebljanim elementima metodike violine. U to doba sređivao je prof. Huml u sebi sve rezultate progressa druge epohe njegova djelovanja, u kojoj se osjetljivo udaljio od nasljedstva svog profesora i pošao svojim putem.

S piscem ovih redaka, s kojim je u to doba prof. Huml stalno radio, raspreda elemente gudačke tehnike i njihovu primjenu u sviranju violončela. Kao praktičar i propovjednik neprekidnog i konzekventnog rada na izgradnji tehničkih mogućnosti svakog instrumentaliste nerado odgovara na postavljena pitanja teoretske naravi. Često prekida debatu usklikom: »Vježbajmo radije, od toga ćeš imati više korist!« Međutim, kad bi vidio formulacije njegovih sugestija ispisane na papiru, izrađene tehničke vježbe, etide i stavke za predavanja, nesebično bi s najvećom pripravnosću pregledavao i dotjerivao predloženi materijal. I u tom poslu bio je jednako savjestan i ustrajan kao i kod predavanja.

Nešto kasnije — na nagovor potpisanog — pridružio se tom poslu i tim debatama i naš majstor-čelista Antonio Janigro, koji je pod dojmom Humlovih teorija i dostignuća revidirao i dotjerao tehniku svoje desne ruke romanskog (francusko-talijanskog) tipa u smislu srednjeevropskog načina (Ševčik-Flesch-Huml). Danas možemo mirne duše ustvrditi, da se u naglom usponu Antonija Janigra u red najistaknutijih čelista svijeta odrazuju i rezultati one violinske tehnike, koju je nesumnjivo vidno unapredio i prof. Vaclav Huml.

Zajedničkom izmjenom misli i nazora između prof. Humla, Janigra i Matza nastalo je i enciklopedijsko didaktičko djelo »Prve godine violončela«. Čudan je slučaj, da su čelisti prvi i dosad jedini fiksirali i formulirali dio rezultata Humlovog rada, da se njime posluže u izgradnji tehničkog sistema moderne igre na violončelu.

Tko je poznavao temperamenat prof. Humla, njegov način rada kod poučavanja i elan u radu, znađe da unatoč nagovaranju sa svih strana, da formulira barem bitne momente svoje škole, do toga nije moglo doći, jer prof. Huml naprosto nije zato imao ni vremena ni energije. Morao bi napustiti intenzitet i opseg poučavanja, a to ni pod koju cijenu nije htio učiniti. Svoj život posvetio je isključivo poučavanju. To je bilo primarno. Sve ostalo — ma kako bilo lijepo i zanimljivo — dolazilo bi u drugi plan. Pod starije dane znao se tužiti, da je život zapravo mimo njega prošao, no kad bi mu se pružila alternativa: ili ugodna razonoda ili rad sa učenicima, redovito bi bez oklijevanja prihvatio ovo drugo. Znao je raditi sa učenicima devet do deset sati dnevno, uvijek poletan i neumoran. Njegov sat nije se podudarao s astronomskim pojmom sata, i onaj, koji bi imao sreću da bude zadnji ili prije ili poslije podne, ostajao bi kod njega dva i više sati, a da pri tom ne bi osjetio kako je vrijeme brzo prošlo.

Znalo se dogoditi, da su neki učenici — naročito mlađi — pripravivši na pr. cijeli stavak koncerta od nekoliko stranica, išli kući i sa tako produljenog sata s nekim razočaranjem, jer nisu na satu prošli više od dva ili tri retka. No baš to temeljito izrađivanje elemenata tehnike lijeve i desne ruke bilo je glavna značajka

rada i škole prof. Humla. Svladavši na satu definitivno tek nekoliko težih fraza, učenici su daleko više naučili, nego da su prošli cijeli stavak svladavajući ga nekom neizrađenom i neprovjerenom pseudo-tehnikom!

Učenike prof. Humla — naročito nastavnike visoke škole: prof. Šuleka, prof. Pinkavu i prof. Schöna u Zagrebu, te prof. Marjanovića u Beogradu — čeka važna zadaća, da sakupe, što je moguće više raznih zapisaka i skica, koje su pojedini učenici pravili o opaskama pa i cijelim predavanjima majstora, a isto tako sve, što znadu iz vlastitog sjećanja, pa tako otmu zaboravi velika iskustva pedesetgodinšnjeg intenzivnog rada čovjeka, koji je stvorio zagrebačku violinističku školu. Iako počinja još ne dolazi kao stalan termin u naučnoj literaturi, ona postoji danas kao činjenica koju se ne može pobiti. To potvrđuje velik broj Humlovih učenika, koji djeluju na svih pet kontinenta. Svi se oni — ukoliko se nisu zapustili — odlikuju tehnikom visoke kvalitete i profinjenim muzičkim ukusom: oznakama majstorske Humlove škole.

N A U Č N A K R O N I K A

Duro Kurepa

POVODOM DESETGODIŠNJEG POMENA NIKOLI TESLI

Ove je godine 10 godina kako je nestalo veleuma Nikole Tesle (a za 3 godine bit će prva stogodišnjica njegova rođenja). Diljem Jugoslavije, a i u pojedinim prigodama izvan Jugoslavije, sluša se i govori o Tesli. Ljudi se upoznavaju s tim izdankom kršne Like, koji je godinama i godinama držao bez predaha istraživački svijet i koji je rasijavao ideje i izume kao što plamen rasijava svjetlo. Upoznavaju čovjeka koji se udario čvrste temelje električnog doba čovječanstva pokazavši kako se pogodna električna energija može lako proizvoditi, obrađivati, prenositi i svuda upotrebljavati, jer višepletne naizmjenične struje, pripadni generatori, transformatori i motori, zatim električni impulsi velike frekvencije i velika napona, novi fenomeni što ih te struje pokazuju, nove mogućnosti koje su s tim u vezi nastale (orijentacija, radiotehnika, telekomunikacija, luminiscencija i t. d.), sve su to bila velika otkrića vezana uz Tesline radove.

Međutim, Teslu ljudi ne poznaju dovoljno. Ima toliko strana sa koje on još nije osvjtljen. Sreća je, što je njegova zaostavština stigla u našu zemlju, što se osniva Muzej Nikole Tesle u kojem će ta zaostavština biti na uvid i upotrebu našim i stranim stručnjacima. No najvažnija je stvar da se čim prije izdaju *cjelokupna Teslina djela* i to, onako kako se to danas radi: fotografiranjem originalnih Teslinih članaka, patenata i t. d. sa bogatim i stvarnim komentarom na istom jeziku; uz to naravno dolazi i prevod na naš jezik. Taj veliki poduhvat naša je dužnost i u nacionalnom i u naučnom humanom pogledu. Ne će to biti samo način da se odužimo Tesli, nego će izdavanje Teslinih djela biti izvanredno jak podstrek za naučno i industrijsko uzdizanje u našoj zemlji. Jer, Teslinim idejama protkana su mnoga i najvažnija dostignuća moderne nauke. Na pr. njegova predavanja 1892-3 o visokofrekventnim strujama visoka napona što ih je držao u New Yorku, Londonu (2 put), Parizu, Beogradu,¹ Filadelfiji i St. Louisu trajan su stimulus i slika naučna razvojna stvaranja. Koliko je tu dubokih filozofskih i psiholoških misli, i koliko se tu ogleda dubok fizičar mislilac i velik fizičar eksperimentator, velik inženjer realizator! I koliko je misli već tu izrečeno ili natuknuto, koje su prava klica tolikih poznijih čitavih područja moderne fizike i uopće moderne nauke i tehnike.² Izučavanje Tesle je vrlo zahvalan predmet za pisanje disertacija i studija iz područja fizike, kemije, biologije, psihologije, filozofije i tehnike! I da k tome stvar bude najmodernija!

¹ Dosad nisam provjerio da li je Tesla predavao i u Beogradu 1892.

² Zato je, po mojem mišljenju, šteta što se imenom Nikole Tesle zove zasad tek jedan naučni institut sa relativno uskim područjem djelovanja, kao što je Institut Nikole Tesle pri Srpskoj akademiji nauka u Beogradu; sa još više razloga mogao bi se čitav naučni agregat u Vinči nazvati Institut Nikole Tesle, po analogiji onoga što je urađeno u Zagrebu dajući analognom institutu ime Ruđera Boškovića, tog velikog Lomonosovljeva vršnjaka. Dodajmo da će se i fizički institut u Ljubljani zvati imenom jednog našeg naučenjaka Jožefa Stefana, koji je u drugoj polovini prošlog vijeka bio profesor fizike na bečkom sveučilištu.

A opet, kako je Teslin primjer poučan baš u današnje doba. Preko Tesle smo naime ušli u sveopće iskorištavanje tako podobne i fine energije kao što je električna; nakon bezazlenog Talesova otkrića oko 600 godina prije naše ere, da natrljan jantar (= elektron na grčkom, odatle riječ elektricitet) privlači pojedina laka tjelešca, pa preko dugog zaborava te pojave sve do njenog ponovnog otkrića sa strane Gilberta na prelomu 16/17. vijeka, pa preko 17. i 18. stoljeća, kad je elektricitet — osim korisne upotrebe za gromobran — bio upotrebljavan za igračke i rasonode po dvorovima i vašarima, došla su među ostalim Galvanijeva i Faradayeva otkrića novih izvora te energije, koje je najzad naš Tesla proveo u djelo uočivši na kako se širokoj skali ta energija može proizvoditi i trošiti iskorištavajući na pr. jeftinu mehaničku energiju vode. Teslina smionost, dubokoumnost i snalažljivost u svladavanju tih problema trajan su primjer.

Tesla kao primjer može biti vrlo koristan danas, kad smo naišli na tako neslućeno jake nove izvore energije kao što je na pr. nuklearna! Treba naći nekoliko osnovnih porišta, pa da se i ta energija oživi, odnosno ukroti! Iskorištavanje na pr. sunčane energije na direktniji način, a ne zaobilaznim putem preko bilja i vode, također je već problem koji ne spada u neostvarljivo. Sličan problem sa raznim drugim svemirskim vjesnicima (kosmičke zrake i t. d.) također se postavlja. Svladavanje vanzemaljskog prostora postalo je već čisto tehničkim problemom. Upoznavanje rasteća žive i nežive materije, premoštenje jaza između žive i nežive materije, upoznavanje mehanizma pojedinih funkcija, pa čak i misaonih, i strukture pojedinih naših organa i razlog da pomoću tih svojih nekoliko problema koji nisu više puka maštanja, a u rješavanju kojih Teslin profil kao pregaoca može djelovati izvanredno podstrekavajući. Tesla je svjetski veleum i služi primjerom čitavu čovječanstvu. No nama, njegovim sunarodnjacima, on je osobit ponos i jedna velika garancija da ćemo se danas, kad na globusu više nema nepoznanica u pogledu ljudskog potencijala i kad je cijelo čovječanstvo na putu da se uhvati u jedno veliko kolo napretka, snaći i održati u novoj vrsti napora i borbe — u saobraćanju sa Prirodom, u otkrivanju i korištenju beskonačnih izvora i mnoštava energije posvuda rasutih.³

³ U slijedećem broju donijet ćemo izvadak iz jednog Teslinog predavanja, koje pokazuje domet njegove misli.

JEDNO OBJAŠNENJE

(povodom spora Bičanić-Novak)

Redakcija je primila slijedeće pismo koje u cjelosti objavljuje:

Gospodine uredniče!

U vezi s člankom g. J. Medarića, predavača Ekonomskog fakulteta »Kompatibilitet i inkompatibilitet«, u Vašoj reviji br. 3. molim Vas, da objavite jedno malo objašnjenje za Vaše čitaoce.

Marx u »Kapitalu« (III. 295.) opisuje u poglavlju o historiji trgovačkog kapitala tri slučaja, kako trgovački kapital prelazi u industrijski. Jedan je, kada se trgovac obogati trgovinom i ulaže svoj kapital u industriju. Drugi je, kada trgovac, koji se obogati, zaposljuje svojim kapitalom više malih producenata, da proizvode robu za njegovu trgovinu.

A treći je slučaj, kada industrijalac (ili manufakturni producent) postaje trgovac. Zašto? Zato, da bi, prodavajući neposredno svoje proizvode, prisvojio sebi trgovačku dobit i investirao tako u trgovini akumulirani kapital u proširenje svoje industrije.

Takvu moju interpretaciju (zapravo tek parafrazu) Marxa nazvao je g. asistent M. Novak u »Ekonomskom pregledu« besmislicom, jer da se tu ne radi o pretvaranju trgovačkog kapitala u industrijski nego obrnuto. Moj pravni zastupnik g. dr. M. Kalodera koji se sada nalazi duže vremena na liječenju u inozemstvu, je jednom retoričkom figurom istakao u svom plaidoyeru na sudu netočno shvaćanje Marxa od strane g. Novaka, koje je shvaćanje sada prihvatio i pisac članka u Vašem časopisu g. Medarić.

A tu moju »interpretaciju« Marxa ne treba smatrati naročito kompliciranom ni teškom, jer se u stvari radi o jednostavnoj i opće poznatoj pojavi, da industrijski (i manufakturni producenti) prodaju svoje proizvode neposredno na tržištu.

Zagreb, 22. siječnja 1953.

S poštovanjem

Rudolf Bičanić

P R I K A Z I I O S V R T I

D. Pejović

JEDNA TEOLOŠKA RASPRAVA O MARKSIZMU*

Pred nama je rasprava jednog teologa o Marxu i njegovu učenju. Na drugoj strani knjige propisno stoji: »Nihil obstat, ... imprimi potest...« — kao i na svakoj drugoj crkvenoj knjizi. Motto je autor uzeo iz »Bijesova« F. M. Dostojevskog, u kojem se izriče vjera u »vječni zemaljski život... gdje je postignuta sreća...«.

U predgovoru između ostalog stoji: »Ove su stranice pisane za kršćanina. One hoće biti prilog upoznavanju marksističkog humanizma.« Autor je uvjeren u duboku aktuelnost svoga djela. On ne suprotstavlja marksizam s kršćanstvom iako je marksizam materijalizam. »No marksizam nije samo materijalizam. kolektivizam, komunizam. On je nešto više«. Zato u našeg autora postoji vjera da kršćanstvo i marksizam mogu koegzistirati a da se međusobno ne napadaju.²

Knjiga je podijeljena na dva dijela, Prvi je dio sistematski prikaz Marxova učenja u tri aspekta od kojih svaki čini predmet jedne glave: I. Marksizam kao materijalizam, II. Marksizam kao komunizam, III. Marksizam kao ateizam. U postavljajući pitanja o materijalističkom smislu marksizma, pisac polazi od ranih radova Marxa, specijalno od »Ekonomsko-filozofskog rukopisa« (1844)³, i uz to obilatō konsultira »Kapital« i Engelsonov »Anti Dühring«.

Uspoređujući sudove raznih suvremenih autora i komentatora Marxa s lije-

va i s desna, autor, izgleda prema svemu, nastoji da pobije tezu da je marksizam samo materijalizam. On — zajedno sa H. Lefebvreom i J. Hippolyteom — smatra da vrijeme gospodstva materije nad mišljenjem spada u predhistoriju čovječanstva, u periodu klasne borbe u kojoj se individuum tek posredno preko klase odnosi prema drugome čovjeku i čovječanstvu uopće. On je subsumiran pod društvo, njime determiniran i nije slobodan jer je izgubljen u masi. Da bi to dokazao, autor na svakoj stranici koristi izjave i citate raznih marksista i drugih filozofa, ponajviše egzistencijalista. Tu se nabrajaju imena: Henri Lefebvrea, G. Lukacsa, J. P. Sartrea, J. Hippolyta pa i Nikole Berdjajeva. Ovaj posljednji jednom je prilikom izjavio da »marksizam nije materijalizam već egzistencijalizam«. Po svemu što autor kaže i citatima koje izabire, vidi se da naginje egzistencijalizmu. No sam marksizam on ipak tretira kao materijalizam u filozofskom, tehnološkom i sociološkom smislu. Mnogim citatima on dokumentira svoje sudove.

U glavi o marksističkom komunizmu već na samom početku nalazimo jednu vrlo zgodnu i preglednu shemu samotuđenja (autoaliénation, Selbstentfremdung) čovjeka. Ono je tu prikazano u svim slojevima i sferama od tehničke i ekonomske do umjetničke i filozofske. Ustvari to je shematski prikaz na svega jednoj stranici — čitavog marksizma

* H. C. Desroches: Signification du marxisme, suivi d'une unitation bibliographique a l'oeuvre de Marx et Engels; Ed ouvrières, Paris 1950., 395 p. in 80.

² II. Desroches: Signification du marxisme, p. 17.

³ Treba upozoriti da se taj Marxov spis na Zapadu smatra i respektira kao njegov osnovni filozofski rad.

kao teorije i praktičnog političkog programa.

U zaključnoj glavi o ateizmu pisac prikazuje putove postepenog ukidanja kategorija ekonomskog otuđenja (najamnog rada, robe, novca, kapitala) i ideologije (otuđene svijesti), određene u četiri smisla. U patološkom smislu alijenacija je mistifikacija koja se ispoljava kod ljudi kao na pr. licemjerje i škrtost. Nadalje autor određuje alijenaciju u sociološkom, teološkom i mističkom smislu. U zaključku »Marksizam i kršćanstvo« autor kaže da između marksizma i kršćanstva nesumnjivo postoje nerješive teoretske protivrječnosti. No time pitanje praktičnih odnosa između kršćana i marksista nije riješeno nego je ostalo otvoreno. Pisac priznaje da je u svojim razmatranjima periodično upadao u eklekticizam koji je bio ponekad kršćanski marksizam, katkad marksističko kršćanstvo.⁴ Ali uprkos svemu on optimistički zaključuje: »Razmatranja koja su tu nabačena upućena su onima — a tih je srećom sve više — koji su u svom teorijskom i praktičnom životnom iskustvu priznali da marksizam i kršćanstvo, kao konkretne historijske činjenice imaju na dva različita plana značaj koji se ne može odbaciti.«⁵

Prikaz je pisan sistematski, informativno i pretstavlja interesantan primjer svoje vrste. Marksizam je izložen kao sistem i, naravno, kompletiran s tomizmom i augustinizmom. Pokušaj, koji zaslužuje pažnju, jer ukazuje na jedan novi taktički stav crkve prema marksizmu. Mnogi problemi u njemu dobijaju i prilično točna rješenja. Autor na svakom problemu izlaže originalno marksističko rješenje i nakon toga svoje tumačenje koje se obično završava nekim pomirljivim stavom tako da se dobija utisak da je intencija marksizma i kršćanstva potpuno ista. Bogata erudicija, dobro snalaženje u tekstovima i slo-

bodno kretanje unutar okvira marksističkih problema pokazuju da je djelu prethodio ozbiljan i studiozan rad. To je izazvalo interes za tu knjigu. Ovo djelo, uprkos svojim pogrešnim teoretskim zaključcima pokazuje da se tu radi o naporu jednog od najboljih poznavalaca i interpretatora marksizma iz redova filozofa katoličke crkve. Pored toga na Zapadu ga smatraju i za jednog od najboljih poznavalaca sovjetske filozofije.

Intencija autorova je očito usmjerena na to da pomiri nešto što je nespojivo. To mu nameće jednu naročitu poziciju, koja, kako smo već naglasili, daje na slutiti da se radi o novoj taktici katoličke crkve prema marksizmu: ako je marksizam već toliko jak da ga se ne može odbaciti onda mu treba prići na drugi način. Mora ga se prisvojiti i »pokazati« kako marksizam ne donosi ništa novo, već samo ponavlja i odlučnije traži ono što je već zahtijevalo kršćanstvo. Tako je marksizam — u svijetlu ove »teorije« — samo konsekventno provođenje ideja kršćanstva.

Drugi dio knjige je »Bibliografski uvod u djela Marxa i Engelsa«. Autor ovog dijela knjiga je Ch. F. Hubert. I ovaj dio je podijeljen na dva odsjeka. Prvi odsjek je »Uvodna bibliografija«. Ona čitav opus Marxa i Engelsa dijeli na nekoliko dijelova, a od sljedbenika navodi Plehanova, Lenjina i Staljina. Struke su slijedeće: politička ekonomija, teorija države, opća teorija historije (dijalektički i historijski materijalizam), strategija i taktika i sume marksizma. To je prema autoru uvodna literatura u marksizam. Ima tu, međutim, i spisa koji baš i nisu uvodi nego kapitalna djela. Osim poznatih nam djela klasika, tu se spominje pod strukom političke ekonomije i Segalov udžbenik političke ekonomije, a u rubrici strategija i taktika — Staljinova »Pitanja lenjinizma«! — Izgleda da je autor Staljina pribrojio u

⁴ H. Desroches: Signification du marxisme, p. 247.

⁵ Loc. cit.

sljedbenike Marxa pod utjecajem zaglušne propagande KPF i SSSR-a.

»Dopunska bibliografija« kao drugi odsjek, navodi djela Marxa i Engelsa kronološkim redom. Na kraju se spominju kao najbolji prikazi marksizma radovi Lenjina, Plehanova i Cornu-a. Iza toga dolazi »Korespondencija« i »Zbornici tekstova«.

Bibliografija je rađena vrlo solidno i stručno i prema tome predstavlja jednu od boljih bibliografija marksizma. Iza naslova svakog djela navedena je godina njegovog prvog izdanja, zatim datum svih kasnijih izdanja s primjedbama o izvjesnim izmjenama i dopunama ukoliko su ove uslijedile. Sadržaj svakoga djela je ukratko naveden, kao i najvažnije napomene iz predgovora svakoga djela posebno. Naročito je pažnja posvećena francuskim prijevodima, koji se međusobno upoređuju i ističu slabije i jače strane svakog od njih. Kao baza uzeto je izdanje: »Karl Marx — Friedrich Engels, Historisch-Kritische Gesamtausgabe«, skraćeno MEGA koje je izdao In-

stitut Marxa i Engelsa djelomično u Frankfurtu na Maini i Berlinu, a poslije je nastavljeno (po dolasku Hitlera na vlast 1933.) u Moskvi. Treba napomenuti da ovo izdanje ni do danas nije dovršeno. Kao posebni dodatak autor je uporedio po stranicama francuske prijevode s originalima slijedećih djela: »Nacionalna ekonomija i filozofija« (»Filozofska ekonomski rukopis«) i »Njemačka ideologija, — prvi dio, Feuerbach«. Svako djelo nosi svoj posebni bibliografski broj i skraćenicu za naslov po kojemu onda figurira na svakom mjestu u knjizi.

Čudi nas kako se ne spominju Engelsovi članci o Schellingu i »Principi komunizma«, važni radovi za razumjevanje filozofskog razvitka mladog Engelsa. To je jedini ozbiljni nedostatak ove bibliografije. Svi ostali detalji ukazuju da se radi o jednom solidnom radu koji nam može, bez obzira na intencije autora, pružiti pomoć u studiju Marxovih i Engelsovih djela, budući da na našem jeziku nije još do danas izašla nijedna bibliografija djela Marxa i Engelsa.

A. Šarčević

FRANZ MEHRING: »HISTORIJA NJEMAČKE«

(Kultura, 1951, g.; prevela I. Jovanović)

Historiju Njemačke počinje Mehring analizom propadanja rimskog carstva, a time i ropstva, koje je tada izgubilo svoju ekonomsku osnovu. Ta epoha propada ulaskom nove sile, koja održava i pomlađuje rimsku kulturu. Ta nova sila bili su Germani. Svojom snagom hrabrošću i smislom za slobodu, koja je bila rezultat njihova načina života, spasavaju i dalje razvijaju rimsku civilizaciju. Štvara se nov oblik društvene proizvodnje, na koji je i sama Crkva orijentirala Germane. Tu se Mehring zadržava na kršćanskom komunizmu, funkciji srednjevjekovne crkve, krstaškim ratovima i t. d. Zatim prelazi na analizu njemačke reformacije i njene historijske uvjete: pojavu trgovačkoga

kapitala i novog, građanskog oblika proizvodnje. Reformacija nije bila samo duhovne već i društveno-ekonomske prirode. Tu su se sukobile konzervativno-katolička, građansko-reformatorska (Luther 1483—1546) i plebejsko-revolucionarna (Münzer 1490—1525) frakcija. Revolucionarno društveno zbivanje pojavljuje se u religiozno-ideološkoj formi. Njemački seljački rat je propao, jer su zahtjevi bili preuranjeni, jer se u uvjetima opće rascjepkanosti i podvojenosti nisu mogli realizirati. Stoga Lassalle (1825—1864) nije imao pravu, kad je njemački seljački rat nazvao reakcionarnim, jer se ovaj držao principa zemljišnog posjeda.

Dakle, i sama prošlost, historija Njemačke jest teoretska. To je reformacija. Luther nije učinio čovjeka religioznim. Naprotiv, on je religiju, prema Marxu, učinio unutrašnjim suncem i bićem čovjeka, religioznu prirodu čovjeka učinio njegovom vlastitom prirodom. Tridesetogodišnji rat potpuno uništava Njemačku. Otada pa sve do Francuske revolucije 1789. godine njemačka je nacija bila izdvojena od ostalih svjetskih i povijesnih zbivanja. Dok su drugi narodi (Nizozemska, Engleska, Francuska) počeli razvijati svoje nove društvene i materijalne snage, građanski oblik proizvodnje, došle je njemački narod ostao u sebi zatvoren i odvojen, nalazeći svoju zbilju u idealnom, u regionima duha.

Gotovo sve umne glave Njemačke, u kojima se javljala samosvijest građanske klase, osuđivale su to stanje i prusku državu kao utočište barbarstva. To su bili Lessing (1797—1794), F. G. Klopstock (1724—1803), J. Winckelmann (1717—1768), J. G. Herder (1744—1803). Klopstock pozdravlja Francusku revoluciju, taj divni izlaz sunca (Hegel), i traži od Nijemaca da to isto učine. Bio je počasni građanin Francuske republike kao i Schelling.

U Goetheu (1749—1832) i Schilleru (1759—1805) njemačka književnost dostiže svoj vrhunac, a filozofija u Kantu, Fichteu, Schellingu i Hegelu. Upravo ovdje propustio je Mehring da daje kritiku filozofije kao jedinog historijskog stanja Njemačke, jer je Njemačka u odnosu na sadašnju historijsku stvarnost zaostala za jednu čitavu epohu. Nijemci su svoje vlastito stanje, prošlost drugih naroda, prevladavali u sferi slobodnog duha. Zato njemački filozofi traže ljudsku slobodu u transcendentnom, s one strane stvarne historije, u carstvu duha. »To je jedinstvo općeg i posebnog, slobode i nužnosti, duhovnog i prirodnog, koje je Schiller naučno shvatio kao princip i suštinu umjetnosti

¹ G. W. Hegel, Estetika, knj. I, str. 91.

i neumorno se trudio da ga umjetnošću i estetskim obrazovanjem istinski oživotvori, postalo je kasnije kao sama (čista) ideja principom saznanja i postojanja, a ideja je priznata kao jedina istinitost i stvarnost.«¹ Dakle, njemačka spekulativna filozofija bila je jedina historijska dopuna, a time i negacija stvarnoga stanja. Ma koliko bilo paradoksalno, stvarni historijski život Nijemaca razvijao se tada u njegovim misaonim oblicima; stvarna revolucija u Engleskoj i Francuskoj kod njih je transponirana u oblake, u misaonu revoluciju.

To idealno, umno usvajanje svijeta bilo je tu nužno i stvarno. Hegel je sam pisao: Sve, što je racionalno, integralno, istodobno je stvarno i nužno; ono, što historijski postoji i što je cjelina svega gibanja, jest um. Stoga će i svjetska historija biti historija uma, koji sebe spoznaje, duha slobode.

Njemačka klasična filozofija počinje s Kantom (1724—1804), koji postavlja jedinstvo slobode i nužnosti, duha i prirode, ali u negativnom obliku, kao eksplicitnu protivnost, te stoga ne nalazi svoje zadovoljenje i opravdanje; Fichte (1763—1814), sin siromašnog tkачa traka, ovo jedinstvo producira u dijalektičkom obliku iz JA, iz apsolutnog subjekta. Hegel (1770—1831) je bio kako najveći, tako i posljednji predstavnik njemačke klasične filozofije. To je mislilac, koji nas još i danas bogatstvom, ljepotom i dubinom svojih misli zadivljuje. On nema samo historijsku, kako to tvrdi Mehring, već i teorijsku vrijednost. Kod Hegela nestaje podvojenosti slobode i nužnosti, duha i prirode, cilja i sredstva, pojma i predmeta; misao se transponira u adekvatnu materiju, koja posve slobodno postoji, jer ona ima u sebi samu sebe kao cilj i mjerilo. Tu je filozofska misao, metoda, prema Hegelu, uspjela da realizira svoju prirodu, da savlada onu protivnost, koja je nju dekomponirala i razbijala. Mehring je nedovoljno upravo oskudno analizirao one

imanentne zakone i oblike kretanja njemačke spekulativne filozofije, koja je bila jedina na historijskoj razini općeg razvitka, a kritika njemačkog društvenog stanja pretpostavlja kritiku njemačke klasične filozofije, koja historijski upravo sa njom i počinje.

Hegelova filozofija je bila metafizika idealne slobode kao cjelovitost čovjeka, teorija građanske revolucije u Francuskoj i Engleskoj. On je tu revoluciju, posljednjih godina svoga života, pozdravio slijedećim riječima: »Otkako je Sunce na nebu i otkako planeti kruže oko njega, nije se vidjelo, da se čovjek postavi na glavu, t. j. na misao i da zbilju izgrađuje prema njoj... prema tome bio je to divan izlaz Sunca. Svi su misaoni ljudi sudjelovali u slavljenju te epohe. Uzvišeni zanos vladao je u ono vrijeme, entuzijazam duha prostrujao je svijetom.«²

Zatim Mehring veoma lijepo prati razvoj radničke klase u Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj, gdje se građanski oblik proizvodnje počinje intenzivno razvijati, pojavu revolucionarne književnosti: Platena (1796—1835), Bernea (1786—1873), Heinea (1797—1856). Zatim ukratko informira o razvoju filozofija i proletarijata. Kritika religije postala je pretpostavka svake kritike, t. j. kritike politike, prava, društvenog stanja. A nju su započeli D. F. Strauss (1808—1874), B. Bauer (1809—1883), L. Feuerbach (1804—1872), koji kaže da je čovjek sebi suštinsko i supstancijalno biće.

Jedan od prvih njemačkih radnika Wilhelm Weitling (1808—1871) prokrio je put radničkom pokretu u Njemačkoj. Po njegovom mišljenju radnička klasa mora svojom vlastitom snagom samu se-

be emancipirati. To će postići samo putem klasne borbe. No on ne vidi osnovno sredstvo te emancipacije u suvremenoj industriji. Tek će Marx i Engels, koji u teoriji polaze od filozofije Hegela i engleskog i francuskog socijalizma, a u praksi Marx od Francuske revolucije, a Engels od engleske krupne industrije, razviti znanstvenu teoriju komunizma. Tu se Mehring, uglavnom, zadržava na kulturno-historijskoj skici tog stanja, na biografskim podacima, a manje na njihovim teorijskim stavovima. No ipak daje ukratko, ali jasno, razvitak mladoga Marxa i Engelsa u historijske materijaliste. S Marxom i Engelsom zaista počinje nova epoha ne samo u teoriji, već i u praksi — epoha borbe za stvaranje elemenata negacije klasnog društva i konstituiranje integralnog čovjeka.

Mehring se potom zadržava na analizi njemačke revolucije i njenih posljedica. Pokazuje historijske uvjete, pojave i organizaciju radničke klase i njezina učešća u njemačkoj revoluciji (1848). Njemačka građanska klasa, koja se uvijek bojala proletarijata, kapitulira, što je još više pobudio svijest radničke klase. On osvjetljava fizionomiju Lassalla, koji se u teoriji nije nikada potpuno oslobodio Hegelove filozofije, a u praksi je bio nepouzdan zbog svoje suradnje sa Bismarckom (1815—1898). Marx i Engels bili su podozrivi prema njemu, a Engels je za njega rekao, da je u sadašnjosti nesiguran prijatelj, ali u budućnosti siguran neprijatelj. Historiju završava Bismarckovim padom 1890. godine.

Mehring tu daje korisne informacije o razvitku organizacije radničkog pokreta i socijal-demokracije.

² G. W. Hegel, Filozofija povijesti, str. 399—400.

GEORGE KENNAN O AMERIČKOJ DIPLOMACIJI 1900—1950

Ovaj se osvrt odnosi na nekoliko najvažnijih problema u djelatnosti američke diplomacije u razdoblju od 1900.—1950. Zaključno izlaganje daje perspektivu i eventualne smjernice buduće američke diplomatske aktivnosti. Osvrt je baziran na Kennanovoj knjizi »*American Diplomacy 1900—1950*«, koja ima 146 stranica i sadrži ova poglavlja: *The War with Spain; Mr. Hippisley and the Open Door; America and the Orient; World War I.; World War II.; Diplomacy in the Modern World; The Sources of Soviet conduct; America and the Russian Future.* Cilj je članka da prikaže američku diplomaciju i vanjsku politiku u svjetskim razmjerima — gledanu očima istaknutog američkog diplomate Georgea Kennana, dugogodišnjeg političkog savjetnika State Departmenta i doskorašnjeg američkog ambasadora u Moskvi, čije postavke i zaključci imaju svakako karakter subjektivnog shvaćanja, koje bi se moglo staviti na široku diskusiju. Stoga se Kennanove postavke i zaključci ne mogu prihvatiti bez kritičke analize i ocjene, što prelazi okvir ovoga prikaza i ostaje za jedan širi kritički osvrt.

Instrumenti diplomacije

Kennan započinje prikaz američke diplomacije sa 1900. godinom, tretirajući naročito pitanje tradicionalne američke bezbrižnosti i spokojstva. Od tog historijskog razdoblja — po Kennanu — nije bilo događaja na kugli zemaljskoj, koji se nije, na neki način, odrazio i na američke interese. Od početka stoljeća pa do god. 1950. američko spokojstvo — na izgled obezbijedeno — neprestano je bilo ugroženo: Prije pola vijeka USA nisu nikada pomišljale na mogućnost vanjske opasnosti. Danas se, međutim, situacija tako izmijenila, da je američka svijest zaokupljena osjećajem vlastitog nespo-

kojstva. Ta promjena ima, po Kennanu, svoje objektivne uzroke: u god. 1900. političke i vojne stvarnosti bile su takve, da se USA nisu imale čega bojati; danas se, naprotiv, USA nalaze u krajnje opasnoj situaciji. Neposredne uzroke protekle američke bezbrižnosti Kennan nalazi u faktu: da su Amerikanci iz god. 1898. zaboravili gotovo sve ono, što su znali njihovi preci prije jednog vijeka, jer su se toliko bili navikli na svoje spokojstvo, da se više i ne sjećaju, da je njihova sigurnost počivala drugdje, a ne na njihovu vlastitom kontinentu; uživali su privilegij, da ih je štitala flota i britanska kontinentalna diplomacija.

Izlažući mišljenje o američkoj diplomaciji, Kennan konstatira, da je američka vanjska politika, od razdoblja Hispano-američkog rata do konca Drugog svjetskog rata, dala velik broj valjanih i iskusnih državnika. Unatoč toj konstataciji on podvlači »odsutnost jasno postavljenih i jednodušno prihvaćenih teoretskih baza«, na kojima bi trebalo temeljiti američke vanjsko-političke odnose. Glavni uzrok poteškoća za američke diplomate leži, po Kennanovu mišljenju, u činjenici, »što su oni prisiljeni da vode politiku za izvjesne teritorijalne predjele, o kojima nisu dovoljno obaviješteni«. On tu tvrdnju potkrepljuje slučajem Johna Haya, Državnog sekretara za vanjske poslove god. 1898., koji nije imao nijednog savjetnika za istočna pitanja. Hay je pozvao svoga prijatelja W. W. Rockhilla, opunomoćenog američkog ministra u Grčkoj i uputio ga u Kinu, gdje je ovaj proveo sedam godina, a da nije bio obaviješten o kineskim prilikama. Rockhill je pribavljao podatke od nekog Hippisleya, kineskog carinskog činovnika, kao i od tamošnjih britanskih državljana. Tu konstataciju Kennan ipak opravdava okolnošću izvanrednog i prelaznog perioda iskušenja diplomatskih

konceptija jedne »male i neutralne« nacije. On i dalje ostaje pri zaključku »odsustva teoretskih baza« američke diplomacije, ali istovremeno odaje duboko poštovanje Amerikancima à la John Hay Elihu Root, Charles Evans, Hughes ili Henry Stimson, koji su predstavljali, po Kennanovu mišljenju, model intelektualne i duhovne neporočnosti. Razloge, što su ovi Amerikanci prilazili »na nejednak način filozofiji vanjsko-političkih odnosa«, Kennan nalazi u faktu američkog pomanjkanja razumijevanja za odnose s ostalim svijetom i u nedostatku potrebnog smisla za formiranje tih odnosa. Ti nedostaci — kaže Kennan — imaju dubok korijen u američkoj nacionalnoj svijesti, i bit će vrlo teško otkloniti ih.

Amerika i Istok

Izlažući pitanje američke politike na Istoku, Kennan daje analizu američkog kolonijalizma i antikolonijalizma. U objašnjenju kolonijalizma on uzima za osnovu Hispano-američki rat od 1898. godine. Španjolske poteškoće, na Cubi izvukle su, po prvi put, USA iz njihova izolacionizma i odveli ih u tragičan avanturistički rat, koji označava početak američkog kolonijalizma. Osvrćući se na ondašnje događaje, Kennan zaključuje, da američka sigurnost, osim izvjesnih interesa nekih američkih vlasnika nije bila ugrožena. Američko javno mišljenje zgražalo se nad nasiljem, koje je pustošilo po Cubanskom otoku. Za aneksiju Philippina, Porto Rica, Guama i Hawaiskog otočja Kennan veli, da su to bile krajnje teške odluke, koje su predstavljale prekretnicu u konceptiji američkog političkog sistema i prvi pokušaj proširenja američkog suvereniteta i na ona područja, koja su bila izvan američkih kontinentalnih granica. Tako su USA prvi put u svojoj historiji stavile pod svoju suverenost stanovništvo, koje nije

imalo nikakva izgleda za stjecanje američkog državljanstva.

Zanimljiva je Kennanova analiza američkog imperijalizma i ekspanzionističke doktrine predaka-osnivača. Nasuprot ekspanzionistima, čiji se argumenti temelje na trgovačkim interesima, stajali su konstitucionalisti, koji su se opirali stvaranju imperije podjarmljivanjem drugih naroda. Kennan konstatira, da iza svega toga stoji osvajačka ideja ondašnjih vodećih američkih političkih ličnosti, čija je želja bila, da se Amerika uvrsti u red svjetskih kolonijalnih sila. Vrijedna je pažnje antiekspanzionistička konceptija, da jedna zemlja, čija se politička filozofija temelji na društvenom ugovoru, ne smije preuzeti stanovništvo, koje nema svoga mjesta u društvenom ugovoru, jer bi se inače pojavilo na sceni u ulozi »podanika«, a ne »državljana«. Podanike može imati kraljevina, a ne i republika. Kennan se poziva na antiimperijalistu Frederika Goodkina, citirajući njegove riječi: »Američki narod mora sâm sebi postaviti ozbiljno pitanje: kako će se na njega odraziti imperijalistička politika, ako dopusti njeno ustoličenje?«

To je Kennana potaklo na ispitivanje nacionalne svijesti, iz čega je izveo i zaključak, da američki sistem ima granica i da može obuhvatiti šamo ljude, odrasle u istom duhu nezavisnosti i individualizma, koji usvajaju američke institucije i s njima su zadovoljni. »U tom slučaju — kaže Kennan — mi, Amerikanci, dobro bismo učinili da se okanim izvjesnih stvari«. Zatim Kennan govori o političkom principu »Otvorenih vrata«, koji označava početak američke istočne orijentacije. Tu diplomatska formula — kako kaže Kennan — nastala je onda, kad su evropske velesile međusobno podijelile interesne sfere u Kini. Državni sekretar John Hay osujetio je autore interesnih sfera u njihovoj namjeri, uputivši im diplomatske note sa molbom, da se u Kini provede načelo

»Otvoreni vrata« — s jednakim pravima za sve uz »puno poštovanje administrativnog i teritorijalnog integriteta« tadašnje Kine. Po Kennanovu mišljenju, politika »Otvoreni vrata« nije predstavljala ništa novo; to je bila politika Britanaca, prakticirana u odnosima s Kinom; što više, ta politika nije imala nikakve budućnosti, jer je, djelimično, već primjenjivana i pregažena samim događajima. Tu konstataciju Kennan potkrepljuje primjerima Philippina i Porto Rica, gdje su — suprotno principu »Otvoreni vrata« — uspostavljeni diskriminatorni režimi. Sam Kennan pokazuje podozrenje i nepovjerenje prema toj diplomatskoj formuli, koju naziva »tonom plemenitosti i idealizma«, koji je odjeknuo u očima Amerikanaca, a služi jedino trgovačkim interesima izvjesnih ljudi u USA. U zaključku ovog problema Kennan kaže, da ni termin »Otvorena vrata« ni fraza »administrativni i teritorijalni integritet« nemaju ni najmanje veze sa stvarnošću, koja se odigrala; to su — po njemu — najobičnije otrcane fraze, opasno netočne, koje dovode u opasnost pravilnost njihova razumijevanja od strane američke publike. Iznoseći dalje američke političke principe i praksu na azijskom kontinentu, Kennan konstatira, da su USA tamo minirale pozicije ostalih velesila, naročito Japana. Ne uviđajući posljedice, koje je njihova politika mogla imati na stav Japana, a naročito na razvoj militarizma u toj zemlji, američki državni epohi nisu ni nadalje uviđali razvoj stvari. Po Kennanu, tok događaja na Dalekom Istoku — u godinama, koje su prethodile Drugom svjetskom ratu — predstavlja ogroman proces moćnih ljudskih strujanja, nad kojima je Amerika imala malo kontrole i utjecaja.

U pogledu dalekoistočnog problema Kennan je prilično nejasan i suzdržljiv o onome, što je američka diplomacija mogla i trebala učiniti. To se vidi i iz njegove izjave: »Ja smatram, da je — u toku događaja, koji su doveli do Dru-

gog svjetskog rata na Pacifiku — trebalo stvoriti demarkacionu liniju između doba, kad je nešto pozitivno moglo biti učinjeno našim naporima, i one faze, kad nas je tragedija bacila u nesreću. Ipak ne mogu obećati, da je ta platforma postojala, a još manje precizirati, gdje se nalazila. Sve, što mogu reći, jest to, da su se — u slučaju da je tok događaja izmijenjen američkom politikom, koja bi vodila računa o stvarnostima sile na Dalekom Istoku — mogli održati stabilnost i mir. Ako je postojala i najmanja mogućnost da takva politika izmijeni tok događaja, onda treba priznati, da mi, Amerikanci, nismo učinili mnogo ni za svoju korist ni za svjetski mir«.

U osvrtu na proteklih pet decenija američke diplomacije na Dalekom Istoku Kennan konstatira postojanje izvjesnih pojava, čije se porijeklo nesumnjivo nalazi u američkim »emocionalnim« kompleksima. On postavlja razliku između američke političke prakse na Istoku i američke politike vođene prema Evropi. Prema Istoku — kaže Kennan — Amerika nije imala nikada ograničenja, koja su, već dugo vremena, utjecala na američku političku praksu prema evropskom kontinentu. On smatra, da je na američke odnose na Dalekom Istoku uvijek djelovala »izvjesna sentimentalnost« — a naročito prema Kini.

Amerika i Evropa

U analizi američke politike prema evropskom kontinentu Kennan se uglavnom ograničava na period I. i II. svjetskog rata. On se osvrće na krajnji ishod ova dva rata pa kaže, da su vođeni po skupu cijenu milijunskih ljudskih žrtava, neopisivih razaranja i uništenja ravnoteže snaga na evropskom kontinentu. Oba su rata imala zajednički cilj: preobražaj Njemačke, korekturu njezina ponašanja i pretvaranje Njemaca u nešto drugo, nego što su bili. Kennan konsta-

tira, da su u toku oba rata počinjene kardinalne pogreške. Tko ih je učinio: USA ili Saveznici? Na to pitanje Kennan odgovara zaključkom: da događaji Drugog svjetskog rata imaju porijeklo i korijenje u Prvom svjetskom ratu. Interesantno je Kennanovo objašnjenje američke intervencije u Prvom svjetskom ratu. Americi je dugo trebalo — veli Kennan — da shvati taj konflikt i, u želji da se održi po strani, Amerika se zadovoljila obranom svoje neutralnosti. Opasnost od eventualnog poraza sila Antante i eventualna eliminacija Engleske kao svjetske velesile neminovno su diktirali američki ulazak u Prvi svjetski rat. Kennan karakterizira Prvi svjetski rat kao borbu demokracije protiv provokacije. Demokracija je miroljubiva i ne voli rat. Provokacija je postala uzrok ratu. Demokracija se borila, jer je prisilno uvučena u rat, da bi kaznila provokaciju i dala joj lekciju da ne ponavlja istu stvar. On zaključuje svoje izlaganje savjetom, da je bolje ranije i više se interesirati za događaje, pa ih tako radije spriječiti nego liječiti padanjem u indignaciju. Kennan se žali na američku demokraciju u prošlosti i kaže, da je rđavo funkcionirala. Zatim prelazi na Drugi svjetski rat, koji karakterizira kao »cor-sokak«, iz koga nitko nije mogao izići pobjednikom. S obzirom na situaciju u 1939. godini on smatra, da su zapadne demokracije — već tada — bile hendikepirane svojom vojničkom slabošću i lošim šansama za potpunu pobjedu u slučaju eventualnog svjetskog sukoba. Iz toga izvodi i zaključak, da su zapadne demokracije učinile velike pogreške ne u toku, nego prije rata. Hitlerovu konsolidaciju vlasti 1933.—1939. g. Kennan također pripisuje u grijeh zapadnim demokracijama. Činjenica, što je Weimarska Republika bila prepuštena sama sebi, označava — u Kennanovim očima — fatalnu griješku evropskog Zapada.

Prelazeći na Rusiju, Kennan prethodno izjavljuje da nema utisak, da su Ame-

rikanci uvijek išli putem mogućeg smanjenja sovjetske opasnosti. Odbacuje odgovornost izvjesnih ljudi za dramu, u kojoj se svijet koprcu. »Ne treba zabraviti — kaže Kennan — da su naši državni radili pod stalnim pritiskom vojne opasnosti i dubokog uvjerenja, da ne postoji izbor, te da će trebati razbiti sve sumnje u Sovjetski Savez i pridobiti ga za suradnju. Mnogi od nas, koji smo poznavali SSSR — veli dalje Kennan — bili smo uzbuđeni zbog ovakvih tendencija, koje su izgledale osuđene na propast. Naši državni nisu mogli shvatiti, zašto Zapadni svijet ne bi mogao zajedno živjeti sa SSSR-om, a da ne ode u ekstrem političke intimnosti i rata. Ali u svijetlosti onoga, što je uslijedilo — priznaje Kennan — moram konstatirati, da naša stanovišta nisu nikada bila točna; nismo se prevarili u pogledu SSSR-a, nego u sposobnost američke demokracije da duže izdrži stanje nestabilnosti i vojne opasnosti. Moguće je, da su Harry Hopkins i F. D. Roosevelt imali više razloga vjerovanju, da je sve zavisilo od mogućnosti izmjene stava sovjetskog režima«. Kennan smatra, da su zapadne demokracije mnogo dobile svojim kontaktom sa SSSR-om, a bilo bi krivo vjerovati, da su mu mnogo ustupile. »Treba shvatiti historijski proces naše epohe i veliki problem odnosa između sile i prinude, s jedne strane, i ciljeva demokracije, s druge strane« — kaže Kennan.

USA i SSSR

U ovom poglavlju svoje knjige Kennan ne govori o historiji ruske revolucije i njenim bitnim karakteristikama, izloženim pod potpisom »Mister X«, u »Foreign Affairsu«, nego o sadašnjem sovjetskom ponašanju. On, prije svega, konstatira: 1) da najmarkantnija crta sovjetskog režima i dalje ostaje »nesigurnost i apsolutna potreba« konsolidacije sovjetskog režima; 2) da u SSSR-u ne toleriraju nikakvu opoziciju i, ako se ona slučajno pojavi, Sovjeti joj traže isklju-

čivo porijeklo u kapitalizmu; 3) Sovjeti, da bi opravdali postojeću diktaturu, ne prestanto ponavljaju refren o vanjskoj kapitalističkoj opasnosti; 4) da postoja- nje policijskog aparata opravdavaju ko- egzistencijom vanjske kapitalističke o- pasnosti i 5) da je SSSR ustanovio dog- mu o »sovjetskoj nepogrešivosti«, koja se uvijek opravdava drugim varijanta- ma. Na osnovu toga Kennan izvodi zak- ljučak, da će Rusija još dugo vremena ostati protivnik, o kome će trebati voditi računa. On izjavljuje, da treba otkloniti svaku iluziju i gledati stvarnosti u oči, jer je jasno, da USA ne mogu očekivati — u neposrednoj budućnosti — ma ka- kvu političku intimnost sa SSSR-om. USA i nadalje moraju smatrati SSSR kao rivala, a ne kao partnera na političkoj pozornici. Amerika se ne smije ograni- čiti — kaže dalje Kennan — samo na pasivnu ulogu. Od njene unutrašnje ja- kosti i sposobnosti da igra ulogu velike svjetske sile zavisit će, uvelike, buduć- nost i uspjeh sovjetske politike u svi- jetu. Prelazeći na stav Amerike prema SSSR-u, Kennan veli, da USA žele spo- razum sa SSSR-om, ali pod uvjetom, da SSSR promijeni svoje dosadašnje pona- šanje. Kao uvjet efikasne suradnje USA i SSSR-a on navodi i savjetuje: 1) da SSSR bude tolerantniji i komunikativ- niji u odnosima sa drugim državama i narodima; 2) da se eventualni sovjetski režim, koji bi bio bolji od sadašnjeg, oslobodi ustanove prisilnog rada; i 3) da se treba nadati, da bi jedna nova Rusija prestala s ugnjetavanjem drugih naroda, koji su nacionalno svijesni i spošobni da se sami afirmiraju. Kennan odbacuje rat kao rješenje dostojno prezira, koje bi konačno trebalo odvojiti američki od ru- skog naroda.

»Diplomacija Modernog Svijeta«

U ovom poglavlju knjige Kennan se osvrće na poteškoće, probleme i ulogu diplomacije. On konstatira, da se Ame- rika, koja je prilično kasno stupila na

vanjsko-političku pozornicu, sukobljava sa dvije vrste poteškoća: materijalne i intelektualno-moralne naravi. Prva vrsta poteškoća bitno proizlazi iz samog ame- ričkog sistema. Kennan smatra, da bi najbolje bilo, kad bi američku diploma- ciju vodili profesionalci-stručnjaci. S ob- zirom na postojeću američku praksu, da funkcionere postavlja ona stranka, koja je pobijedila na predsjedničkim izbori- ma, vrlo je teško provesti to načelo — kaže Kennan. Međutim, on je sklon vje- rovanju, da bi takav stav naišao na že- stok otpor i predrasude Američkog Kon- gresa i štampe, zbog čega su USA, po njegovu mišljenju, osuđene da nastave s vođenjem vanjske politike putem »di- plomacije diletanata«. Po Kennanovu mišljenju, dvije opasne tendencije pre- vladavaju američkim duhom u rješava- nju međunarodnih problema. Najteža pogreška američke protekle politike po- čiva u legalističko-moralističkom stavu, koji se, poput crvene niti, provlači kroz čitavu diplomaciju USA posljednjih pe- deset godina. Posmatrajući američku koncepciju međunarodnog zakona s le- galističke točke gledišta, Kennan sma- tra, da je prvenstveno potrebno ostva- riti izvjesno uvjerenje, pa je tek onda moguće na međunarodnom području spriječiti kaotične i opasne težnje vla- da, koje bi — tako uvjerenе u tu po- trebu — pristale na prihvatanje jednog sistema zakonskih pravila i discipline. Ova koncepcija, kaže Kennan, nesumnji- vo predstavlja pokušaj prenošenja i na međunarodni teren anglosaksonskog shvaćanja individualnog zakona i nje- govo primjenjivanje na ostale vlade isto onako, kao što je u USA primjenjivan na pojedince. Kennan se poziva na ame- ričku historiju pa kaže, da su USA, pri- hvativši zajedničke ustanove, bile spo- sobne da svedu na neopasne razmjere postojeće sukobe interesa i težnji bivših trinaest kolonija i da tako uspostave me- đu njima sređene i miroljubive odnose. Polazeći od tog uvjerenja i postavke,

Kennan se pita: da li je to moguće i u rješavanju međunarodnih problema?

Zatim Kennan konstatira, da su ame- rički državnici, uglavnom i prvenstveno, izlazili iz redova pravnih profesija pa zaključuje, da takva praksa ima dosta slabosti.

Ako postoji međunarodni zakon i kad mu je već izvjesna zajednica podvrgnu- ta — veli Kennan — prirodno je, da i čitava akcija postane kolektivna. U da- ljem izlaganju on iznosi poteškoće ko- lektivne akcije, koja bi se temeljila is- ključivo na jednom pravnom sistemu.

U zaključku svoje knjige pisac govori o međunarodnom zakonu kao sistemu, pa veli, da po tom zakonu svi građanski

ratovi moraju ostati građanski ratovi i ne smiju postati svjetski konflikti. Svaki narod — po Kennanu — mora biti spo- soban da riješi vlastite unutrašnje po- teškoće bez provociranja međunarodne okoline i da izabere takvu vladu, koja će govoriti u njegovo ime, a čiji će glas snažno odjeknuti u međunarodnim foru- mima. Na koncu Kennan zaključuje, da je stvarnost sasvim drugačija i pita se, kakva bi trebala biti uloga jednog me- đunarodnog organizma, ako se uzme u obzir gornji fakat. Tako Kennan zavr- šava svoja izlaganja, koja su zanimljiva kao rezultat iskustva i razmišljanja, a možda i opravdane bojazni jednog du- gogodišnjeg američkog diplomate.

Dejan Umljenović

BIBLIOGRAFSKE BILJEŠKE

GEORG LUKÁCS: Der Junge Hegel Über die Beziehungen von Dialektik und Oekonomie; (Mladi Hegel, O odnosima dijalektike i ekonomije), izd. Europa Verlag Zürich-Wien 1948. str. 718.

Ovu omašnu studiju posvećuje poznati mađarski marksist centralnoj figuri njemačkog klasičnog idealizma — Hegelu. Zastupajući mišljenje da historija i razvoj tog važnog perioda filozofske misli nisu još dovoljno obrađeni, a zauzimajući kritički stav prema građanskim interpretatorima tog razdoblja (Windelbandu, Ebbinghausu, Brunstedtu, Diltēju, Kroneru, Häringu i t. d.) posvećuje ovu studiju analizi geneze Hegelove dijalektike.

U prvom poglavlju obrađuje Lukács »republikanski period mladog Hegela«, dokazujući da je karakteriziranje ovog perioda kao »teološkog« u Hegelovom razvitku, reakcionarna legenda apologeta imperijalizma. Analizira Hegelov pojam »pozitivnost« religije, u tom periodu, kao i Hegelovu koncepciju o pojedinim stadijima društvenog razvitka (o antičkim republikama, kršćanstvu). U drugom poglavlju raspravlja o krizi Hegelovih pogleda o društvu i prvim počecima njegove dijalektičke metode. Tu obuhvaća frankfurtski period Hegelove mladosti, njegovo bavljenje aktuelnim njemačkim problemima, kritičko razračunavanje s Kantovom etikom kao i prva bavljenja ekonomskim pitanjima. U trećem poglavlju analizira važan period Hegelova razvitka (Jena od 1801—1803), raspravljajući o Hegelovoj ulozi u raskidu Schellinga s Fichteom, kao i o kritici subjektivnog idealizma i apstraktnog individualizma u etici. Analizira Hegelovo shvaćanje historije u tom periodu, kao i daljnja bavljenja ekonomskim pitanjima i granice tih pokušaja. U četvrtom poglavlju analizira Hegelov raskid sa Schellingom i stvaranje Fenomenologije duha (Jena 1803—1807). Raspravljajući o ovom periodu Hegelova dovršavanja dijalektike i sistema, nužno se osvrće na nastale diferencije u odnosu prema Schellingu, kao i na politička i historijska shvaćanja Hegela u tom razdoblju. Daje ukratko analizu strukture Fenomenologije da se na kraju zadrži na

analizi pojma »otuđenje«, centralnog pojma Fenomenologije, naročito i s obzirom na Marxovo tretiranje tog problema u ranim radovima.

Ovo djelo, završeno još 1938. godine, svojim obilnim materijalom kao i pokušajem da se marksistički analizira taj tako važan historijsko-filozofski period, spada u rijetka marksistička djela koja se bave tom problematikom. Lukácsi naporu u tom pogledu, (a on je pisao i o Goetheu i njegovu vremenu kao i druge studije o tom periodu) zaslužuju naročitu pažnju i iziskuju temeljitu kritičku analizu njegovih dostignuća.

V. P.

ANTEILE, MARTIN HEIDEGGER zum 60. Geburtstag; (Prilozi o M. Heideggeru povodom 60-og rođendana), 284 str. in 8°; izd. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1950.

Prilozi štampani u ovoj knjizi sastoje se od kraćih studija ili dužih članaka o raznim temama. Različiti po sadržaju, ovi prilozi — objavljeni u čast Heideggerova jubileja — imaju tu zajedničku karakteristiku, što su po svojoj koncepciji bliski filozofiji Martina Heideggera. Knjiga se sastoji od devet priloga, koje ćemo ukratko iznijeti prema redu kako su objavljeni.

Članak Hans-Georga Gadamera: »Pretpovijest metafizike« ocjenjuje grčku metafiziku prije Sokrata onako, kako se to može naslutiti iz Heideggerova stava prema povijesti metafizike. Eleati su, prema autoru, prvi postavili tezu o bitku, i Platon je iz toga povukao samo dalje konsekvence. Problematiski, pred-sokratovska filozofija (a ta je — po autoru — predmet pretpovijesti metafizike), može se rimizirati u tri aspekta:

1. Povezanost ontološkog i kozmološkog problema: Bitak i Sve;
2. Cjelina i dio, jedno i mnogo;
3. Prednost objektivnog pred subjektivnim: Bitak i mišljenje.

Autorova misao slijedi ostatke Parmenidove didaktičke poeme. Autor podvlači, da se naše znanje o Eleačanima

temelji prije svega na Aristotelovim stavovima iz »Metafizike«, a Aristotelovi zaključci proizlaze iz platonovskog razlikovanja inteligibilnog i senzibilnog bitka, dakle od distinkcije, koja je izvornom Parmenidu morala biti potpuno strana. Autor želi promatrati predsokratovsku metafiziku izvorno, nezavisno od svih kasnijih interpretacija, odrediti je onim kategorijalnim aparatom, kojim je ona raspolagala. Jedino tako moguće nam je shvatiti svu dubinu Parmenidova određenja bitka.

Walter Otto piše »O vremenu i bitku«. U tekstu podsjeća na neke stihove Leopardija i Hölderlina, koji najbolje naslućuju njegovo, t. j. kršćanski preradeno Heideggerovo mišljenje o tom problemu.

Walter Bröcker u svome članku »Mitotom drvu spoznaje« nastoji pokazati, da je u tome mitosu, na kojem se izgrađuje čitavo Sveto pismo, sadržana prva filozofija ljudskoga roda. (str. 29).

Erik Wolf u svome članku »Aner Dikaio« interpretira Sofoklovu tragediju »Kralj Edip« iz aspekta filozofije prava.

Karlo Löwith objavljuje studiju pod naslovom »Weltgeschichte und Heilsgeschichte«. ¹ Polazi od teze o dva svijeta: postoji svijet prirode i svijet povijesti. Priroda je ovog posljednjeg u »neprirodnosti« njegovoj (str. 106), t. j. »nepriroda« ovog događanja proizlazi iz prirode čovjeka.

Početak razumijevanja razlike ova dva svijeta ide od Descartesa, za koga je moguća samo sigurna spoznaja prirode, i od Vica, koji vidi istinu samo u spoznaji povijesti. Sve su zapadnjačke teorije povijesti prožete idejom krajnje svrhe. Autor im konfrontira japanske poglede na čovjeka i povijest i konstatira, kako su ti pojmovi realitivni i kako pojam svrhe na Istoku ne postoji. Na primjeru učenja Zend-sekte autor pokazuje, kako shvaćanje povijesti rezultira iz čitava načina egzistencije zapadnjaka ili istočnjaka. Najveće filozofije povijesti na Zapadu, Augustinova, Hegelova i Marxova, podjednako su, prema autoru prožete idejom svrhe i potječu iz sinteze kršćanstva s atenskim klasičnim poganstvom. I Heideggerovo shvaćanje

¹ Jedna bilješka ispod teksta u knjizi napominje nam, da ova studija predstavlja sažetu osnovnu ideju autorova djela »Meaning in History«, Chicago 1949.

povijesti rezultira iz te sinteze. »Ostatak teologije živi u modernom shvaćanju povijesti... a teološku perspektivu napretka prema transmundanom cilju preuzela je... svjetovna (sekularizirana) forma prosvjećene vjere u progres« (str. 129). Ideja spasenja obuzima zapadnjačko shvaćanje povijesti. Osnovna zabluda u čitavoj filozofiji povijesti Zapada do danas leži u hipostaziranju krajnjeg cilja povijesti. Povijest nije događanje spasenja ni put k nekom spasenju, raju na nebu ili na zemlji. »Što se događa sada, to nisu nikada svršene činjenice, već neiscrpljene mogućnosti, otvorene i neodređene u tome što mogu ubuduće značiti«.

Romano Guardini piše o »Tijelu i tjelesnosti u Danteovoj 'Božanstvenoj komediji', a Gerhard Krüger o »Kantovu učenju o vremenu«, gdje se poziva na Heideggerovu knjigu o Kantu (1929).

Karl Heinz Volkmann-Schlück objavljuje članak »Pitanje o bogu kod Nietzschea«. Članak je teološki i katolički pokušaj da se autor »Antikrista« pretvori u vjernog kršćanina.

Iza toga slijedi jedan dramski fragment Friedricha Georga Jüngera »Divljina«, koji je napisan u duhu Heideggerova shvaćanja antike, a na posljednjem mjestu u knjizi dolazi studija Ernesta Jüngera »Preko linije«.

Predmet studije je vrlo interesantan: optimizam i pesimizam u odnosu na nihilizam. Suvremeni nihilizam i beznačnost evropskog čovjeka autor tretira na širokom planu i navodi kao primjere imena kao što su Proust, Rilke, Faulkner, Hemingway, Spengler i Greene. Na kraju autor rezimira što je rekao i pita, što o tom problemu može reći umjetničko djelo.

U ovoj bilješki nije mjesto da razračunavamo s Löwithom i njegovim tumačenjem Marxova shvaćanja povijesti. Unatoč nekim pogrešnim stavovima to je možda najbolji prilog u ovoj knjizi. Podjednako to moramo reći i za prilog »Pretpovijest metafizike«.

D. Pejović

UNESCO-ove bibliografije

Da bi pomogao naučnim radnicima iz okupirane Evrope za vrijeme Drugog svjetskog rata i da bi se ispunila praznina nastala tada u naučnoj dokumen-

taciji, UNESCO je dao poticaj i materijalnu pomoć za izdavanje nekoliko bibliografija osnovanih na međunarodnoj suradnji. Generalna konferencija UNESCO-a odlučila je na zasjedanju u Mexicu (u novembru 1947), da se širenje nauke pomogne izdavanjem bibliografija i bibliografskih priručnika.

Pod pokroviteljstvom UNESCO-ova organa Conseil international de la philosophie et des sciences humaines izlaze 5 bibliografija: Međunarodni komitet historijskih nauka izrađuje *Bibliographie internationale des sciences historiques*; Međunarodni institut filozofskih društava sastavio je *Bibliographie de la philosophie*; Internacionalna komisija narodnih umjetnosti izdaje *Bibliographie des arts et traditions populaires*; Internacionalno društvo za bibliografiju klasične filologije izdaje *L'Année philologique, bibliographie critique et analytique de l'antiquité greco-latine*, a Međunarodni stalni komitet lingvisti *Bibliographie linguistique*.

Filozofska bibliografija obuhvaća period od g. 1934. do 1945. a izašla su 2 sveska: Volumen I *Bibliographia Historiae Philosophiae* i Volumen II *Bibliographia Philosophiae*. Oba je sveska uredio Dr. G. A. De Brie u izdanju nakladnog poduzeća Editions Spectrum, Utrecht-Bruxelles.

Lingvističku bibliografiju pokrenuo je Međunarodni stalni komitet lingvisti na svojem I. poslijeratnom sastanku u Parizu 18. XI. 1946. Plan rada i principe izradio je Bureau gornjeg Komiteta pod vodstvom generalnog tajnika prof. Alf. Sommerfelta iz Osla i Christine Mohrmann iz Nimèguena uz suradnju vodećih lingvista sa Zapada. Dosad su izašla 3 sveska: prva dva sveska čine cjelinu i obrađuju materijal iz 11 zemalja, a obuhvaćaju godine 1939. do 1947. Bibliografija je podijeljena u 16 poglavlja. Urednici najavljuju, da će ubuduće izlaziti godišnja bibliografija s eventualnim dodacima za period od 1939. do 1947. Treći svezak, koji je izašao 1951., daje podatke za god. 1948. i upotpunjuje prva dva sveska.

Trebat će tu još mnogo učiniti, da se ta bibliografija upotpuni. Najprije bi trebalo proširiti broj od 11 zemalja, iz kojih lingvisti surađuju, a tada bi i bibliografija srpskohrvatskog i slovenskog sa svim drugačije izgledala. Uostalom, do nas stoji, da se to učini, jer urednici pozivaju na suradnju sve lingviste, a na našu je korist i ugled da se odazovemo. Hrvatsko filološko društvo moglo bi or-

ganizirati sekciju za bibliografiju i stupiti u kontakt sa Bureauom CIPL u Nimèguenu, koji bi tu suradnju sigurno rado prihvatio. Tada bi se promijenio utisak, koji strani čitalac te bibliografije dobiva o radu naše lingvistike, nakon što je pregledao 3 sveska te bibliografije.

M. NADEAU, HISTOIRE DU SURREALISME

(Povjest nadrealizma), 1. i 2. kv., Paris, 1945

Y. DUPLESSIS, LE SURREALISME (Nadrealizam), Que sais-je? PUF, Paris, 1950. 127 str.

Dok je Nadeauova knjiga pisana sa namjerom da nam pruža iz pera jednog svjedoka a bivšeg saputnika nadrealizma što bogatiji dokumentarni materijal o razvitku nadrealizma, dotle nam knjiga Duplessisa pruža jedan veoma uspio problematski rezime problematike koju on sadrži. Već samo nastojanje prvog autora da nas uvede na neposredniji način u unutrašnji život nadrealističke grupe, u njihove programe, diskusije, pa i lične odnose, dozvoljava nam da zahvatimo taj pokret u svoj njegovoj punoći. Knjiga nije pisana samo kao svjedočanstvo, već kao široko zasnovana anketa o svim fazama razvitka nadrealizma, sa nastojanjem da se sam pokret književno uklopi u svoje vrijeme i, bliže, u sam pariški krug književnog zbivanja.

Jedan i drugi autor, iako još nose živa sjećanja iz nadrealističkog pokreta, (on još uvijek na zapadu književno istupa), tretiraju ga kao pokret koji pripada prošlosti, o kojemu se već danas može dati, ako ne konačnu, a ono jednu sintetsku ocjenu. U tom pogledu je zanimljiva knjižica od Duplessisa, koji u prvom poglavlju govori o »nadrealističkim tehnikama« (humor, čudesno, san, ludilo, nadrealistički predmeti, automatsko pismo), u drugom o »Umjetnosti i nadrealnosti« (poezija, slikarstvo, kolaži, kino, arhitektura, teatar) i o »nadrealističkim sintezama« (o meta-moralnom vidu, o psihoanalitičkom vidu i o socijalnom vidu).

Nedostatak je jedne i druge knjige da ostaju više na planu informiranja, i da ne pokušavaju dati estetsku i historijsko-ideološku analizu tog i te. kako značajnog pokreta, sa kojim završava post-romantička faza u razvitku građanske umjetnosti RS.

IZ SVEUČILIŠNOG ŽIVOTA

POZIV NA DISKUSIJU O PITANJIMA NAUČNO-ISTRAŽIVAČKOG I NASTAVNOG RADA

Nedavno je ponovno u našoj javnosti pokrenuta diskusija o osnovnim načelima organizacije naučno-istraživačkog i nastavnog rada sa čitavim onim kompleksom pitanja koje ona nužno u sebi sadrži. Ova diskusija ne nameće se našoj naučnoj i široj kulturnoj javnosti voljom nekih pojedinaca, ili grupe pojedinaca, i zbog njihovih posebnih interesa, već kao nužna posljedica onoga stanja, koje još vlada kod nas na tom sektoru društvenog života. Radi se o tome da mnoga pitanja naučno-istraživačkog i nastavnog rada na sveučilištu a i izvan njega još nisu našla svoje zadovoljavajuće rješenje u skladu sa potrebama našeg vlastitog ekonomskog i socijalnog razvitka ili u skladu sa načelima napredne nauke u svijetu.

Nema sumnje da naš čitav društveni razvitak, pa prema tome i život na najvišim naučno-istraživačkim i nastavnim ustanovama, ide u pravcu sve veće autonomije, a to znači i sve veće lične odgovornosti naučnih i nastavnih kadrova pred javnošću. Pokušajte da se ovoj diskusiji dade bilo kakvo drugo značenje od upravo navedenog treba odbiti kao nekonstruktivne i suprotne zadacima koje pred nas postavlja naša socijalistička domovina.

Po našem mišljenju jedna konstruktivna diskusija trebala bi na osnovu stvarnog činjeničnog stanja osvijetliti slijedeća pitanja:

- oblici naučno-istraživačkog rada u skladu sa potrebama suvremene nauke u naprednim zemljama uopće i sa potrebama naše zemlje posebno;
- način dosadašnjeg korišćenja materijalnog i ljudskog potencijala i pitanje kako bi se on organizaciono dao najbolje upotrijebiti za postizavanje najboljih rezultata u naučno-istraživačkom radu;
- odnosi između takozvanih fundamentalnih naučnih istraživanja i raznih oblika primjene naučnog rada u industriji i drugim oblastima privrede;
- načela na kojima treba da počiva najsvrsishodnije i najpotpunije stvaranje i izdizanje naučno-istraživačkih i naučno-nastavnih kadrova;
- duh i lični odnosi po naučnim i nastavnim ustanovama različite vrste;
- način koordinacije rada raznih naučnih struka i ustanova; pitanje koncentracije i racionalne raspodjele kadrova, naučnih istraživanja i ustanova obzirom na postojeći ljudski i materijalni potencijal;
- način budžetiranja naučno-istraživačkog i naučno-nastavnog rada kako bi raspoloživa sredstva bila najbolje upotrebljena, izbjeglo se nepotrebno rasipanje, odnosno nekompetentna upotreba finansijskih sredstava; pitanje nacionalnog fonda i ostalih tipova budžetiranja (po privredi, raznim ministarstvima, narodnim odborima, i t. d.) kao i stupnja samostalnosti pojedinih naučnih ustanova u raspolaganju sa finansijskim sredstvima;

— demokratizacija i osamostaljenje naučnih ustanova po načelu samoupravljanja, obzirom na demokratsku i socijalističku svijest naših naučnih kadrova (borba protiv monopolizma, klikaštva, i t. d.).

S time vjerojatno nismo iscrpli sva pitanja koja se pred nas postavljaju, ali će jedna temeljitija i savjesna diskusija pokazati koja su od njih dozrela da nađu svoje rješenje u najbližoj budućnosti.

Redakcija

JEDNO MIŠLJENJE O ORGANIZACIJI NAUČNOG RADA NA PODRUČJU PRIRODNIH NAUKA

Nastavnici organsko-kemijske struke zagrebačkog sveučilišta u vezi sa diskusijom u dnevnoj štampi i stručnoj štampi povodom članka prof. Ružičke »O organizaciji naučnog rada«, koji je izašao u novogodišnjem broju »Naprijed« naročito pozdravljaju inicijativu prof. Ružičke, da se sredstva, koja našoj zemlji stoje na raspolaganju za naučni rad što racionalnije i uspješnije koriste.

Smatramo, da dosadnji rezultati naučnog rada na našem sveučilištu pokazuju, da je ono najintenzivnije i najaktivnije žarište nauke u našoj republici. Ovi su rezultati bili postignuti unatoč činjenice, da su svi sveučilišni zavodi bili u budžetiranju tretirani kao nastavne ustanove bez posebne stavke u budžetu za naučni rad.

Kako je kongres kemičara održan u Zagrebu listopada 1952. god. pokazao, daleko najveći broj naučnih priloga dalo je, usprkos, takovih prilika sveučilište.

Ako se ima u vidu, da su od narodnog novca zadnjih godina utrošene velike svote za naučni rad institucija izvan sveučilišta, još jasnije, bar na području kemije, dolazi do izražaja opravdanost prijedloga prof. Ružičke.

Smatramo, da jedini pravilni kriterij kod raspodjele materijalnih sredstava određenih za naučni rad trebaju biti postignuti rezultati, pa bi se ubuduće, prema tome, moralo sveučilište u takvoj raspodjeli staviti na prvo mjesto.

Sigurni smo, da bi se na taj način i kod nas nauka najbrže razvila do stepena, koji je u okviru općih potreba zemlje nuždan, a koji želimo čim prije postići.

Nema sumnje, da bi time prema onoj »Najbolja sveučilišna nastava je naučno istraživanje«, naša zajednica dobila toliko potrebne bolje izobražene stručnjake.

U pogledu organizacije tehničke strane ovoga pitanja smatramo, da su vrlo korisni prijedlozi prof. Ružičke, po kojima bi trebalo osnovati republički centar (fond) za pravilnu raspodjelu sredstava za naučni rad. Sveučilište bi u tom forumu moralo imati preko svojih stručnih predstavnika najveću riječ.

Mi posebno pozdravljamo spremnost prof. Ružičke, koju je u više navrata djelom dokazao i naglasio, da nam u tome pomogne.

K. BALENOVIĆ, red. prof. prirodoslovno-matematičkog fakulteta
E. CERKOVNIKOV, izv. prof. farmaceutskog fakulteta
V. HAHN, izv. prof. tehničkog fakulteta

Prof. dr. Alois Tavčar

NAUČNI PODMLADAK NA SVEUČILIŠTU

Diskusija o prijedlozima za novi sveučilišni zakon

Asistenti našeg Sveučilišta pokrenuli su pred izvjesno vrijeme pitanje svoga položaja i mogućnosti daljeg napredovanja u vezi s nepravilnom sistematizacijom. Budući da taj problem još uvijek nije riješen, Društvo nastavnika Poljoprivredno-šumarskog fakulteta organiziralo je diskusiju o tom pitanju u našem Klubu 23. I. 1953. Prof. dr. Alois Tavčar iznio je referat o položaju naučnog podmlatka na Sveučilištu, poslije čega se razvila plodna diskusija. Prof. dr. Iveković, Težak, Horvat, Kovačević, ing. Borojević, Car i drugi podržali su mišljenje i stav prof. Tavčara i naglasili potrebu što hitnijeg rješenja toga pitanja. Donosimo izvadak iz referata prof. Tavčara.

Naše su narodne vlasti od Oslobođenja do danas dale ogromne svote novca za izgradnju, proširenje, opremu i održavanje sveučilišta, za nastavno-naučno i pomoćno osoblje tih ustanova, za izgradnju studentskih domova, za materijalno pomaganje studenata, za izdavanje skripta i udžbenika i t. d. Zato danas neki fakulteti, a napose neki zavodi na našim sveučilištima, ne samo da ne zaostaju za istoimenim fakultetima i zavodima u naprednim državama, nego ih često u mnogočemu i nadmašuju.

U vezi s našim novim društvenim uređenjem osjeća se potreba jednog novog zakona o sveučilištima, koji bi odgovarao našim prilikama. Prije nekoliko mjeseci izašao je nacrt zakona o univerzitetima, o kojemu se donedavno intenzivno raspravljalo u sveučilišnim krugovima i u našoj javnosti.

Za izradu takva zakona treba poznavati niz najrazličitijih faktora, kako unutar samog sveučilišta, pojedinih fakulteta, pojedinih zavoda i t. d., tako i njihovu povezanost sa problemima, koje treba da rješava sveučilište za potrebe naše stvarnosti.

Sveučilišta sa svojim vrlo različitim fakultetima ustanovljena u pojedinim našim narodnim republikama izrasla su iz specifičnih potreba tih republika, pa prema tome nose uz izvjesne temeljne pretpostavke svojstvene svim sveučilištima na svijetu, također i specifična obilježja ekonomskih, socijalnih i društvenih prilika područja, na kojemu djeluju i za koji su određena.

Sveučilišta su, uz akademije znanosti, najviše naučne ustanove u FNRJ. Ona su ujedno i najviše nastavne institucije u državi. Iz toga jasno proizlazi, da sveučilišta imaju dvostruku zadaću, i to:

- a) nastavnu i b) naučno-istraživačku.

Zagrebačko sveučilište ima 9 različitih fakulteta, i to:

- 1) Filozofski fakultet;
- 2) Prirodoslovno-matematički fakultet s ovim odsjecima: a) matematičko-fizički, b) kemijski, c) biološki, d) geološki i e) geografski;
- 3) Pravni fakultet;
- 4) Medicinski fakultet sa dva odjela, i to: a) medicinski i b) odontološki;
- 5) Veterinarski fakultet;
- 6) Tehnički fakultet s odsjecima: a) arhitektonski, b) građevinski, c) geodetski, d) strojarski, e) elektrotehnički, f) brodarski, g) kemijsko-tehnološki i h) rudarski;
- 7) Poljoprivredno-šumarski fakultet s odjelima: a) poljoprivredni i b) šumarski;
- 8) Farmaceutski fakultet; i
- 9) Ekonomski fakultet.

Prema tome je to ustanova kompleksnog karaktera, a njenih 9 fakulteta sačinjavaju sa svojim odsjecima i odjelima 23 najrazličitija nastavna i naučna smjera.

Izraditi zakon već za jedno takvo sveučilište vrlo je komplicirano, a kamoli za sva sveučilišta, u kojima moraju doći do izražaja i specifični interesi područja, kojima ona služe.

Dvostruka zadaća sveučilišta i to nastavna i naučna, diktira i način kako treba da je organizirana tako kompleksna ustanova.

Uz spomenuti nacrt zakona o univerzitetima objelodanjen je 22. marta 1952. u Službenim novinama br. 14. Uredba o zvanjima i plaćama službenika u prosvjetno-naučnoj struci. Budući da novog sveučilišnog zakona još nema, sveučilišta rade uglavnom po prijeratnom sveučilišnom zakonu, često ne vodeći dovoljno računa o promjenama, koje su

nastale u radu sveučilišta nakon Oslobođenja, kao i o potrebama, da se rad stručnog i naučnog podmlatka na sveučilištu ocijeni i honorira po intencijama izraženim u novoizšloj Uredbi o zvanjima i plaćama službenika u prosvjetno-naučnoj struci.

To dovodi do zapostavljanja i materijalnog oštećenja stručnog i naučnog podmlatka na sveučilištu, a i do zabrinutosti nekih starijih nastavnika sveučilišta, koji smatraju, da to sprečava ne samo razvoj naučnog podmlatka, nego dovodi u pitanje nastavni i naučno-istraživački rad sveučilišnih zavoda.

To bih želio objasniti konkretnije. Da bi se mogao pravilno odvijati najviši nastavni i naučno-istraživački rad na sveučilištu, postoje kod pojedinih fakulteta ove radne jedinice: klinike, zavodi, laboratoriji, kabineti, seminari itd.

Na Sveučilištu u Zagrebu za nastavni i naučni rad služe uglavnom zavodi, zato želim da se osvrnem na jednu takvu radnu jedinicu.

Zavodi, napose eksperimentalni, sastoj se od laboratorija, pokusnih polja, staklenika, spremišta, pokusnih staja, zbirka za komparaciju i demonstraciju, knjižnica i t. d.

Osoblje takva zavoda sačinjava, odnosno treba da sačinjava: predstojnik, obično redovni profesor, a zatim naučno stručno i pomoćno osoblje.

Profesor mora biti nastavnik i naučni radnik. Da bi rad zavoda bio što uspješniji, profesor treba da ima kao svoje suradnike već izgrađene naučne radnike, te naučne i stručne suradnike.

Naučni radnici su uz redovnog profesora: vanredni profesor, docent, a zatim daljni suradnici, i to naučni suradnici te asistenti.

Sve naučno i stručno osoblje zavoda treba da bude angažirano po mogućnosti kako u nastavnom tako i u naučnom radu instituta. Za uspješno funkcioniranje rada u zavodu treba da je spomenuto osoblje izabrano konkursom i da im je napredovanje osigurano na temelju njihova uspješnog naučnog i stručnog rada.

Broj naučnog osoblja (red. profesor, vanredni profesor, docent) te naučnih suradnika i stručnog osoblja na zavodima bit će vjerojatno sistematiziran. Stoga treba naučnim radnicima i drugim suradnicima osigurati unapređenje na temelju njihova uspjeha u radu.

Većina naših zavoda nema dovoljno ni stručnog ni naučnog osoblja.

Ako jedan važan zavod na nekom fakultetu već ima redovnog profesora i asistenta, treba da se asistentu omogući napredovanje, ako je taj sposoban za naučni rad. Napredovanje se stječe ili doktoratom dobivenim na temelju disertacije, a na Medicinskom i Tehničkom fakultetu odgovarajućim naučnim radom i habilitacijom te daljnjim naučnim radom.

Sveučilišni asistent, koji je položio doktorat (odnosno ima tome odgovarajuće naučne radove) i koji se habilitirao, treba da postane sveučilišni docent, i tada, prema mogućnosti, predavanja njegova pretpostavljenog, t. j. vanrednog ili redovnog profesora mogla bi se podijeliti. Takav docent treba da raste reti profesora u nastavnom radu time da preuzme predavanja iz nekih partija i da surađuje u naučno-istraživačkom radu instituta.

Ukoliko bi sveučilišna docentura po novom sveučilišnom zakonu bila uslovljena održavanjem predavanja, onda bi sveučilišnim asistentima, koji su položili doktorat (odnosno imaju odgovarajuće naučne kvalifikacije), trebalo osigurati napredovanje time, da se predvidi i položaj naučnog suradnika. Taj položaj trebalo bi vezati uz kvalifikaciju, koja odgovara sveučilišnom docentu.

Sveučilišnim docentima i naučnim suradnicima treba omogućiti napredovanje na temelju njihovih novih naučnih radova jednako kao vanrednim profesorima.

Pravi naučni rad može se odvijati samo u tom slučaju, ako u takvim institutima rade zbilja naučni radnici i naučni suradnici, te asistenti, a ne da se sav rad zavoda prebaci na stručno osoblje — asistente, koji nemaju dovoljne naučne kvalifikacije, a nemaju ni dovoljno poticaja za rad, jer nemaju izgleda da će se na fakultetu pravedno honorirati njihovo napredovanje u struci.

Kakvo je stanje i praksa na sveučilištu danas?

Uredbom o zvanjima i plaćama službenika u prosvjetno-naučnoj struci čl. 8 na sveučilištu predviđena su ova zvanja: asistent, predavač, lektor, docent, izvanredni profesor i redovni profesor.

Po sveučilišnoj praksi i propisima sveučilišni docent treba da predaje neki predmet, koji je predviđen nastavnim planom fakulteta. Prema tome, asistent, koji je položio doktorat i koji se habili-

tirać, može da napreduje samo kao asistent, t. j. samo po godinama službe. Sav njegov naučni rad današnjom sistematizacijom nije uzet u obzir kod prevođenja i napredovanja. Njegov položaj kreće se od XIV. do VI. pl. razreda. Potonji može postići nakon 24 godine službe.

Da se taj isti stručnjak mjesto na sveučilištu uposlao negdje u praksi, a napose ako je bio kod koje naučno-istraživačke ustanove izvan sveučilišta, mogao je bez doktorata ili neke druge naučne kvalifikacije, samo na temelju svoga stručnog rada, napredovati u stručnog i naučnog suradnika, pa ga kao stručnog suradnika, pripada X. do VI. plaćevni razred, a kao naučnog suradnika od VIII. do II. plaćevni razred.

Čl. 12. spomenute Uredbe kaže: »Potrebi zvanje stručnog suradnika može postojati i na fakultetima, visokim školama i umjetničkim akademijama.«

U istom članu 12. navodi se: »Zvanje stručnog suradnika i naučnog suradnika može postojati u naučno-istraživačkim ustanovama. Izuzetno zvanje naučnog suradnika može postojati i u drugim ustanovama naučnog karaktera (muzejima, galerijama i sličnim ustanovama, kao i u naučnim i velikim bibliotekama, državnim arhivima i sl.) Iz toga dakle slijedi, da naučni suradnici mogu biti u svim drugim ustanovama osim na sveučilištu, gdje bi, po mom mišljenju, u prvom redu trebali da postoje.

Čl. 38. spomenute Uredbe glasi: »Službenici zatečeni u zvanju asistenta prevode se u odgovarajući plaćevni razred toga zvanja prema godinama službe.«

»Službenici zatečeni u zvanju starijeg asistenta prevode se u zvanje asistenta ili stručnog suradnika, ako za to zvanje postoji potreba na odnosnom fakultetu, visokoj školi ili umjetničkoj akademiji i u odgovarajuće plaćevne razrede tih zvanja prema godinama službe.«

Na našem su Sveučilištu i stariji asistenti, koji imaju asistentski ispit i doktorat prevedeni u asistente prema godinama službe, što znači, da im se naučni rad uopće ne ubraja u napredovanje.

Naučni suradnici na Sveučilištu u većini su prevedeni u stručne suradnike prema godinama službe.

Iz svega slijedi, da su stručni i naučni radnici na Sveučilištu bili svrstani gore nego njihovi kolege u ustanovama izvan Sveučilišta. Osim toga oni nemaju izgleda da bi mogli napredovati na os-

novu svog stručnog i naučnog rada na isti način kao njihovi kolege u ustanovama izvan Sveučilišta. To naročito vrijedi ako se na nastavnom mjestu već nalazi docent ili profesor.

Uspješan nastavno-naučni rad na Sveučilištu ne može se zamisliti bez zavoda, u kojima ima potreban broj naučnog i stručnog osoblja. Za takav podmladak treba da se brinu sveučilišne vlasti, i to na taj način, da se stručnom i naučnom podmlatku na Sveučilištu omogući napredovanje na osnovu njihova usješnog rada, kako je to kod njihovih kolega u ustanovama izvan Sveučilišta. Takvo unapređenje može se sveučilišnom naučnom podmlatku omogućiti time, da se na temelju čl. 8. Uredbe upozore nadležne vlasti na potrebu izvjesnih dopuna u Uredbi napose na uvođenje zvanja naučnih suradnika na izvjesnim fakultetima, na kojima postoje veći nastavno-naučni zavodi.

Kako sam već spomenuo, sveučilišni asistenti svrstani su od XIV. do VI. plaćevnog razreda i napreduju svake tri godine. Budući da na Sveučilištu nema sada asistentskog ispita, može početnik doći iz XIV. plaćevnog razreda u XIII. tek nakon tri godine. Njegov kolega, koji se smjestio u nekoj naučno-istraživačkoj ustanovi izvan Sveučilišta, može već nakon jedne godine polagati stručni ispit i na temelju toga odmah prijeći u XIII. plaćevni razred.

Iz svega iznesenog vidi se, da sveučilišni asistenti, koji su zaposleni u nekom sveučilišnom institutu, gdje vrše naučno-istraživački rad, nemaju nikakva izgleda da budu po svojoj naučnoj sposobnosti unapređeni pa i nakon 24 godina službe u viši pl. razred od VI., ako nema slobodnog nastavnog mjesta, dok njegov kolega na službi izvan Sveučilišta može za isti posao napredovati daleko brže i čak do II. plaćevnog razreda.

Kad bi ostalo tako kako je sada, a taj stav zauzima, nažalost mnogo sveučilišnih profesora, značilo bi, da sveučilišni nastavnici smatraju ili da su njihovi asistenti manje sposobni nego stručnjaci u praksi, ili pak da njihovi asistenti ne rade dovoljno, pa prema tome i ne treba da budu plaćeni kao stručnjaci izvan Sveučilišta.

Podržavati sadašnji stav u pogledu unapređenja sveučilišnih asistenata znači sveučilišnim nastavnicima davati monopolni položaj, sprečavati kolektivan naučni rad u institutima i nedovoljno i neekonomski trošiti sredstva, kojima se

uzdržavaju instituti, od kojih se ne do-
bivaju oni rezultati, koji bi se normalno
mogli očekivati.

Zbog spomenutog stanja mnogo bi vr-
snih asistenata iz materijalnih razloga
otišlo sa Sveučilišta tako, da bi rad u
institutima bio prepušten novodošlim,
mlađim asistentima bez iskustva, koji bi
se regrutirali prvenstveno od onih, koji
su inače materijalno obezbijeđeni.

Štetne posljedice monopolističkog shva-
ćanja nekih sveučilišnih profesora na
nekim fakultetima prije rata najekla-
tantnije su došle do izražaja poslije
Oslobođenja, kad se ustanovilo, da neki
nastavnici nisu htjeli odgojiti sebi pod-
mladak samo zato, da bi mogli zadržati
svoj monopolistički položaj.

Nekoliko takvih nastavnika bilo je i
poslije Oslobođenja, a nažalost ih ima
još i danas.

U cilju odgoja što sposobnijeg nastav-
nog i naučno-istraživačkog podmlatka
na Sveučilištu, kao i za što bolji razvoj
naučno-eksperimentalnog rada u sveu-
čilišnim institutima, predlaže se:

a) kod većine sveučilišnih naučno-is-
traživačkih instituta ukazala se potreba,
da se uvede zvanje stručnog i naučnog
suradnika; zvanje naučnog suradnika
stječe se na sveučilištu naučnom kvali-
fikacijom (koja odgovara kvalifikaciji
potrebnoj za habilitiranog docenta);

b) habilitirani docent, koji je u svo-
joj grani namješten u nekom fakultet-
skom zavodu, postaje sveučilišni docent,
iako je nastava iz njegova predmeta već
prije povjerena nekom drugom docentu
ili profesoru;

c) habilitiranim sveučilišnim docenti-
ma iz stava ad b), koji su se istakli svo-

jim naučnim radom tako, da njihova
kvalifikacija odgovara kvalifikaciji iz-
vanrednog profesora, treba omogućiti
jednako napredovanje kako je to kod
izvanrednog profesora;

d) službenike, koje je Uredba o pre-
vođenju zatekla u zvanju starijeg asi-
stenta ili sa kvalifikacijama za to zva-
nje, treba svrstati u stručne suradnike
sveučilišta;

e) službenike zatečene u zvanju nauč-
nih suradnika sveučilišta treba prevesti
u naučne suradnike prema godinama
službe, ako su taj naziv stekli na sveu-
čilištu na osnovu stručne ocjene fakul-
tetskog vijeća;

f) ukoliko na nekim fakultetima, zbog
specifične prirode njihova rada, nema
potrebe da se uvede zvanje stručni i
naučni suradnik, ne smije da to bude
zapreka, da se spomenuta zvanja uvedu
na onim fakultetima, na kojima je ta-
kvo zvanje potrebno u interesu nastave,
a napose naučno-istraživačkog rada. To
na pr. u potpunosti vrijedi za Poljoprivredno-šumarski fakultet;

g) treba zamoliti Sveučilišni senat na-
šeg Sveučilišta, da na temelju zaključa-
ka pojedinih fakultetskih vijeća predlo-
ži, i to što hitnije, preko Savjeta za pro-
svjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske,
na nadležnost Predsjedniku Savjeta za
nauku i kulturu FNRJ, da se za pojedini-
ne fakultete uvede zvanje stručnog i nau-
čnog suradnika, pozivajući se na čl. 8.
Uredbe o zvanjima i plaćama službenika
u prosvjetno-naučnoj struci, u kojemu
se izričito kaže: »Umjesto i osim zvanja
navedenih u stavu 1 tog člana, mogu se
uvoditi i druga zvanja.«

Milan Prelog

UZ PROBLEM ORGANIZACIJE NAUČNOG RADA NA FILOZOFSKOM
FAKULTETU U ZAGREBU

U vezi s ostvarenjem osnovnog principa za pravilnu funkciju Sveučilišta uopće,
t. j. principa nerazdvojne povezanosti naučnog i nastavnog rada, javlja se danas
niz problema, koji s obzirom na svoje uzroke i na svoje značenje prelaze granice
internih diskusija po pojedinim fakultetima, predstavljajući dijelove opće proble-
matike organizacije naučnog rada u našoj zemlji. Tako se, na primjer, u vezi s ana-
lizom jednog od osnovnih problema, t. j. problema materijalne baze za razvoj
naučnog rada na Filozofskom fakultetu, javlja niz pitanja, koja stoje u uskoj vezi
s rješavanjem nekih osnovnih principa organizacije naučnog rada uopće.

Ne želeći nanijeti nepravdu pojedinim grupama ili katedrama, mišljenja sam,
da bi opći kritički osvrt na rad naših seminara i instituta kao mjesta, na kojima bi
se povezivanje naučnog i nastavnog rada trebalo u prvom redu da ostvari, pokazao,
da mnogi od njih jedva životare, otkrio bi brojne nedostatke u njihovu radu. Nema
sumnje, da je jedan od osnovnih uzroka određene pasivizacije pojedinih seminara
i instituta upravo u nedovoljnoj materijalnoj bazi za neki širi rad tih ustanova.
Međutim, taj uzrok ujedno je i posljedica određenog stanja na području opće orga-
nizacije naučnog rada kod nas.

Govoreći konkretno, ispitivanje materijalne podloge za razvoj naučnog rada
na Filozofskom fakultetu preko seminara i instituta pokazuje slijedeću sliku:
za četrnaest seminara i četiri instituta toga Fakulteta bilo je u budžetu za 1952.
godinu predviđeno svega 383.415 dinara, što prosječno po seminaru, odnosno insti-
tutu, iznosi oko 21.000 dinara godišnje.¹ Iz te svote trebalo je nabavljati stručne
knjige i časopise za seminarske, biblioteke, tehnički materijal vezan uz nastavu:
dijapozitive, fotografije, nacрте i t. d., ukratko, ta je svota omogućavala tek živo-
tarenje seminarima i institutima kroz godinu dana.² Slično je bilo i sa stavkom za
terenski rad: svim seminarima i institutima Filozofskog fakulteta stajao je u 1952.
godini na raspolaganju za naučne ekskurzije, odnosno terenski rad uopće, iznos od
50.000 dinara! U takvoj situaciji dolazi na našem Fakultetu nužno u pitanje ne samo
održavanje principa jedinstva naučnog i nastavnog rada, nego se kod nekih katedri
javlja i opasnost zapadanja u verbalizam u nastavi, napose kod onih predmeta, za
koje je laboratorijski rad, rad na terenu, stalan dodir s materijalom, zaista *conditio
sine qua non* za istinsko stručno osposobljavanje studenata, za naučni razvoj na-
stavnika (na primjer, kod psihologije, povijesti umjetnosti, arheologije, etnologije).
Na takvoj materijalnoj bazi teško je ostvarivati kvalitetnu nastavu uz primjenu
raznih pomoćnih nastavnih sredstava, a pogotovu je teško organizirati neki širi
naučni rad, pri čemu bih htio naglasiti, da se razvoj naučnog rada na fakultetu

¹ Ta svota naravno nije bila podijeljena automatski na jednake dijelove;
prosjeak po seminaru iznosi oko 16.000 Din. Najveće su stavke Slavenskog instituta
(63.400.—) i Seminara za povijest umjetnosti i kulture (41.639.—), dok je najmanju
stavku imao Arheološki zavod (5.000.—).

² Strane knjige i časopisi nabavljali su se preko Savjeta za prosvjetu, nauku
i kulturu Vlade NRH. Izvanredna pomoć, koju je na taj način (kao i nabavkom
nekih drugih pomoćnih nastavnih sredstava za seminare) pružio Savjet Filozofskom
fakultetu iznosila je u protekloj godini 406.628 dinara.

ne može vezati samo uz problem naučnog razvoja pojedinaca nastavnika, nego je povezan i uz problem uvođenja mladih kadrova, konkretno studenata, u taj rad.

Nema sumnje, da u stvaranju takve nedovoljne materijalne podloge za razvoj naučnog rada na Filozofskom fakultetu igraju određenu ulogu i t. zv. faktori objektivne naravi. Posve je jasno, da se u sadašnjoj fazi ekonomskog razvoja naše zemlje (kao i s obzirom na njen položaj u svijetu) ne mogu odvojiti tolika sredstva za nastavni i naučni rad, da bi se u potpunosti mogli zadovoljiti svi opravdani zahtjevi. Međutim, usprkos nizu objektivnih poteškoća, sredstva, koja naša Republika daje za razvoj naučnog rada, ipak su vrlo visoka, te se prema tome pomanjkanje sredstava za razvoj toga rada na jednom sektoru, konkretno na Filozofskom fakultetu, ne može objasniti samo tim objektivnim razlozima. Što je na jednom sektoru naučne i nastavne djelatnosti nastupilo takvo pomanjkanje materijalnih sredstava da, na primjer, godišnji budžet jednog Arheološkog zavoda iznosi svega 5.000 Din. pa i Seminar za narodnu povijest svega 16.850 Din. (dakle zavoda s velikim i važnim zadacima), to znači, da postoji određena neravnomjernost u raspodjeli tih općih sredstava za naučni rad.³

Ne ulazeći šire u kompliciranu problematiku načina pravedne raspodjele tih općih sredstava za naučni rad, zadržao bih se ovdje na nekim specifičnim momentima, što se javljaju u vezi s određenom pasivizacijom instituta i seminara na Filozofskom fakultetu, o kojoj je bila riječ. Premda se kao osnovni razlog te pasivizacije (ili bolje reći nedovoljne funkcije) instituta i seminara na Fakultetu javlja pomanjkanje materijalne baze, postoje u toj situaciji i neki drugi, momenti, koji pridonose ako ne daljoj pasivizaciji, a ono održavanju takvog stanja. Takav je momenat, na primjer, činjenica, da je u toku vremena nastupilo prebacivanje težišta naučnog rada niza nastavnika s Fakulteta na ustanove izvan Fakulteta, prije svega usmjeravanje tog rada u organizacione okvire Jugoslavenske akademije.⁴ U tom prebacivanju težišta naučnog rada na mjesta izvan Fakulteta nesumnjivo su igrali ulogu razni faktori, kao što su, na primjer, prijašnja kriva shvaćanja o zadacima Fakulteta, koja su skućavala naučni rad na Fakultetu, zatim traženje drugih širih mogućnosti za naučni rad, kao i razni drugi momenti. Konstatiranje te činjenice nema kao svrhu neku kritiku pojedinaca nego znači tek ukazivanje na posljedice određenog stanja u postojećoj općoj organizaciji naučnog rada kod nas. Međutim, bez obzira na osjetljivost tog pitanja, to je činjenica, koja se u objektivnoj analizi slabosti naših seminara i instituta ne može i ne smije prešutjeti. Takvo prebacivanje težišta naučnog i organizatornog rada s Fakulteta na druga mjesta igralo je znatnu ulogu i u pasivnom odnošenju samog Vijeća, prema daljem razvoju seminara i instituta na Fakultetu, ono je u dobroj mjeri bilo uzrok tome, da se još ranije

³ Stanovitu ulogu u takvoj raspoređi igraju možda i preostaci već prevladanih gledišta na Filozofski fakultet kao na neku vrstu »više srednje škole«, koja ima samo pedagoški karakter bez nekih naučnih zadataka. To su bila gledišta, koja su pred nekoliko godina nanijela dosta štete razvoju Fakulteta, a koja danas imaju sve manje utjecaja na opće shvaćanje njegovih zadataka.

⁴ Ovi reci nemaju namjere da kritiziraju rad Jug. akademije ili neke njene organizacione forme uopće, a napose ne da podvrgnu kritici rezultate naučnog rada u Jug. akad. Problem Jug. akademije dodiruje se ovdje samo u vezi s njenom funkcijom u odnosu na Filozofski fakultet, pa prema tome nemaju namjere da konstruiraju ili podvlače neki antagonizam između Jug. akad. i Sveučilišta. Sukob takvih faktora u naučnom radu može se javiti samo u času kad se na jednoj strani pokažu izrazite tendence k jednostranoj koncentraciji naučnog rada i sredstava za taj rad.

nije javilo na Fakultetu odlučno, zajedničko nastojanje, da se postavljanjem konkretnih zadataka seminara i instituta, razradom njihovih planova rada, njihovom širokom aktivizacijom razbijaju i postojeća materijalna ograničenja. Jer razrada prijedloga budžeta jednog fakulteta ne može biti samo neko administrativno, računarsko pitanje, nego je moguća tek uz učešće svih nastavnika, na temelju iscrpne analize osnovnih potreba pojedinih seminara i instituta. Opravdanost tih potreba zavisit će u prvom redu od toga, kako su usmjereni njihovi konkretni zadaci i prema tome kakvo značenje ima postavljanje i rješavanje tih zadataka za opći razvoj nauke u našoj zemlji. Na takvoj bazi može se onda realno postaviti i pitanje učešća Fakulteta u raspodjeli općih sredstava za naučni rad, i tada pitanje borbe za radnu bazu ne će i ne može ostati samo pasivna jadikovka za materijalnim sredstvima. Činjenica, što se takva nastojanja nisu dosad javljala u značajnijoj mjeri, što se Fakultet mirio s takvim stanjem svojih seminara i instituta predstavlja u krajnjoj konzekvenci, isto tako kao i pomanjkanje materijalnih sredstava, posljedicu općeg stanja o organizaciji naučnog rada kod nas, situacije, u kojoj Sveučilište u cjelosti, a time i Filozofski fakultet nisu imali ono mjesto, koje im s obzirom na njihovo značenje i na njihove mogućnosti u organizaciji naučnog rada nesumnjivo pripada.

Pitanje takve konkretne razrade radnog plana pojedinog seminara ili instituta ostaje, naravno, stvar nastavnika, koji na njima rade, njihovih specifičnih nučnih zadataka, a da ti zadaci postoje na svim područjima i da treba u širokom frontu pristupiti njihovu uočavanju i rješavanju, nema uopće sumnje. Međutim, jedan od osnovnih općih problema, koji se javlja kod postavljanja takvih zadataka pred naše seminare i institute, predstavlja problem uvođenja i povezivanja mladih kadrova uz taj rad. Mislim, da nije potrebno podvlačiti, da za nastavnika aktivna naučna djelatnost predstavlja osnovni uvjet za pravilno vršenje te funkcije, ali s obzirom na učešće mladih kadrova u naučnom radu postoji još niz pitanja, koja bi trebalo temeljitije prodiskutirati. U situaciji, u kojoj se sada nalaze naši seminari i instituti, teško je, dakako, govoriti o mogućnostima nekog šireg uključivanja mladih kadrova u neki naučni rad, jer ograničena materijalna sredstva dozvoljavaju tek održavanje biblioteka i same nastave, ograničavaju svaku širu funkciju tih ustnova, ali u postavljanju budućih konkretnih radnih planova trebalo bi posmatrati te seminare i institute kao jezgre, kao osnovne organizacione forme naučnog rada i odgoja mladih kadrova. Upravo činjenica, da budući naučni kadrovi treba da na fakultetu steknu osnovni poticaj za rad, daje fakultetima poseban položaj u općoj organizaciji naučnog rada, a time i posebnu odgovornost.

U vezi s učešćem mladih kadrova u naučnom radu Filozofskog fakulteta mogu se ponekad još čuti primjedbe, da Fakultet ne treba »proizvoditi« naučne radnike, nego »dobre« nastavnike, kao da je moguće zamisliti, da danas može biti istinski dobar nastavnik (ili bilo kakav stručnjak) onaj, tko nakon završetka svoga studija ne stoji u vezi s novim tekovinama nauke, ne prati stručnu literaturu, re radi na svom daljem razvoju i usavršavanju. A stvaranje osnovnih dispozicija za takav rad po završetku studija, stvaranje osnova za njega, treba da se odvija upravo na fakultetima. Sigurno je, da je procenat studenata, koji se razvijaju u naučne radnike, razmjerno malen, ali ako na samom Fakultetu ne postoje mogućnosti za naučni rad s mladim kadrovima (ili ako se zadaci te vrste zapostavljaju), isto je tako sigurno, da će ne samo taj maleni procenat budućih naučnih kadrova-nasljednika biti još manji, nego i to, da će i opći kvalitet onih, koji se po završetku studija ne će orijentirati na naučni rad kao na svoje osnovno zanimanje, stalno opadati. Konačno, već danas praksa pokazuje, da naši seminari i fakultetski instituti znače za studente, koji su već završili svoj studij, one centre, kojima se oni obraćaju, kad treba

da rješavaju neke teže probleme iz svoje struke, kad žele da se usavrše, da održe kontakt sa svojom strukom, da rade doktorske radove i t. d. Njima danas seminari, ograničeni u svom radu, mogu vrlo malo da pruže, a niz ljudi, koji se specijalizacijom mogao razviti, odlazi nakon studija u nepovrat. Okupljanjem tih mladih kadrova oko seminara i instituta, na kojima su stekli svoje znanje i koji bi im omogućavali dalji rad, stekli bismo u našem naučnom životu zdrave jezgre za razvoj naučnog podmlatka, stekli bismo mjesta, na kojima bi se proces kvalitativne selekcije mogao najnormalnije i najpreglednije odvijati.⁵ Takve perspektive, a djelomično i sama dosadnja praksa, daju tim fakultetskim ustanovama realni karakter naučnih instituta, koji izrastaju na živoj podlozi, dok oni u današnjoj situaciji samo vegetiraju. Ostvarenjem tih perspektiva pokazali bi se konačno i logični centri naučnog rada.

Dr. Beata Brausil, Interna klinika, Zagreb

PRIKAZ BEROVIĆ-STEFANOVIĆEVE »KLINIČKE HEMATOLOGIJE«

(Izdanje Medicinske knjige: štamparija »Ognjen Prica«, Zagreb, 1952.; velika osmina; 526 str.)

Nedavno izašla Berović-Stefanovićeva »Klinička hematologija« vrlo je lijep primjer intenzivnog i marljivog rada naših medicinskih stručnjaka i na užem području medicine. Od kolike je važnosti udžbenik na našem jeziku za čake naših medicinskih škola i mlade liječnike, koji ne samo da nemaju uvijek mogućnosti da nabave sebi knjige iz inostranstva, nego još nemaju ni dovoljno rutine da se takvim specijalnim knjigama i koriste u pravoj mjeri, ne treba posebno naglašavati. Mislim, da to osobito vrijedi za hematološki udžbenik. Zato je hvalevrijedan rad i velik trud, što su ga uložili naši poznati stručnjaci, izdajući prvu opširnu hematologiju na našem jeziku. Berović i Stefanović latili su se tu golema zadatka, i svakako im treba čestitati na njihovu maru. Njihova »Klinička hematologija« predstavlja u svakom pogledu vrlo važan doprinos domaćoj medicinskoj literaturi.

Materijal, što ga obrađuje B. i S. u svojoj knjizi, vrlo je opširan. Oni su obradili gotovo sve gradivo, koje dolazi u obzir u hematologiji. Podijelili su ga u dva dijela: u prvom dijelu tumače genezu, morfologiju i fiziologiju krvi,

a u drugom se bave krvnim bolestima (anemije, leukoze, oboljenja srodna leukozama, agranulocitoza, hemoragični sindromi dječje malokrvnosti, oboljenja slezine i na kraju transfuzija krvi). Sadržaj knjige je pregledno iznesen na početku knjige, a registar na kraju knjige opširan je i dobar, iako bi ga trebalo još i prilično dopuniti.

U čitavoj svojoj knjizi pisci se služe najnovijim podacima iz literature, tako da se tu nađu i mnogi problemi, koji možda još dugo ne će biti riješeni. Možda bi se to moglo uzeti i kao nedostatak, da se, naime, đaku ili mladom liječniku, koji proučava neko uže područje medicine, daje u udžbeniku i suviše opširna problematika. Mislim, da će u drugom izdanju B. i S. trebati veću pažnju posvetiti svom vlastitom kritičnom stavu prema nekim od tih problema pa do knjiga dobije punu svoju vrijednost. Općenito mi se čini, da B. i S. premalo iznose svoja mišljenja i svoja iskustva, premalo u njihovoj knjizi dolazi do izražaja njihov kritični stav. Tako bi, na primjer, bilo korisno, kad bi revidirali i klasifikaciju nekih oboljenja i proveli je po svom vlastitom

⁵ Filozofski je fakultet u više navrata predlagao, da se omogući diplomiranim studentima zadržavanje na Fakultetu radi specijalizacije ili izrade doktorskih radnji, a da se pritom oni ne namještavaju kao asistenti nego u zvanjima, koja im pripadaju i u koja se, po izvršenoj specijalizaciji ili dovršetku dokorskog rada, treba da vrata, osim onih, koji pokazuju naročite sposobnosti za naučni rad i perspektive za razvoj u sveučilišnog nastavnika.

iskustvu. Oni u svojoj knjizi ubrajaju limfogranulomatozu u skupinu »oboljenja srodna s leukemijama«. Ne znam, po čijem je to uzoru, ali ne vjerujem, da bi po B. i S.-ovu vlastitom iskustvu mogla limfogranulomatoza makar i samo »ponekad dati i tipičnu leukemičnu krvnu sliku« (v. str. 312; v. i str. 365—378, gdje u tekstu o limfogranulomatozi nema ništa, što bi ma i podsjećalo na »tipičnu leukemičnu krvnu sliku«). Isto tako, s obzirom na klasifikaciju, trebalo bi, mislim, revidirati glavu XIX, gdje je glavni naslov Agranulocitoza. U toj se glavi kao podnaslovi nalaze infekciозна mononukleoza i infekciозна limfocitoza. I u sadržaju, na početku knjige, štampana je agranulocitoza krupnim masnim slovima, dakle kao glavni naslov glave, a prije spomenute dvije bolesti sitnijim slovima kao podnaslovi. Mislim, da takva klasifikacija unosi zabunu pogotovo kod onih, koji uče, jer ni infekciозна mononukleoza ni infekciозна limfocitoza nemaju ništa zajedničko s agranulocitozom. Te tri bolesti mogu biti tretirane u istoj glavi, ako treba, ali kao posebni entiteti sa svima potrebnim štamgarskim atributima. Pa i u Wintrobeu, čija je hematologija jedan od B. i S.-ovih uzora, postoji naslov poglavlja »Agranulocitoza i Infekciозна mononukleoza«, dakle su im dana ravnopravna mjesta. Osim toga, ima kod B. i S.-a u agranulocitozi na str. 394 izložene i »primarna splenična neutropenija« (Doan i Wiseman), koja usprkos tome, što se i kod Wintrobea nalazi u sklopu agranulocitoze, ne spada u to poglavlje. Kritički gledano, taj sindrom spada u poglavlje hipersplenizma, koje će B. i S. trebati, mislim, u drugom izdanju svoje knjige svakako obraditi. Jer hipersplenizmu se danas i u klinici i u medicinskoj literaturi posvećuje sve veća pažnja. — Također mislim, da treba promijeniti klasifikaciju dislipidoza. Te su u B. i S.-ovoj knjizi uvrštene među bolesti slezene. Da, ima i priznatih hematoloških udžbenika, koji su B. i S.-u služili uzorom, gdje su dislipidoze svrstane tako. Ali baš posljednjih godina ima mnoštvo literature o tim bolestima, i sve se više čini, da novije publikacije imaju pravo, kad govore o primarnim i sekundarnim lipoidnim retikulozama. Budući da se i B. i S. u tekstovima pojedinih bolesti tih skupina slažu s naziranjem, da se tu radi o afekcijama retikuluma, mislim, da bi bilo logično, kad bi se disli-

poidoze svrstale među retikuloze. Dakako da bi pritom trebalo razlikovati Gauchera i Niemann-Picka od Hand-Schüller-Christiana. Po dosadašnjoj klasifikaciji pogotovo nema Hand-Schüller-Christian raison d'être među bolestima slezene.

Što se tiče stručnog tretiranja čitavog gradiva, mislim, da je ono na lijepoj visini. Neka tumačenja nisu, doduše, dovoljno jasna, možda zato, jer pisci dovoljno ne naglašuju svoje vlastito iskustvo. Tako nije, mislim, »indeks bojenja« dosta jasno protumačeno za početnika; koštana srž kod pernicioze je suviše oskudno protumačena za onoga, koji hoće s tim tekstom u ruci da nauči interpretirati sternalni punktati kod te bolesti; isto tako ni tumačenje »tzv. leukemoidne reakcije« na str. 83 nije dosta jasno s obzirom na razliku između leukoze kao ireverzibilnog procesa i leukemoidne reakcije kao u principu reverzibilnog procesa. — Sva će se ovakva ponešto nejasna izlaganja izbjeći, kad pisci budu govorili više iz vlastitog iskustva, uzimajući kritički u obzir — a bez toga se, dakako, i ne može — i iskustva priznatih autora.

Ponekad se pisci ne izražavaju dosljedno. Tako kod sideropenične anemije, na primjer, čas govore o ahiliji, a čas o aklorhidriji, ne praveći očito razlike između ta dva stanja. Ako kod sideropenije može jednom biti ahilija, a drugi put aklorhidrija, to treba naglasiti, barem đaku ili liječniku, koji proučava hematologiju.

U svojim izlaganjima pisci su ponekad i suviše apodiktični pa dolaze u koliziju i sa činjenicama i često i s vlastitim tekstom. Na primjer: str. 316 (mijeloična leukemija): »pri potpuno izraženoj krvnoj slici, leukocitoza je uvijek veća od 100 000«. Taj »uvek« treba zamijeniti nekim drugim prilogom, kad znamo iz iskustva, da tome nije »uvek« tako. Ili na str. 342 (akutne leukoze): »on je uvek znatno manji nego kod hroničnih leukemija i kreće se od 15 000 do 100 000«. Ni tu taj »uvek« nije na mjestu, kako znamo iz iskustva. Ili na str. 467 (Gaucher): »procenat tih ćelija u koštanoj srži nije nikad velik«. Ni taj apodiktični »nikad« nije zgodan prilog, jer ne samo da tih stanica može zaista biti vrlo velik broj u srži kosti, nego i pisci sami odmah na drugoj stranici, to jest na str. 468 kažu: »... a nekad toliko mnogobrojne da izazivaju aplaziju koštane srži«. — Mislim, da je suviše apo-

diktična i tvrdnja, kad pisci govore o vezi između normoblastične i megaloblastične loze (str. 38), da u megaloblastičnoj srži »obično megaloblasti čine najviše 20% eritrocitnih elemenata, a normoblasti 80%«. Treba pogledati samo sternalni punktati neliječene pernicioze pa da se vidi, da je taj odnos upravo obrnut.

Neke stvari mi se čine nepotrebno ponavljane (ne mislim spominjane!). Tako se retikulociti tumače i na str. 36 i onda opet na str. 47 (a spominju se, dakako s pravom, i na svima mjestima, gdje treba da se spomenu). I antianemični faktori tumače se na nekoliko mjesta (str. 58, str. 129, str. 164). Kad bi se ta različita ponavljanja sažela, bilo bi to za đaka i za svakoga, koji traži dokumentaciju u B. i S.-ovoj hematologiji, mnogo jednostavnije i preglednije. Ujedno bih htjela spomenuti i to, da bi se pisci u drugom izdanju morali kloniti i oznake »v. docnije«. Ako se već ne može točno označiti stranica, na koju se svraća pažnja, dosta je spomenuti bar poglavlje ili odlomak.

Pokoji lapsus, koji je neizbježiv i kod najsavjesnije korektore, lako će se ispraviti u drugom izdanju. Tako, na primjer, na str. 184 pisci kažu, da kod sideropenične anemije nema u mokraći ni urobilina ni urobilinogena. Vjerojatno su htjeli reći, da ti nisu umnoženi a ne da ih nema. Ili na str. 439 jedan nešto teži lapsus: u 1. odlomku v. Willebrandt-Jürgensove bolesti kažu »koje je uslovljeno nesposobnošću trombocita da se aglutinišu«, a u 5. odlomku na istoj stranici, govoreći o promjenama krvi kod iste bolesti: »Sem toga se pločice normalno aglutinišu«.

Što se tiče štamparskih griješaka, te su zaista malobrojne, i toj činjenici treba dati zasluženo priznanje. Ne razumijem, doduše, zašto su imena nekih autora pisana ćirilicom (na primjer str. 30 ili str. 60 i t. d.), ili zašto se na str. 225 piše »dicoumarol« a inače uvijek »dikumarol«. Međutim, ako su to griješke, a ne namjerno ostavljeni oblici, onda će se lako ispraviti u drugom izdanju.

Ozbiljan prigovor s moje strane bio bi piscima taj, što nisu svom djelu dodali bibliografiju, iako su u tekstu citirali bezbroj autora. Mislim, da se bez kompletne bibliografije upotrebljenog materijala ne može zamisliti seriozan udžbenik hematologije. Ako se B. i S.-ova »Klinička hematologija« uzme kao

monografija, kako je oni sami nazivaju u predgovoru i na nekim mjestima u knjizi (iako na str. 311 govore o udžbeniku), pogotovo je bezuvjetno potrebna bibliografija. A isto tako, ako se njihova knjiga smatra udžbenikom, a po opsegu materijala, koji se tu tretira, svakako je to prije udžbenik nego monografija, opet je potrebna iscrpna bibliografija svih upotrebljenih izvora, da bi onaj, koji proučava neki problem, znao u originalnom djelu naći potrebnu dokumentaciju.

Voljela bih još da se na kraju knjige nađe i »rječnik« hematoloških naziva. Ta svi dobro znamo, da je nomenklatura u hematološkoj literaturi vrlo šarolika i da je nisu do danas uspjeli urediti i unificirati ni posebni odbori. Zato bi pogotovu u našem prvom udžbeniku te vrste bilo vrijedno, da se početniku (a tome je, prema predgovoru, prvenstveno i namijenjena ta knjiga) rječnikom protumači, tko što misli pod nekim nazivom.

Izgleđ Berović-Stefanovićeve »Kliničke hematologije« vrlo je lijep. Na prvi mah se knjiga pričinja vrlo opširnom, ali i to će se izbjeći, ako se u drugom izdanju izostave ponavljanja, ili ako neke stvari budu štampane petitom (na primjer na str. 405 izvođenje aglutinacione reakcije, također i mnogo toga u prvom dijelu knjige moglo bi se štampati petitom). Jer ako knjiga u ovom svom prvom izdanju ima već 513 stranica teksta, kolik li će biti njen opseg u slijedećim izdanjima, kad bude, napretkom hematologije, još mnogo toga moralo ući u knjigu? — Mikrofotogrami tehnički baš nisu dobro uspjeli, zato je teško prosuditi njihovu didaktičnu vrijednost. Neki crteži u boji vrlo su dobri, ali neki su slabi, jer ne ističu ono, što je karakteristično. To se osobito tiče Gaucherovih stanica, gdje se u citoplazmi gotovo uopće ne razabire karakterističan crtež. Vjerujem, da će se i ti tehnički nedostaci moći ispraviti u slijedećem izdanju, i to mikrofotogrami da se reproduciraju na boljem papiru, a neki crteži da se isprave u originalu pa da bolje ispadnu u reprodukciji.

Na kraju treba još jednom pozdraviti prvi hematološki udžbenik na našem jeziku i zaželjeti piscima, da svojim djelom postignu svrhu, zbog koje su se primili takva velikog rada, naime »da koriste kako studentima medicine, tako i lekarima u izučavanju krvnih bolesti«.

SADRŽAJ 4. BROJA

	Str.
<i>Dr. Jovan Stefanović:</i> Neka razmatranja u vezi s novim Ustavnim zakonom	217
<i>Aleksander Flaker:</i> Ruski književnik i kriza Revolucije	227
<i>Rudi Supek:</i> Materijalni, socijalni i personalni osnovi socijalističke kulture	236
<i>Petar Guberina:</i> O dijalektičkom razvoju pokreta i zvuka u jeziku	245
<i>Ivan Vrančić:</i> Tretiranje zakona vrijednosti u Staljinovom članku »Ekonomske problemi socijalizma u SSSR-u«	253
<i>Berislav Perić:</i> Predmet teorije države i prava	257
Kulturni život	
<i>Rudolf Matz:</i> In memoriam — Vaclavu Humlu	263
Naučna kronika	
<i>Đuro Kurepa:</i> Povodom desetgodišnjeg pomena Nikoli Tesli	268
Jedno Objašnjenje prof. Bičanića povodom članka J. Medarića	270
Prikazi i osvrti	
<i>D. Pejović:</i> Jedna teološka rasprava o marksizmu	271
<i>A. Šarčević:</i> F. Mehring: Historija Njemačke	273
<i>Dejan Umljehović:</i> George Kennan o američkoj diplomaciji	275
Bibliografske bilješke	282
Iz sveučilišnog života	
Diskusija o pitanjima naučno-istraživačkog i nastavnog rada	285
<i>Balenović, Cerkovnikov, Hahn:</i> Jedno mišljenje o organizaciji naučnog rada	286
<i>A. Tavčar:</i> Naučni podmladak na sveučilištu	287
<i>M. Prelog:</i> Uz problem organizacije naučnog rada na Filozofskom fakultetu	291
<i>Dr. Beata Braušil:</i> Prikaz Berović-Stefanovićeve »Kliničke hematologije«	294

SADRŽAJ 3. BROJA

	Str.
<i>Aleksander Flaker:</i> Ruski književnik i revolucija	137
<i>Gajo Petrović:</i> Filozofija u SSSR-u od Oktobarske revolucije do 1938. (II. dio)	149
<i>Tomislav Pinter:</i> O prostoru i vremenu i o kretanju kao jedinstvu njihova kontinuiteta i diskontinuiteta (II. dio)	160
<i>Vanja Sutlić:</i> Poslijeratno filozofsko zbivanje u Njemačkoj	176
Kulturni život: Grga Gamulin: Kosta Angeli Radovani	184
Naučna kronika: Jura Medarić: Kompatibilitet i inkompatibilitet	191
Prikazi i osvrti: T. Švob: Ernest Haeckel i moderna biologija	199
<i>A. Šarčević:</i> Franz Mehring: O historijskom materijalizmu	202
Bibliografske bilješke	205
Iz sveučilišnog života:	
Godišnja skupština Društva nastavnika Sveučilišta, visokih škola i saradnika naučnih ustanova	209
<i>Niko Malešević:</i> O režimu studija na Tehničkom fakultetu i posebno na Strojarskom odjelu	210

UPOZORENJE ČITAOCIMA

Molimo stalne čitaoce našeg časopisa da se pretplate na njega, kako bi imali bolju evidenciju o potrebnoj tiraži.

Isto tako molimo naše pretplatnike da u što skorije vrijeme namire pretplatu, u cjelini ili po dijelovima, kao što je označeno na omotu časopisa, kako se ne bi časopis našao u nepotrebnim finansijskim poteškoćama.

Administracija
»POGLEDA 53«

KULTURNI RADNIK

ORGAN SAVEZA K. P. D. HRVATSKE

donosi

u svakome broju: lagane scenske IGROKAZE I AKTOVKE za male amaterske pozornice (kao komediju »Čovjek bez prtljage«, od Š. Šimatovića i B. Stopara, šaljivu aktovku »Politički mučenik« od G. Senečića, komediju V. Majakovskog »Hladni tuš«, šaljivi scenski igrokaz »Smiren račun« od R. Vučaka i scenski komad B. Krefta »Velika Buna«, kao i Nemčićeva komedija »Kvas bez kruha«), Časopis nadalje donosi:

UPUTE ZA NASTAVU MUZIČKOG ODGOJA,

NOTNE PRILOGE ZA PJEVAČKE I INSTRUMENTALNE ZBOROVE,

PREDAVANJA za narodna sveučilišta,

LITERARNE PRILOGE za recitatorske i literarne sekcije, odgovore na sva kulturna pitanja, stručne članke, kritike i prikaze, osvrtne o radu i životu kulturno prosvjetnih društava i grupa u čitavoj NR Hrvatskoj,

Bibliografski pregledi,

Tumač muzičkih i kazališnih pojmova,

Likovne priloge,

KULTURNI RADNIK POMAŽE DRUŠTVIMA I PROSVJETNIM RADNICIMA U NJHOVOM RADU.

Godišnja pretplata Din 400.— može se plaćati i u obrocima po 100 dinara. Narudžbe na Uredništvo Zagreb, ul. Crvene Armije 17/IV.

POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM — CIJENA 70 DIN.